

T.C.
OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**ESKİ ÇAĞ ÖN ASYA’SINDA GÖÇEBE BİR HALK
OLARAK “HABİRULAR”**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORHAN TÜRKOĞLU

OSMANİYE / 2024

T.C.
OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ESKİ ÇAĞ ÖN ASYASI'NDA GÖÇEBE BİR HALK OLARAK “HABİRULAR”

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORHAN TÜRKOĞLU

Danışman : Doç. Dr. Muhammed Fazıl HİMMETOĞLU
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Hikmet DEMİRCİ
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Seher YÜCETÜRK

OSMANİYE / 2024

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne;

“Eski Çağ Ön Asya’sında Göçebe Bir Halk Olarak “Habirular” başlıklı bu çalışma, **Tarih Ana Bilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Muhammed Fazıl HİMMETOĞLU

Üye : Doç. Dr. Hikmet DEMİRCİ

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Seher YÜCETÜRK

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

..../..../2024

Prof. Dr. Eyyup TEL

Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu’ndaki hükümlere tabidir.

T.C.
OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK BEYANI FORMU

FORM
TEZLİ YL-27

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

OSMANİYE

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım; **“Eski Çağ’da Eski Çağ Ön Asya’sında Göçebe Bir Halk Olarak “Habirular”** başlıklı Yüksek Lisans Tez çalışmamda;

- Sunulan verilerin; gerekli izinleri alınmış ve denetimli laboratuvar koşullarında tarafımdan veya ilgili görevlilerce elde edildiğini ya da izin belgesine dayalı olarak ve kaynak göstermek suretiyle kullanıldığını,
- Kullanılan veriler üzerinde herhangi bir değişiklik veya eksiltme yapılmaksızın etik kurallara uygun olarak işlenip sunulduğunu,
- Maddi veya manevi destek sağlamış olan Kurum, Kuruluş ve kişilere destek türü de belirtilerek, varsa proje protokol numarası ile yoksa ismen Ön Söz/Teşekkür Bölümlerinde yer verildiğini,
- Yararlanılan kaynaklara Tez metni içinde atıf göstermek suretiyle değinildiğini ve bunların Kaynaklar Bölümüne eklendiğini,
- Teknik/Bilimsel Eser niteliği taşıyan Tezin özgün parçalarının bir başka ortamdan kopyalanarak alınmadığını ve bu parçaların bir başka Kurum/Kuruluş bünyesinde akademik amaç veya unvan almak amacıyla hiçbir suretle kullanılmadığını ve bir başkasının kullanmasına izin verilmediğini,
- Burada belirttiğim hususların aksinin tespit edilmesi halinde tüm yasal sorumluluğun şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

.../.../2024

İmza
ORHAN TÜRKOĞLU
Öğrenci

ÖĞRENCİ NO	2121106117
ANABİLİM/ ANA SANAT DALI	Tarih Ana Bilim Dalı
PROGRAMI (VARSA)	Eski Çağ
ENSTİTÜ KAYIT TARİHİ	13.09.2021

ÖZET

ESKİ ÇAĞ ÖN ASYASI'NDA GÖÇEBE BİR HALK OLARAK HABİRULAR

ORHAN TÜRKOĞLU

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Muhammed Fazıl HİMMETOĞLU

Eylül 2024, 118 sayfa

Göçler medeniyetlerin oluşumunda en önemli faktörlerden biri olarak bilinmektedir. Çeşitli nedenlerle yapılan göçler, kavimlerin yeni yurtlar bulma çabasının sonucunda, sosyal ve siyasal anlamda etkileşimlere neden olmuştur. Bilinen en eski medeniyetler Eski Yakın Doğu coğrafyasında kurulmuştur. Mezopotamya, Anadolu, Mısır, Filistin, İran ve Suriye birçok medeniyeti bünyesinde barındırmıştır. Mezopotamya, ilk yazının keşfedildiği, ilk kentlerin kurulduğu, ilk dünya imparatorluğunun kurulduğu, ilk yazılı kanunların yapıldığı ve ilk eğitim merkezlerinin açıldığı bölge olarak ilklerin anavatanı sayılmaktadır. Yazılı ve arkeolojik kayıtlar, Sami göçlerinin M.Ö. 2500-2100 yılları arasına tarihlendirmişlerdir. Sami göçlerini oluşturan Amurru göçleri, Mezopotamya ve Filistin-Suriye bölgesine girmesiyle etnik yapıda önemli ölçüde değişiklikler olmuştur. Bu göçler sonucunda Lullumu, Qutu, Şutu, Habiru, Şasu, Medjay gibi insan grupları, kabile veya kabile birliklerine rastlanmıştır. Bu göçebe gruplardan Habirular, İbraniler ile benzer olmaları yönünden Tevrat bilginleri tarafından İbraniler'in Kutsal Kitap dışı kanıtı olarak yoğun ilgi gördü. Habirular, Ur, Larsa, Elam, Nuzi, Kerkük, Alalah, Boğazköy, Suriye, Filistin ve Mısır gibi geniş bir coğrafyada görünmüştür. İbrani Avram (İbrahim) da Tevrat'ta verilen emir ile Ur'dan vaad edilmiş Kenan topraklarına ulaşmak için göç etmiştir. Akadça olan Habiru, Sümerler'de SA.GAZ ve Mısır'da pr.w olarak geçmektedir.

Anahtar Kelimeler: Habiru, İbrani, SA.GAZ, Pr.w, Apiru

ABSTRACT

HABIRUS AS A NOMAD PEOPLE IN ANCIENT ASIA

ORHAN TÜRKOĞLU

Master's Thesis, Department of History

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Muhammed Fazıl HİMMETOĞLU

September 2024, 118 pages

Migrations are known as one of the most important factors in the formation of civilizations. Migrations for various reasons have caused social and political interactions as a result of the tribes' efforts to find new homelands. The oldest known civilizations were established in the Ancient Near East. Mesopotamia, Anatolia, Egypt, Palestine, Iran and Syria hosted many civilizations. Mesopotamia is considered the homeland of firsts as the region where the first writing was discovered, the first cities were founded, the first world empire was established, the first written laws were made and the first education centers were opened. Written and archaeological records date the Semitic migrations to between 2500 and 2100 B.C. The Amurru migrations, which constitute the Semitic migrations, caused significant changes in the ethnic structure when they entered the Mesopotamia and Palestine-Syria region. As a result of these migrations, human groups, tribes or tribal unions such as Lullumu, Qutu, Shutu, Habiru, Shasu, Medjay were encountered. The Habiru, one of these nomadic groups, attracted intense attention from Torah scholars as extra-biblical evidence of the Hebrews due to their similarities with the Hebrews. Habiru appeared in a wide geography such as Ur, Larsa, Elam, Nuzi, Kirkuk, Alalah, Boghazkoi, Syria, Palestine and Egypt. The Hebrew Abram migrated from Ur to reach the promised land of Canaan, as per the command given in the Torah. After the Habiru, a nomadic people, was discovered in Amarna, it was discovered through texts obtained from the excavations in Boğazköy, Alalah, Nuzi and Ras Şamra that the Akkadian Habiru was mentioned as SA.GAZ in Sumerians and pr.w in Egypt.

Key Words: Habiru, Hebrew, SA.GAZ, Pr.w, Apiru

ÖNSÖZ

Mezopotamya, Mısır ve Anadolu gibi bölgeler tarih boyunca birçok medeniyetin beşiği olmuş ve çeşitli kavimlerin göç ettiği, yerleştiği ve hâkimiyet mücadelelerine sahne olmuş önemli coğrafyalardır. Bu bölgelerin doğal kaynakları ve verimli toprakları, insanların yerleşim için tercih etmelerinde büyük rol oynamıştır. Bu bölgeler, sadece ekonomik ve tarımsal açıdan değil, aynı zamanda stratejik önemleriyle de birçok medeniyetin ve kavmin ilgisini çekmiştir. Dolayısıyla, tarih boyunca bu bölgelerde birçok göç hareketi ve hâkimiyet mücadelesi yaşanmış ve bu süreçler, bu coğrafyaların kültürel ve siyasi yapısını şekillendirmiştir.

Çalışma alanımızın konusu, Eski Çağ Ön Asyası'nda göçebe bir halk olarak görünen Habirular'dır. Habirular ilk defa Amarna'da paralı askerler olarak keşfedilmişlerdir. İbraniler ile olan benzerlikleri, Tevrat bilginlerinin, İbraniler'in Tevrat dışı kanıtı olarak yoğun ilgisini çekmiştir. Habirular'ın Amarna'da ilk defa keşfedilmelerinden sonra Boğazköy, Nuzi (Irak), Alalah (Hatay), Ras Şamra (Suriye) da arkeolojik kazılar ile elde edilen veriler sonucunda Habirular'ın kişisel isimleri, aile yapıları ve toplum yapıları ile ilgili bilgiler incelenebilmiştir. Habirular, SA.GAZ ve pr.w ile aynı olduklarının kanıtlanması ile araştırma alanı daha eski tarihlere ve daha geniş bir coğrafyaya ulaşmıştır. Bu bilgiler ışığında Habirular ile ilgili mevcut metinler, Tevrat'ta geçen İbraniler ile karşılaştırılarak Habiru-İbrani benzerliği anlatılmaya çalışılmıştır.

Araştırma konumuz özgün olması ve literatüre katkısı yönünden önem arz etmektedir. Tez çalışma süresi boyunca yardımlarını esirgemeyen ve çalışmaya yol gösteren değerli hocam sayın Doç. Dr. Muhammed Fazıl Himmetoğlu hocama, tez sürecinde desteğini esirgemeyen eşim Sümeyra'ya ve kızım Fatıma'ya çok teşekkür ederim.

ORHAN TÜRKOĞLU

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ETİK BEYANI	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	x

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Amacı	3
1.2. Araştırmanın Önemi	3
1.3. Araştırmanın Metodolojisi	4
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları	4

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Habirular'ın Keşfi ve Bilimsel Gelişmeler	5
2.1.1. Habirular'ın Keşfedilmesi	5
2.1.2. Habirular İle İlgili Bilimsel Görüşlerin Gelişimi	6
2.2. Habirular İle İlgili Çivi Yazılı Metinler	13
2.2.1. III. Ur Hanedanlığı	13
2.2.2. İsin-Larsa Dönemi	13
2.2.3. Alishar Metinleri	14
2.2.4. Mari Metinleri	14
2.2.5. Alalah Metinleri	15

2.2.6. Nuzi Metinleri	17
2.2.7. Amarna Metinleri	26
2.2.8. Boğazköy Metinleri	46
2.2.9. Ugarit Metinleri	48
2.2.10. Orta Babil Ve Orta Asur Metinleri	48
2.2.11. Asur Alametleri	48
2.2.12. Mısır Metinleri ('pr.w)	49
2.2.13. Metinlerin Değerlendirilmesi	49
2.3. Eski Çağ Ön Asyası'nda Habirular Ve Etnik-Sosyal Yapıları	59
2.3.1. Habirular	59
2.3.2. Habiru İle SA.GAZ Kavramları Arasındaki İlişki	70
2.3.3. Habiru İle Pr.w Kavramları Arasındaki İlişki	73
2.3.4. Habirular Sosyal Sınıf mıdır?	77
2.3.5. Habirular'ın Etnik Yapısı	79
2.4. Habiru Ve İbrani Arasındaki İlişki	82
2.4.1. Tevrat Metinlerinde İbraniler	82
2.4.2. Mısır'dan Çıkış Kitabı'nda İbraniler	83
2.4.3. Yusuf'un Hikâyesinde İbraniler	85
2.4.4. Samuel'in Filistin Savaşları ve Saul, Davut'un Yükselişi Hikâyelerinde İbraniler	86
2.4.5. İbrahim'in Hikâyesinde İbraniler	88
2.4.6. Yunus'un Hikâyesinde İbraniler	89
2.5. Habiru Ve İbrani Kavramları Arasındaki İlişki	89
SONUÇ	108
KAYNAKÇA	112
ÖZGEÇMİŞ	118

KISALTMALAR LİSTESİ

AASOR	:	The Annual of the American Schools of Oriental Research
AFO	:	Archiv für Orientforschung
ANET	:	Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament, J.B. Pritchard.
AO	:	Collection des Antiquités orientales du Musée du Louvre
ARM	:	Archives royales de Mari
AT	:	D. Wiseman, Alalakh Tablets
BASOR	:	Bulletin of the American Schools of Oriental Research
EA	:	J.A. Knudtzon, Die El-Amarna-Tafeln
HT	:	Hittite Texts in the Cuneiform Character from Tablets in the British Museum
HUCA	:	Hebrew Union College Annual
JAOS	:	Journal of the American Oriental Society
JCS	:	Journal of Cuneiform Studies
JEN	:	Joint Expedition with the Iraq Museum at Nuzi
KBo	:	Keilschrifttexte aus Boghazköi
KUB	:	Keilschrifturkunden aus Boghazköi
MDOG	:	Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft
OLZ	:	Orientalistische Literaturzeitung
PEQ	:	Palestine Exploration Quarterly
PJ	:	Palästina-Jahrbuch des Deutschen Evangelischen Instituts für Altertumswissenschaft des Heiligen Landes zu Jerusalem
RA	:	Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale
RB	:	Revue Biblique
RHR	:	Revue de l'histoire des religions
RUL	:	E. Grice, Records from Ur and Larsa
SMN	:	The Nuzi Collection of the Harvard Semitic Museum
TCL	:	Textes cunéiformes du Musée de Louvre

BÖLÜM I

GİRİŞ

Habirular, tarih sahnesinde, karşımıza ilk olarak El Amarna Mektupları'nda çıkmışlardır (Himmetoğlu, 2020, s. 73). 1887 yılında köylü bir kadın, Mısır'ın merkezinde Tell el-Amarna'da tesadüfen bir miktar kil tablet bulmuştur (Jack, 1925, s. 39). Tabletlerin ilk okunmasından sonra, Mısır'a tek tanrılı Aton inancını getiren Firavun IV. Amenhotep'in başkenti olduğu belirlenmiştir. IV. Amenhotep, Aton inancı ile beraber ismini Akhenaton (Aton'un hizmetkârı) olarak değiştirmiştir (Thomas, 1958, s. 142). Akhenaton'un kurduğu tek tanrılı inanç reformları uzun ömürlü olmamıştır. Ölümünden sonra, Amon rahipleri Akhenaton'u "sapkın firavun" olarak ilan etmişler ve Akhenaton'un inanç reformlarını kabul etmemişlerdir. Akhenaton'dan sonra Mısır Firavun'u olan Tutankhamon eski tanrılara ve özellikle Amon inancına geri dönmüştür. Tutankhamon, Amarna şehrini tamamen terketmiş ve Aton inancının izlerini silmiştir (Cebeci, 2023, s. 146). Bu olay şehrin kalıntılarının günümüze kadar iyi bir şekilde korunarak gelmesini sağlamıştır (Hodson, 1973, s. 1).

Tell El-Amarna'da bulunan tabletler, dönemin lingua francası olan Akad dilinde yazılmışlardı. Akhenaton ve babası III. Amenhotep'un diplomatik yazışmalarını içeriyordu. Yazışmalar, Babil, Hitit, Asur, Mitanni gibi büyük devletlerin yanı sıra Suriye-Filistin'de yer alan vassalları da içermektedir. Tell-el-Amarna'nın keşfi ile Eski Yakındoğu toplumlarının diplomatik ilişkilerinin en yoğun dönemi olduğu ortaya çıktı. Bu dönem tarihçiler arasında Amarna Çağı olarak adlandırılmıştır (Yılmaz, 2005, s. 34).

Archibald Henry Sayce, Amarna mektuplarında üç numaralı olarak tanımladığı tabletin on üçüncü satırını "*a-na amili kha-bi-ri*" olarak okumuştur ve "*konfederasyona katılan erkekler*" olarak çevirmiştir. Burada geçen "*kha-bi-ri*" Hebron olabilir mi sorusunu sormuştur (Sayce, 1888, s. 495-496). Hebron, Tevrat'a göre Hz. İbrahim'in yerleştiği ve karısı Sara için mezar yeri satın aldığı yerdir (Andre, 1968, s. 81). Sayce'den sonra Tell El-Amarna tabletleri, Tevrat bilginleri tarafından, İbranilerin Kutsal kitap dışı kanıtı olarak büyük ilgi görmüştür. Amarna tabletlerinin okunması ile beraber, Tevrat bilginleri, Habirular ve İbraniler arasında isim benzerliğinin yanı sıra Yeşu ile Filistin bölgesindeki varlıklarının aynı döneme denk gelmesini kanıt niteliğinde görmüşlerdir (Hodson, 1973, s. 1).

Amarna mektuplarında adı geçen Habirular, kendilerini paralı asker olarak kiralayan veya kendi başlarına baskın düzenleyen ve huzursuzluk çıkaran, özellikle Filistin bölgesinden gelen mektuplarda, bağımsız savaşçıların gezici grupları olarak görülmüşlerdir (Hodson, 1973, s. 2). Hugo Winckler, Habirular ile benzer olan SA.GAZ adında bir grubun olduğunu farketmişti (Winckler, 1895, s. 18). Bu görüşe karşı çıkanlar olmuştu (Reisner, 1897, s. 143). Ancak 1888-1907 yıllarında Boğazköy’de yapılan kazılar sonucunda keşfedilen ve 1907 yılında Hugo Winckler tarafından yayınlanan Hitit antlaşma metinlerinde Habiru ve SA.GAZ tanrılarının birbirlerinin yerine kullanılmaları tartışmalara büyük ölçüde son vermiştir (Winckler, 1907, s. 25). SA.GAZ ve Habiru’nun aynı olması Habiru ile ilgili literatürü büyük oranda arttırmıştır (Bottero, 1954, s. vi).

1927-1940 yıllarında Nuzi’de yapılan kazılar sonucunda Habirular ile ilgili yeni bilgiler ortaya çıkmıştır. Paralı asker olan savaşçı Habirular Nuzi’de sözleşmeli gönüllü hizmetçiler olarak görünmüşlerdir. Nuzi’de SA.GAZ’dan bahseden bir metin henüz bulunmamaktadır. Nuzi metinlerinde ilk defa Habirular, erkeklerin yanı sıra kadın ve çocuklarla beraber aile olarak görünmüşlerdir. Ayrıca Habiru isimleri ve menşei olarak belirtilen yer isimleri de bulunmuştur (AASOR, VI, 1924-25, s. 75-92).

1939-1940 yıllarında Charles Virolleud Ras Shamra kazılarında Akad-Ugarit vergi listelerinde SA.GAZ ve “*prm*”nin birbirinin yerine kullandıklarını gösteren metinler yayınlarak Habiru-SA.GAZ eşitlemesine “*prm*”yi de eklemiştir (AFO, XIII, 1939, s. 88). Bu durum Mısır metinlerinde geçen “*pr.w*” ile aynı olduğunun kanıtı olarak kabul edilmiştir (Rowley, 1950, s. 56).

1946-1949 yıllarında Alalah kazıları sonucunda ortaya çıkan metinlerde Habirular, kendileri ile antlaşma imzalanacak kadar özerk ve önemli bir yapıya sahip olarak görünmüşlerdir (Gray, 1958, s. 146). Alalah Kralı İdrimi’nin isyandan kaçarak SA.GAZ gruplarına sığındığını ve onlarla yedi yıl yaşadığını otobiyografik anıtında anlatmıştır (Smith, 1959, s. 14). Asurlu bir tüccar, Alişar’da esir düşen Habirular için ne kadar fidye isterlerse saraya ödeyeceğini belirterek ne kadar önemli olduklarını belirtmiştir. Mari’de büyük bir askeri birlik olarak bulunduğu tarafa güç katmışlardır (Greenberg, 1955, s. 62). 1952 yılında W. F. Albright I. Seti dönemine ait bir stelin onuncu satırında “*Apiru*” ifadesini okuyarak Habiru-SA.GAZ-PR.W/PRM ile aynı olduğunu söylemiştir. Albright’a göre bu denklemde “*İbrani*” de bulunduğunu da düşünmüştür (BASOR, 125, 1952, s. 24-32).

Habirular ile ilgili tartuşmalar sosyal ve etnik yapı olarak devam etmiştir (Hodson, 1973, s. 2). Habirular, sosyal sınıf olarak tamamen yabancılar ve dışlanmışlardan oluşuyordu. Habiru, çoğunlukla sosyal ölçekte çok düşük olarak kabul edilmiştir ve Habiru ismine bir tür kötü anlam yüklenmiş gibi görünmektedir (Rainey, 2008, s. 52). Etnik yapı olarak, yabancılar, Habirular yerel toplumlara ya paralı askerler ya da diğer işçi türleri olarak girmişler ya da bağımsız kalmışlar ve daha yerleşik komşularına baskın düzenleyerek hayatta kalmışlardır (Orlinsky, 1970, s. 17).

SA.GAZ/Habiru tarihte ortaya çıktıklarında güneyde Ur ve Larsa'dan kuzeyde Alishar'a ve batıda Mari, Harran ve Alalah'a dağıldıkları görülmüşlerdir. Bu yayılma karşısında, SA.GAZ/Habiru'nun M.Ö. 20. yüzyıl Ur'dan kuzeyden M.Ö. 15. yüzyıl Nuzi'ye, ardından güneyden M.Ö. 14. yüzyıl Filistin'ine kademeli göçü görüşünün nasıl açıklanabileceği açık değildir (Greenberg, 1955, s. 64).

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Eski Çağ Ön Asyası'nda göçebe bir halk olarak bilinen Habirular'ın coğrafi yayılımını ve kültürel etkilerini incelemektir. Habirular'ın tarih sahnesine çıkışı, sosyal ve ekonomik yapıları ile ilgili elde edilen arkeolojik ve yazılı kaynaklar analiz edilerek, bu halkın Eski Çağ Ön Asyası'ndaki rolü ve önemi ortaya konulacaktır. Habirular'ın diğer halklarla olan etkileşimleri ve bu etkileşimlerin siyasi ve kültürel sonuçları değerlendirilecektir. Araştırmada ayrıca Habirular'ın günümüz Yahudileri ile olan bağlantısı da incelenecektir.

1.2. Araştırmanın Önemi

Habirular üzerine yapılan bu araştırma, Eski Çağ Ön Asyası'nın kültürel ve sosyal yapısını anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Habirular'ın göçebe yaşam tarzı ve yerleşik toplumlarla olan ilişkileri, bu dönemin dinamiklerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu araştırma, literatürde az çalışılmış olan bu halk hakkında yeni bilgiler sunarak, tarihsel ve arkeolojik çalışmalar için önemli bir kaynak oluşturacaktır. Ayrıca, Habirular'ın etnik kimliği ve sosyal yapısı üzerine yapılan analizler, dönemin toplumsal yapıları hakkında değerli bilgiler sunacaktır.

1.3.Araştırmanın Metodolojisi

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemleri uygulanarak Habirular'ın tarihsel süreçteki varlıkları incelenecektir. Nitel araştırma, gözlem ve doküman analizi gibi veri toplama yöntemleri ile oluşturulan bir araştırma türüdür. Olayların ve olguların gerçekçi bir ortamda bütüncül bir şekilde incelenmesine yönelik süreci temsil eder. Araştırma kapsamında, Habirular ile ilgili arkeolojik bulgular, çivi yazılı metinler ve diğer tarihi belgeler titizlikle analiz edilecektir. Literatür taraması ve doküman analizi teknikleri kullanılarak, Habirular'ın coğrafi yayılımı ve sosyo-ekonomik yapıları hakkında mevcut bilgiler derlenecektir. Ayrıca, bu halkın Eski Çağ Ön Asyası'ndaki diğer toplumlarla olan ilişkileri ve etkileşimleri incelenerek, tarihsel bağlamda değerlendirmeler yapılacaktır.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmada bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Öncelikle, Habirular'a ait arkeolojik ve yazılı kaynakların sınırlı sayıda olması, kapsamlı bir analiz yapılmasını zorlaştırmaktadır. Mevcut kaynakların erişilebilirliği ve doğruluğu, araştırmanın sonuçlarını etkileyebilecek önemli faktörlerdir. Ayrıca, Habirular'ın tarih sahnesindeki varlıklarının sadece belirli bölgelerde ve dönemlerde belgelendiği dikkate alınarak, elde edilen bulguların genelleştirilmesinde dikkatli olunması gerekmektedir. Son olarak, araştırma sürecinde kullanılan kaynakların yorumlanmasında subjektif değerlendirmelerin olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Habirular'ın Keşfi ve Bilimsel Gelişmeler

2.1.1. Habirular'ın Keşfedilmesi

Habirular, tarih sahnesinde, karşımıza ilk olarak El Amarna Mektupları'nda çıkmışlardır (Himmetoğlu, 2020, s. 73). El Amarna Mektupları 1887 yılında bedevi köylü bir kadının tesadüfen bulduğu kil tabletler sonucu ortaya çıkmıştır (Jack, 1925, s. 39). İngiliz arkeolog Wallis Budge'in bir miktar tablet alıp tercüme etmesiyle benzersiz öneme sahip diplomatik ilişkilerin metinlerin olduğu belirlenmiştir (Deuel, 1961, s. 45). Yapılan ilk incelemelerde bölgenin Firavun Akhenaton (IV. Amenhotep) döneminin başkenti olduğu anlaşılmıştır (Moran, 2003, s. 5). Akhenaton tek tanrıcılığı benimseyip Aton dinine geçti ve bununla beraber başkentini Teb şehrinden Tell-el-Amarna'ya taşımıştır (Thomas, 1958, s. 142). Tell-el-Amarna ulaşım açısından zor bir şehirdi. Şehre ulaşmak için nehri geçmek gerekiyordu. Akhenaton'un ölümü ile beraber tek tanrıcılığı benimsemeyen Mısır halkı Aton kültünü de terkederek şehirden ayrılmışlar ve yüzyıllarca bir daha yerleşim yeri olarak kullanmamışlardır. Bu durum Tell-el-Amarna'nın bozulmadan günümüze kadar gelmesinde büyük bir etki göstermiştir (Hodson, 1973, s. 1).

Tell-el-Amarna'nın keşfi ile Eski Yakındoğu toplumlarının diplomatik ilişkilerinin en yoğun dönemi olduğu ortaya çıktı. Bu dönem tarihçiler arasında Amarna Çağı olarak adlandırıldı ve Genç Tunç Çağı'nın bir dönemi için kullanılan bir terim olarak kullanılmaya başlandı. Amarna mektupları o dönemin lingua francası olan Akadça dilinde yazılmıştır. Yazışmalarda devletler, büyük güçler topluluğu ve vasallar olarak iki gruba ayrılırlar (Yılmaz, 2005, s. 34). Mısır firavunları III. Amenhotep, IV. Amenhotep, Smenkhare ve Tutankhamon ile Hitit, Hurri-Mitanni, Babil, Asur, Arzava, Alasia gibi büyük devletler ve Suriye - Filistin bölgesindeki birçok küçük devlet arasında yapılan 382 çivi yazılı yazışma keşfedilmiştir (Moran, 1987, s. xv). Tabletlerden 52'si Habirulardan bahseder (Hodson, 1973, s. 12).

1888'de ilk defa İngiliz Asurolog ve dilbilimci Archibald Henry Sayce, “*Babylonian Tablets from Tel el-Amarna*” adlı makalesinde “*a-na amili kha-bi-ri*”

satırını “*konfederasyona katılan erkekler*” olarak çevirmiştir. Bu satırda geçen “*khabiri*” için Hebron olabilir mi sorusunu sormuştur (Sayce, 1888, s. 495-496). Sayce’den sonra Tell el-Amarna tabletleri, Tevrat bilgileri tarafından, İbranilerin faaliyetlerinin uzun zamandır beklenen Kutsal kitap dışı kanıtı olarak büyük ilgi görmüştür (Hodson, 1973, s. 1). Son yapılan araştırmalarda Habiru, İbrahim ve Hebrew (İbrani, Arami) arasında bir bağ olup olmadığı yönünde yoğunlaştı (Himmetoğlu, 2020, s. 74).

El Amarna metinlerinde, Kudüs valisi Abdi-Hepa Firavun IV. Amenhotep’a yazdığı mektuplarda Habirular’dan yedi kez bahseder. *lú meš ha-bi-ru* (yalın durum) ve *lú meš ha-bi-ri* (tamlayan durum) *lú* erkekleri belirten ek ile beraber çoğunluğu belirten *meš* ile ve konum belirleyici olarak kullanılan *Kİ* eki de kullanılmıştır. Bu durum Habiruların kim olduğunun merak edilmesine neden olmuştur (Bottero, 1973, s. v-vi).

2.1.2. Habirular İle İlgili Bilimsel Görüşlerin Gelişimi

Sayce’den sonra Max Müller “*Asien und Europa nach altägyptischen Denkmälern*” adlı eserinde Habiruları “*habiri*” olarak kullanımında Batı Filistin de Amor dağlık alanlarında “*müttefik, komplocu*” olan Yahudi savaşçılar olarak tanımlamıştır (Müller, 1893, s. 396).

C. R. Conder “*The Tell Amarna Tablets*” adlı eserinde şöyle bir çeviri paylaşmıştır:

“*Rabbimin Kral'ının Faka'sına (sakini) söyle: Neden bunu yapasın ki?*

Abirilerin (İbraniler) liderinin önünde titriyor ve yöneticiler ondan korkuyor mu?”

Conder “*Abiri*” nin “*müttefikler*” olarak okunmasının dönemin siyasi koşulları açısından doğru olmadığını söylemiştir. Onlara “*Abiri*”nin “*kanından*” veya “*kabilesinden*” insanlar denmiştir ve “*Abiri*” kabilesi terimi onlara “*Abarim*” ya da Ürdün’ün doğusundaki dağlardan türetildiğini göstermiştir. Onların otlaklarını terk ederek Edom’dan geldiklerini ve “*çöl insanları*” olduklarını söylemiştir. Onların eylemleri ile Yeşu’nın ilk seferinde kaydedilen eylemlerin ve tarihlerin uymasından dolayı “*İbraniler*” olduklarını düşünmüştür (Conder, 1894, 141). Habiruların bu ilk tanımları ile beraber Habiru-İbrani problemi ortaya çıkmıştır. Bu problemin çözümü için mevcut olan veriler hala çok yetersizdi (Bottero, 1973, s. vi).

1895’de Hugo Winckler El Amarna tabletlerinde SA.GAZ ile Habiru’nun benzerliğine dikkat çekerek aynı grup ayrı isimler fikrini ilk ortaya atan kişiydi.

SA.GAZ'ın “GAS” , “GAS.SA” ve “SA.GAS” yazımlarından yola çıkarak “GAS” “öldürmek” anlamına geldiğini ve Habiru'nun ideogramı olması fikrini ortaya atmıştır (Winckler, 1895, s. 18). Winckler'in fikri Habiru literatürüne büyük katkı sağlamıştır (Hodson, 1973, s. 3)

1897'de J. Halevy Habirular ile ilgili yeni bir ekleme yaparak Habiruların Kassitler olduğunu gösterecek deliller sunmuştur. Halevy'a göre Habiruları “*habiraia*” ile özdeşleştirmiştir. “*Habirian Harbi-Shihu*” ifadesi açık bir şekilde Kasit olduğunu göstermiştir. Ayrıca El Amarna mektuplarının yazıldığı dönemde Babil tahtında bir Kasit kralının bulunduğu dikkat çekiyor. Scheil, Halevy'nin görüşünü desteklemek için, Sami Kasit dönemine ait, Kassit'in adlarını içeren bir Kudurru taşından alıntı yapmıştır ve bunlardan en azından biri “*Ha-bir-a-a*” olarak adlandırılmıştır (Reisner, 1897, s. 143).

1899'da P. Lagrange Abdi-Hepa'nın Habirular'dan bahseden mektuplarının yanında SA.GAZ'dan hiç bahsetmemesini delil getirerek aynı olmadıklarını savunarak Hugo Winckler'e karşı çıkmıştır (Laprange, 1899, s. 128-129).

J. Halevy, bir Filistin köyü olan Tell Ta'annek'de yapılan kazılar sonucu ortaya çıkan metinlerde geçen “*Bin-huburi*” terimini “*Habiru'nun oğlu*” olarak yorumlamıştır (Bottero, 1954, s. vi).

Aralık 1907'de Winckler, Habiru ve SA.GAZ terimlerinin Boğazköy'den gelen birkaç Hitit antlaşmasında, tanrıları da şahit gösteren metinlerde, “SA.GAZ Tanrıları” ve “Habiru Tanrıları” birbirinin yerine kullanıldığını keşfetmiştir (Winckler, 1907, 25). Bu durum Habiru ile ilgili literatürün ve sınırların genişlemesine yardımcı olmuştur (Bottero, 1954, s. vi).

1907'de Max Müller İbraniler ve Habiruların örtüşmediğini söylemiştir (Benzinger, 1907, s. 54). İsrail kabilelerinin ve muhtemelen Yahuda kabilelerinin Amarna döneminden önce de bölgede var olduklarını belirterek ulusal bir yapının var olduğundan bahsetmiştir. Ama öte yandan Habiruların etnik bir yapıdan ziyade Mısır karşıtı bir oluşum olduğunu savunmuştur (Benzinger, 1907, s. 445). E. Dhorme, Hugo Winckler'in hiopetize karşı çıkarak, Habiru'nun SA.GAZ'ın alt kolu olduğunu ve SA.GAZ'ın “*habbatu*” ile özdeşliğini savunmuştur (Bottero, 1954, s. ix).

J. A. Knudtzon, Hugo Winckler'in hipotezine karşı, Abdi-Hepa'dan gelen mektuplarda SA.GAZ'ın geçmemesi ve *Habbatum* adında geçen “*tum*” ekinin Habiru'ya uymaması gibi bazı şüpheleri de olsa Hugo Winckler'in hipotezini genel

olarak doğru bulmuştur (Knudtzon, 1910, s. 51).

1920’de O. Schröder, “*Keilschrifttexte aus Assur verschiedenen Inhalts*” kitabında tanrılar listesi bölümünde tanrı olarak “*Ha-bi-ru*”yu eklemiştir (Schröder, 1920, s. xiv).

1921’de A. Jirku “*Orientalistische Literaturzeitung*” dergisinde “*ilu Ha-bi-ru = der Stammesgott der Habiru-Hebräer?*” adlı makalesinde tanrı olarak Habiru konusunu ele aldı. Habiru tanrısının İbraniler’in kabile tanrısı olabileceği yönünde araştırmalar yapmıştır. Aynı zamanda Asur tanrılar listesinde adı geçen “*ilu Ha-bur*” ve “*ilu Ha-bur-tum*” tanrılarının Fırat’ın kuzey kolunun erkek ve dişi tanrıları olduğunu belirtmiştir. İbranilerin tanrısı ile halkın isimlerinin aynı olmasının Habiru’nun da tanrı ismi ile halkın isminin aynı olmasına dikkat çekmiştir (Jirku, 1921, s. 246).

1922’de Emil Forrer “*Boghazkoi Texte In Umschrift*”, Fredrich Hrozny “*Keilschrifttexte Aus Boghazkoi Funftes Und Sechstes Heft*” kitapları ile Boğazköy metinleri, Hititlerde, Habiru ve SA.GAZ için yeni deliller ortaya çıkarmıştır. Emil Forrer “*Die Inschriften und Sprachen des Hatti-Reiches*” adlı makalesinde Habiru ve Lulahi tanrılarında bahsetmektedir. Tanrıların *An(-Meš)* ekiyle kullanıldığını ama çoğul olarak kullanılmadığını ifade eder. Yani Habiru ve Lulahi tanrıları değil, Habiru tanrıları ve Lulahi tanrıları olarak kullanılmışlardır (Forrer, 1922, s. 251). E. Weidner “*Politische Dokumente aus Kleinasien*” adlı kitabında Boğazköy metinlerinde geçen SA.GAZ tanrıları ve Lulahu tanrıları satırını paylaşmıştır. El Amarna mektuplarında Habiru ve SA.GAZ’ın özdeş olduklarına yeni deliller eklenmiştir. Weidner, Hrozny’nin Lulahiler’i Luluwa ülkesiyle veya Lulubiler ile bağlantılı olduğu düşüncesine sıcak bakmamıştır. Weidner’e göre metinlerde Habiru/SA.GAZ ile beraber geçmelerinden dolayı akraba olabilirler (Weidner, 1923, s. 30-31).

A. UNGNAD “*Die ältesten Völkerwanderungen Vorderasiens*” adlı eserinde, çivi yazısında “SA - tendon” ve “GAZ - vurmak” anlamında simgelerle kullanılan bir gruptan bahsetmiştir. Davut’un Golyat’ı sapanla vurması hikâyesinde olduğu gibi bunların “Sapancılar” olabileceğini düşünmüştür. El Amarna metinlerinde de “soyguncu” ve “düşman” olarak adlandırılan Habirular ile Sapancılar dediği grubun aynı olduğu Boğazköy metinlerinde görülmüştür. Ungnad’a göre Habirular Mezopotamya’da yaşayan ve sapanlarla silahlanmış göçebelere. Sapancılar olarak yüksek rütbelilerin hizmetine girmişlerdi. Bu şekilde Mısır’a kadar gelmişlerdir. II. Ramses’ten sonra Mısır’ın zayıflaması ile Filistine’e saldırmışlardır (Ungnad, 1923, s. 15).

1924'te A. Jirku “*Die Wanderungen der Hebräer im 3. und 2. Jahrtausend v. Chr.*” adlı eserinde Habiru ile ilgili mevcut olan çivi yazısı, Mısır metinleri ve Eski Ahit bilgilerini toplamıştır. Jirku'ya göre Habirular, M.Ö. 3 bin yıldan beri var olan ve Yakın Doğu'nun her yerinde bulunan göçebe askeri birliklerdir. Kenan bölgesinde İsrail halkı haline gelerek yerleşik hayata geçmeden önce savaşçı bir topluluktur. Habirular, saf ve basit olarak etnik bir yapıdır (Bottero, 1954, s. xiv).

1924'te Julius Lewy “*Der karrum der altassyrisch-kappadokischen Städte und das altassyrische Großreich*” adlı makalesinde Habirular'ın “istilacı” ve “göçmen” bir kabile yapısında olduğunu düşünmüştür (Lewy, 1924, s. 26). J. Lewy, 1927'de “*Habiru und Hebräer*” adlı makalesi ile bu konuda yazmaya devam etmiştir. J. Lewy'e göre Habiru SA.GAZ ideogramının da gösterdiği gibi bir halk değil özel isimdir. Çivi yazılı belgelere göre, ya Küçük Asya'da Hititler arasında, ya da El-Amarna zamanında Suriye-Filistin'de, ya da Mısır'da, çeşitli ve çok sayıda ırk ve etnik kökene sahip diğer göçmenler de Habiru topluluklarında görünmüşlerdir. Aynı şekilde Kenan topraklarına göçmen olarak giren İsrailoğulları da kendilerine kendi dillerinde aynı manaya gelen “*İbrani*” adını verdiler. Babilliler ise “*Amurru*” adını vermişlerdir. Bu nedenle İbraniler ve bilinen çeşitli Habiru gruplarının yalnızca ortak isimleri vardı. Etimolojik olarak ‘*br*’ kökünden gelen Habiru ve İbrani adı aynı görünmektedir (OLZ, XXX, 1927, s. 738-746).

1924-1925 yıllarında Edward Chiera ve Ephraim A. Speiser “*A New Factor in the History of the Ancient East*” adlı makalelerinde Nuzi metinlerini yayınlamışlardır. Bu metinler ile Habirular'ın kişisel isimleri, aile yapıları ve bulundukları bölgedeki yasal statüleri hakkında bilgi sahibi olmak mümkün hale gelmiştir. Bu metinlerde ilk defa kadın olarak Habiru'ya rastlanmıştır. Habirular bu dönemde yiyecek, giyecek ve barınma gibi çeşitli ihtiyaçları için sözleşmeler yaparak hizmet etmişlerdir (AASOR, VI, 1924-25, s. 75-92).

1933 yılında Edward Chiera “*Habiru and Hebrews*” adlı makalesinde Nuzi metinlerinden yola çıkarak Habirular'ın çeşitli etnik kökenlerden gelen insanların oluşturduğu yabancı statülü bir grup olduklarını anlatmıştır. Sami isimlerinin onda bir oranını geçmediğine değinerek Sami olmadıklarını ve etnik bir kökene sahip olmadıkları yönünde görüş bildirmiştir. Chiera, Habirular'ın göçmen oldukları fikrine de karşı çıkmıştır. Metinlerde geçen kadın ve çocukların varlığından dolayı Habirular'ın paralı askerler ve belli mesleklere ait olamayacağını düşünmüştür. Chiera'ya göre

Habirular “savaş esiri”, ”yabancı düşmanlar” ve “istilacı”dır. Filistin’i işgal eden Habirular, nüfusu yok etmek yerine, orada yaşayan insanlarla beraber yaşamaya başlamışlardır. Onlara, Habiru ismi, yaşadıkları bölgedeki insanlar tarafından verilmiştir (HUCA, XIV, 1939, s. 587-623).

1937’de Ephraim Avigdor Speiser, “*The Hurrians and Their Connections with the Habiru and the Hyksos*” adlı makalesinde Habiru isminin Sami kökenli olduğunu ve ‘*br* köküne dayandığını düşünmüştür. Bu kökün temel anlamları genellikle “geçmek” veya “bir yerden bir yere gitmek” anlamını içerir. İbrani’nin türetilmesi, aynı köke dayandırmıştır ve “nehirin karşı tarafından gelenler” anlamlarına geldiğini savunmuştur. Dolayısıyla, bu yorum Habiru hakkındaki bilgilerle uyumlu olarak görünmüş ve grupların genellikle hareket halinde olduğunu göstermiştir. Speiser, Habirular’ın maceracı çetelerden ve paralı askerlerden oluştuğunu düşünmüştür. “Akıncı” anlamına gelen “Habbatu” ile eşitlenmesini desteklemiştir. Nuzi’deki kayıtlar, Habiru’ların farklı bölgelerden geldiğini ve genellikle yerleşik olmayan bir yaşam tarzına sahip olduklarını göstermiştir. Amarna mektupları da bu grupların gezici alışkanlıklarını vurgulamıştır. Habiru’lar belirli bir bölgede kalıcı olarak yerleşmedikleri için herkese doğal olarak yabancı gelmişlerdir. Bu nedenle, isim hem göçebe yaşam tarzını hem de belirli bir türdeki yabancıları ifade etmeye başlamıştır. Bu terim, etnik bir grup adı değil, daha çok bir yaşam tarzını veya belirli bir statüyü ifade eder (AASOR, XIII, 1931-32, s. 13-54). Bu görüş aynı zamanda Tevrat bilgini M. Noth’un 1935’te yayınladığı “*Erwägungen zur Hebräerfrage*” adlı makalesindeki “*prw*”, İbrani ve Habiru’nun göçebe olduğu sosyal bir yapı olduğu görüşüyle aynıdır. Noth, Habiru isminin, ekili arazilere taşınan ve orada çadırlarda yaşamaya devam eden, hiçbir toprağa sahip olmayan göçebeler için çok yaygın olarak kullanılan bir isim olduğunu söylemiştir (Loretz, 1984, s. 195-196).

1935 yılında Ignace J. Gelb tarafından yayınlanan “*Inscriptions from Alishar and vicinity*” adlı makalede Habirular M.Ö. 1800 yıllarında görüldüğü kanıtlanmıştır (Gelb, 1935, s. 24). Gelb “*Habirum*”un Hititçe bir kelime olan “*Hippar*”ın gelişimi olduğunu ve Akadça “*esir*” anlamına gelen “*asirum*” ile değiştiğini savunmuştur (Gelb, 1935, s. 27).

1938 yılında Charles F. Jean “*Excerpta de la correspondance de Mari*” adlı makalesinde Mari kazılarında Habiru ile ilgili bir metin yayınlamıştır (Jean, 1938, s. 132). Ardından E. Dhorme “*la question des habiri*” adlı makalesinde yine Mari’de geçen Habiru ile ilgili üç metin yayınlamıştır. Yeni belgeler ışığında Dhorme,

Habirular'ın "müttefik" fikrinden uzaklaşarak Chiera gibi "savaş esiri" fikrini benimsemiştir. Dhorme, pr.w ve Habirular'ın İbraniler ile isim benzerliği olsa bile, sessiz harflerin uyumunun ve fonetik çıkarımların yanıltıcı olduğunu düşünmüştür (RHR, 118, 1938, s. 170-187).

1939'da A. Alt "*Erwägungen über die Landnahme der Israeliten*" adlı makalesinde Dhorme'nin görüşüne karşı çıkmıştır. Habiru ve İbrani'nin etimolojik ilişkisini kabul etmiştir. Alt'a göre Habirular, aynı etnik yapıdan olmak veya savaş esiri olmak veya sürgüne gönderilmek ve hatta göçebe olmak bir yana, yerinden edilmiş, varlıkları ve hak sahipleri olmayan, ekonomik açıdan çökmüş ve haklarından mahrum bırakılmış, eski düzendeki yerini kaybettikten sonra yeniden kendilerine yurt arayan insanlar sınıfıydı (PJ, XXXV, 1939, s. 8-63).

1939'da Julius Lewy "*Habiru and Hebrews*" adlı makalesi ile Habiru konusu ile ilgili şimdiye kadar yapılan en ayrıntılı çalışmayı yapmıştır. Çalışmasının büyük bir kısmını Nuzi metinlerini analiz etmeye ayırmıştır. Chiera'nın Nuzi'de Habiru sözleşmelerini kölelik olarak düşünmesine karşı olarak iş sözleşmeleri olduğunu düşünmüştür. Sözleşmelerden önce ve sonra özgürlüklerinin olması savaş esiri olmadıklarını göstermiştir. Bu durum yabancı göçmenler için daha uygundur. Bazı Habirular hizmetlerini ihtiyaçları karşılığında bireylere ve devletlere satarken bazıları paralı asker olarak çalışmışlardır. Habirular, 'abir ('br kökü) den gelen sınırı geçen "yabancı göçmen" anlamına gelmektedir (HUCA, XIV, 1939, s. 587-623).

1940 yılında Charles Virolleaud, Ugarit kralı Niqmaddu'nun vergi listelerinden üç metin yayınlamıştır (AFO, XIII, 1939, 88). Bu metinler de "*SAG.GAZ'in Halep*"="*Prm'nin Halep*" şeklinde SA.GAZ ile paralel olarak kullanılan "*Prm*" keşfedilmiştir. Bu durum Habirular'ın yerleşim yerleri ile ilgili bize bilgi vermesi açısından önemlidir (Greenberg, 1955, s. 53).

A. Guillaume 1946 yılından yayınladığı "*The Habiru, the Hebrews, and the Arabs*" adlı makalesinde Habirular, İbraniler ve Araplar'ın aynı olduğunu savunmasının yanında "br" ve "rb" sami kökleri arasında fonetik, etimolojik ve tarihsel benzerliği savunmuştur. Hepsinin ortak yönünün göçebe olduğunu söylemiştir (PEQ, LXXVIII, 1946, s. 64-85). Henri Cazelles "*Études sur le code de l'alliance*" adlı kitabında, Habiru ismini, Mısırlılar'ın uygar ülkelerin sınırlarında bulunan çetelerden "pr.w" şeklinde ödünç aldıklarını savunmuştur. Mısır'da aşağı statüde bulunan insanlar için ve İsraililer'in tarihlerinin başlangıcında ulusal bir isim olarak kullanılmıştır (Cazelles,

1946, s. 45). Roland De Vaux “*Les Patriarches hébreux et les découvertes modernes*” adlı makalesinde Habirular’ı, Bereketli Hilal’i kuşatan ve uygar devletlerde yabancı olarak bilinen insanlar olduğunu söylemiştir. İbraniler’in Habirular’ın içinde sadece bir parça olduğunu savunmuştur (RB, 53, 1946, s. 321-348).

1950’de Harold Henry Rowley “*From Joseph to Joshua*” adlı kitabında Habiru ve İbraniler sorununa geniş yer vererek, İsrail’in erken dönem tarihine ilişkin kapsamlı bir açıklama yapmaya çalışmıştır. İngiliz bilim adamı mümkün olarak tanımladığı pr.w = prm = Habiru öncülünden yola çıkmıştır. Ugarit’in metnilerindeki prm yazılışına dayanarak pr.w = prm = Habiru = İbrani denklemini mümkün görmüştür (Rowley, 1950, 56). F. Böhl’ün “*bütün İsrailoğulları İbranidir, fakat “tüm İbraniler İsraili değildir”* ancak terimler arasındaki örtüşmeleri ve kelime kullanımındaki farklılıkları savunmuştur (Rowley, 1950, s. 55).

Alfred Jepsen 1951’de yayınlanan “*Die Hebräer und ihr Recht*” adlı makalesinde Habirular’ın sosyala bir yapı olduğunu savunmuştur. Jepsen, Habiru = SA.GAZ = pr.w = prm eşitliğini kabul etmiştir (AFO, XV, 1951, s. 54-68).

1952 yılında W. F. Albright “*The Smaller Beth-Shan Stele of Sethos I (1309-1290 B. C.)*” adlı makalesinde I. Seti dönemine ait bir stelin onuncu satırında “*Apiru*” kelimesini okuduğunu yayınlamıştır. Albright’a göre, Apiru, Habiru-İbrani ve pr.w ile aynıdır. Ayrıca Apiru-İbrani benzerliği için yirmi yıldır tarafsız olan Albright, Apiru ve İbranilerin aralarındaki benzerlikten şüphe edilmeyecek kadar delillerin olduğunu söyleyerek tarafsızlığından vazgeçtiğini belirtmiştir (BASOR, 125, 1952, s. 24-32).

1953 yılında yapılan “*4 Rencontre Assyriologique Internationale (Dördüncü Uluslararası Asuroloji Toplantısı)*” Habirular sorununa dikkat çekmiştir. Jean Bottero’nun 1954 yılında yayınladığı “*Le problème des Habiru*” adlı kitabı Habirular ile ilgili mevcut olan bütün materyalleri bir araya getirerek bu konuya en genel çözümü bulmak amacı ile bu toplantının bir raporunu kendi çalışmalar ile beraber sunmuştur. Bottero, Habiru ile ilgili görüşünde Ras Şamra’dan gelen 161 nolu Hitit-Ugarit kralları arasında yapılan antlaşma metninin en belirleyici olduğunu ifade ederek Habirular’ın “mülteci” ve “yabancı” oldukları fikrini öne sürer (Bottero, 1954, s. 122).

2.2. Habirular İle İlgili Çivi Yazılı Metinler

2.2.1. III. Ur Hanedanlığı

TCL V xlv, AO 6165

“^dNanna - ki - ág du mu - lu gal ad - da - ke⁴ 2 ensí - ra 3 AN - zi - KA sa - gaz lu - mu (ya da MU) na 4 in - na - an - dug⁴ 5 Ur - dMa - mi - maškim - šē in da - an - gi⁴ 6 dNanna - ki - ág - e 7 lu a - na bí - in - dug⁴ - ga 8 mu - na - an - la - aḥ 9 sa - gaz - ak (a) - aš la - ba - gi -in.”

Lugal-adda(k)'nın oğlu Nanna-ki-ag, ensi(k)'ye şöyle dedi: “AN-zi-KA, SA.GAZ benim adamım değil”. Ur-Mami, onunla birlikte gözetmen olarak gönderildi. Nanna-ki-ag söylediği şeyle ilgili olarak adamı temize çıkardı. SA.GAZ (faaliyet) ile ilgili olarak onu doğrulamadı.

MLC 109

“IKu - ù lDa - da - ù - numun INu - úr - ì- lÍ IZu - la - la di - kud - me 6 lúsa - gaz - e šagin - tuk inim - bi na - ba - an - gi - in Ku-u, Dada-u-numun, Nur-ili (ve) Zulala hakimdi. SA.GAZ dava açtı, ancak iddiasını kanıtlayamadı”.

2.2.2. İsin-Larsa Dönemi

Lipit - İştar

“tu k u [m - bi] l ú - ù má in - h u n k a s k a l KA.K A. DU. A i n - na - an - g a r ...k a s k a l - bi? in -k ú r? k i -U D má - g [í] s a - g a z - š è b a - A [G] l ú m á i [n - ḥ u n] m a i b...”

Bir adam bir tekne kiraladıysa ve onu kendisi (sahibi) için “yolculuğa” çıkardıysa ve yolculuğu ... değiştirdiyse ve ... teknenin ... “kullanıldı” SA.GAZ-aktivitesi için tekneye[giren] adam, o tekneye...

RUL 51

SA.GAZ'a erzak olarak alınan küçükbaş hayvanların kaydı. Warad-Sin'in 2. yılına tarihlenmektedir.

“17 gánam l u du - nitá 3 n in d a k ú - a lús a - g a z m u - tum I m - g u r - S i n d u m u A - p i l - a - ḥ i k i š i b š à - t a m - e - n e (seal) iti giš a pin - d u 8 mu Ka - z a l - l u k i b a - g u l”

SA.GAZ (5) için 17 koyun, 1 koç (as) tayını, kâhyaların Mührü Apil-ahi'nin oğlu

İmgur-Sin'i getirdi. Arahshamnu ayı, Kazallu'nun yok edildiği yıl.

2.2.3. Alişar Metinleri

Asurlu Bir Tüccarın Mektubu:

“a- š u-m a-we-l i ḥa-BE-r i š a ēkallim^[im] ša Ša-lá-a ḥ- šu-we ša i-na ki- šé -
[er?- ši?-im?] [wa-] aš-bu-ni aš-pu-ra-ku-um a-[ma-kam] [pi-] i ru-ba-t í u rabi s í-[mi-
il-tim] [š]a-a-al-ma šu-ma ú!- [ta-ru- šu-nu] [l á] ú -ta-ru- šu-nu šu-up-ra-[am] [šu-] m á
l á ú -ta-ru- š u-nu a-we-lí šu-nu-tí pu-tù-ur [m]i -ma ip-tí-ri- šu-nu ša ēkallum^{lum} e-ri-
šu-kà-ni i-na na- áš -pé -er-[ti-ka] ú-dí -a-ma lu- še-bi₄ -l a- k u-um ú a-we- [lí] šu-nu-tí
qá-at-ká li-iş-ba-at mí ma na-pá-al-tám ša ē-kallum a- šu-mi- a-we-li šu-nu-tí e-pu-lu-kà
i-na na- áš-pe-er- t í -, k à ú -d í -a-am a-we- lu • ip-t í -ri ma-dí i š i- šu- ú”

Shalahshuwe sarayının Habiru adamlarıyla ilgili olarak size haber gönderdim (böylece): “Onları [geri verip vermeyeceklerini [burada] prenses ve cham [berlain] ile görüşün (veya) onları geri [vermeyecek] ise, (o zaman) [bana] haber gönderin. Eğer onları geri vermeyeceklerse, o adamları kurtarın. Saray sizden onlar için her ne fidye isterse, mesajınızda bana bildir sana gönderirim ve o adamları elinden alırsın. O adamlar hakkında saray sana ne cevap verirse versin, mesajında bana haber ver. Adamların çok fidye parası var.

2.2.4. Mari Metinleri

ARM II 131

Albright tarafından çevrildi, ANET 483.

Bir ordu komutanının Mari'li Zimri-Lim'e mektubu:

“... Ya - pa - ḥi - ^dAdada - lam Za - al-lu - ul^{ki} i - na a-aḥ ^{id}Purattim e-bé - er -
tam an-ni - ta mi - pu - úš ù qa-du-um li-im şa-bi-im ḥa-BI-ri ša ma-a-tim i-na li-ib-bi a-
lim ša-a-ti wa- ši-ib”

... Yapah-Adad bu tarafta Fırat'ın kıyısındaki Zaalul kasabasını kurdu ve şimdi arazinin ortasında 2000 habiru askeriyle o kasabada bulunuyor.

Yamkudu'nun efendisine mektubu:

“i - na - an - na ^{lu}l - zi - na - bu - ú ra- šu / ^{lu}Ya-mu-ut-ba-la-i / amēlūti^{mes} Ya-mu-
ut-ba-la-yu

ḥ a-BI-ru / i-na qa-ti- šu i-la-ku”

Şimdi Izi-nabu, bir şef, bir Yamutballı, 30 Yamutballı adam, Habiru, onun sorumluluğunda yürüyor.

Mektup, gönderenin hedefi ve adı kayboldu

“3 li-mi imēri^{ha} ša^{lu} ha-BE-ri ...”

Habiru'nun 3000 eşek...

2.2.5. Alalah Metinleri

Leonard Woolley, 1935 yılında aldığı kazı görevine 1937’de başladı. II. Dünya Savaşı’nın çıkmasından dolayı iki yıl ara verdikten sonra 1939 yılında kazılarına tekrar başlayarak 1949 yılına kadar devam etmiştir (Wolley, 1955, s. 1-2). 1947 yılında Mart, Nisan ve Mayıs aylarında Alalah kazılarını Tahsin Özgüç ile beraber yapmıştır (Özgüç, 1947, s. 360). Alalah’ı kazan İngiliz arkeoloğu Leonard Woolley, ikinci çivi yazılı arşivini VII. tabakadan yaklaşık 200 yıl sonraya ait olan IV. tabakada keşfetmiştir. MÖ. 15. yüzyılın başlarında Alalah kralı olarak hüküm süren İdrimi’nin heykeli, yine Woolley tarafından 1939’da Tel Açana’da bulundu. Fakat bu heykel üzerindeki metin, İkinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesi yüzünden hemen yayımlanamamıştır. Söz konusu metin 104 satırdan oluşan bir otobiyografi idi. IV. tabakadaki Alalah arşivlerinde yüzlerce metin keşfedilmiştir. Bu metinler, bölgenin MÖ. 15. yüzyıldaki siyasi tarihi ve ekonomisi hakkında zengin kayıtlar içermektedir. Bu tabakaya ait arşiv belgeleri, M.Ö. 2. Binyıl ortalarındaki Eski Yakın Doğu’un sosyal, kültürel ve etno-linguistik tarihine ilişkin önemli bilgiler içerir (Bülbül, 2005, s. 15).

Alalah’da bulunan tabletler sayesinde bu antik kentin gelişimini, yaşamını, dilini ve edebiyatını M.Ö. 2. binyılın ortalarına kadar takip edilebilmektedir (Wiseman, 1953, s. 2). Alalah o zamanlar Kuzey Suriye eyaletleri olan Mukış, Ni’ ve Amau’nun başkentiydi. Hurri unsurunun 18. yüzyılın başlarında baskın olduğu görülüyor. Alalah kralları ile “Hurri’nin büyük kralı” arasında politik olarak yakın bir bağ vardı, belli ki Alalah, Hurri Hanigalbat’ın bir vasal devletiydi (Greenberg, 1955, s. 64).

1. Yedinci Tabaka (M. Ö. 18. YY.)

22 numara 58 sayfa xv11

Bir Satış Belgesinin Tarih Formülü

“şanat Ir-kab-tum šarru 29¹ Še-mu-ma ù šābe^{meš} ha’-BI-ru iš -li-mu”

Irkabtum yılı, kral, Shemuma ve Habiru askerleri barıştı.

2. Dördüncü Tabaka (M.Ö. 15. YY.)

Sidney Smith, Idrimi

Çeviri, Sidney Smith ve W. F. Albright'ın yorumları BASOR 118 (1950), A. Goetze, JCS 4 (1950) E. A. Speiser, JAOS 71 (1951).

İdrimi'nin güneye, Emar kasabasındaki akrabalarının yanına kaçmasına neden olan Halep'teki bir isyanı anlattıktan sonra yazıt şöyle devam eder:

“s ī s ī -ya narkabti-ya ù ^{lú}kizi-ya [e] l-te-[q]i- š u-nu u i-lam ma-at ḥ u-ri-ib-te^{ki} e-te-ti-iq ù li-bi šabe^{meš} Su-tu - ú^{ki} e-te-ru-ub it-ti- š u a-na li-bi ^{giš}narkabti ša-^{li} lil-te-a bi-da-ku i-na ša-ni ūmi^{mi} an-mu-uš -ma ù a-na ma-at Ki-in-a-nim^{ki} al-li-ik i-na ma-at Ki-in-a-nim^{ki} ^cAm-mi-ya^{ki} aš -bu i-na ^cAm-mi-ya^{ki} mare^{meš} ^cḤa-la-ab^{ki} märe^{meš} ma-at Mu-ki-iš - ḥe^{ki} märe^{meš} ma-at Ni-iḥ^{ki} ù [märe]^{meš} ma-at A-ma-e^{ki} aš -bu i-mu-ru-un-ni-ma i-nu -ma mār be-li- šu-nu a-na-ku ù a-na eli-ya ip- ḥu-ru -nim-ma a-ka-a-na iqtabū ur-tab-bi-a-ku ú-ra-aq ù a-na li-bi šabe^{meš} ^{lú}SA.GAZ a-na šanati 7^{kam} -meš aš-ba-ku iṣṣure^{há} ú-za-ki puḥadē^{há} ab-ri-ma ù še-ib-i ša-na-ti ^dIM a-na reši-ya it-tu-ru”

Atım, arabam ve seyisime binip yola çıktım. Çorak araziye (15) geçtim ve Şutu savaşçıların ortasına girdim, Onunla [!] Geceyi örtülü arabamda geçirdim. Ertesi gün ilerledim ve Kenan ülkesine gittim. Kenan diyarında Ammiya kasabası yer almaktadır. Ammiya'da Halab, Mukish, Ni' ve Arnau halkı yaşıyordu. (Eski) efendilerinin oğlu olduğumu görünce etrafıma toplandılar ve: “Size çok geldi, ama geçecektir” dediler. Sonra SA.GAZ savaşçıları arasında 7 yıl yaşadım. Kuşları (uçuşlarını) tefsir ettim, Kuzuların (bağırsaklarını) inceledim, ve (böylece) 7 yıllık Adad/Teşup başımı döndürdü.

AT 180 (JCS 8 (1954) 11)

Sharkuhe ve Marmaru'nun SA.GAZ güçlerinin nüfus sayımı listesi:

“šābū^{meš} ^{lú}SA.GAZ bēl kakke^{meš} ^c[...ù?] ša ^cMar-ma-ru^{ki} [...] ¹Ta-gu -un ^cZa-al-ḥe ¹I- šu-ur ^cŠu -[un-]na-du [¹ ...]be ?? ^{lú}[..]at-ku-ti [¹ ...] li [...]ra ^cMa-at- ḥi [¹ ...] ^cTur-ra-su ¹A-ri-[^d] Šawuška ^cZa-al- ḥ[e] ¹Šar-ni [. .] ^cZa-ra- ḥ[e] ¹E-ra-[ta?] ^{lú}ḥu-a [...] ¹Be-su [...] ši-me-ri ¹Še- ip-ra [^{lú} b]ur -gul-e ¹Ú-na-ap-se ^cŠi-na-ma-zu ¹Eḥ-li-IM ^cQa-du-me ¹A-na-ni- šarri ^cIn-da -we Ḥu-bi-ta ^{lú}šar-ra-qu ¹Lu-uz-za ^c[...]la ¹A-kap-tá-ḥé ^cAš-t[a ...] Ḥu-bi-ta ^cŠa [...] Túl-pí -ya ^{lú}šangu? ^dlš-[ḥa-ra] [¹ ...] ^cḤu-tam-ma-na [. .] ^cÚ-ri [¹Š]ar-ni-it- ḥa-ma ^cKi-?? [¹šābū]^{meš} bēl narkabāti^{meš} ¹E-ra-ta ¹Lu-lu-ul-e šābū^{meš} eḥelena šarri ZAG.AN.ŠUR ¹Ḥu-mi-[...]ya ^{lú}mar ši-ip-ru ¹Ša-ni-it- ḥa-ma ¹Túl-pí-te-a ¹An-na-ri šābū^{meš} maš-ki-en ¹Uš-[...]^{ri} ¹Mi-na-[...] ḥi [... G]AL? ^{meš} ¹šābū^{meš} [SA.]GAZ ^cŠar-ku- ḥé^{ki} ¹[...] ^cIb-la 37 ¹[...]la-zu-zu-an ¹[...]nu-pa-an-ni ¹[. .] ^cBi-?? ¹Ka-l i-za ^cŠa-aš-ka”

Še- ip-ra dışında diğer isimler semitik olmayan isimlerdir. Ú-na-ap-se, Eḫ-li-IM, Ḫu-bi-ta, A-kap-tá-ḫé, Túl-pí -ya ve A-ri-Šawuška isimleri Hurrice olabilirler.

AT 181 (JCS 8 (1954) 11)

Çeviri, Wiseman, s. 71.

Annashe'nin SA.GAZ askerlerinin listesi:

“šābū^{meš} lúSA.GAZ bēl kakke^{meš} °A-an-na-še °A-zi-ra °Am-mi-ya °I-la-ya °Ḫu-tu-aš °Be-en-ti-ia-ad-du °E-mar °SUM-? amēl °Na-as-su^{ki} °Za-am-bu-qa °A-li-me^{ki} °Ya-ap-pa °Kur-a-at^{ki} °Pa-te-še-ni °Za-al- ḫé^{ki} °Šar-ni-ya mār^{kur} °Ki-en-a-ni^{ki} °Ta-ku-ya °Qa-du-me °Zak-al-la °Kur-ra-at^{ki} Aš-mu-uš-še °Ar-ma-at-t e Ú-i-ra °Za-ra-aḫ-e °Eḫ-lu-me-ni mār °IM.EN °Ti-ti-ik-ku °Nu-ma-aḫ-ḫé °Zak-AN.ŠUR °LÚ-zu-ur °IM.EN mār Su-ti °A-par-an-dumār šum-mar? °A-ri-ip-^d Šawuška lúGAZ °Ki-ri-ya ša pu-ri °Šar-ni-it- ḫa-ma °Ab-zu-na šābū^{meš}”

2.2.6. Nuzi Metinleri

Modern Yorgan Tepe'nin altında gömülü olan antik Nuzi, Kuzey Irak'ta Kerkük'ün 13 kilometre güneybatısında yer almaktadır (Mayer, 1978, s. 1). M.Ö. 1500'den 1350'ye kadar var olmuştur (Bottero, 1954, s. 43). Nuzi'nin bulunduğu ova, yaklaşık 16 kilometre doğuda, Zagros Dağları'nın eteklerinde sona ermektedir. Nuzi döneminde bu tepelerde Kasit ve Lullubian kabileleri başta olmak üzere kabileler yaşıyordu. Batıda, Küçük Zab Nehri'nin karşısında Asur eyaletinin başkenti Aššur şehri uzanıyordu. Güneydoğuda Babil yer alıyordu. Bu dönemde Nuzi, başkenti Arrapha, yani modern Kerkük olan Arrapha krallığının bir parçasıydı. Bu küçük krallığın kendisi de, kalbi yukarı Dicle ile yukarı Fırat arasında bulunan Mittanni krallığının siyasi egemenliği altındaydı. Mittanni'nin doğusundaki Asur ve Asur'un doğusundaki Arrapha, Asur Mittanni'den kurtulana kadar Mittanni'nin vasal devletleriydi (Maidman, 2010, s. 4).

1925'te Pennsylvania Üniversitesi'nde Asuroloji profesörü olan Dr. Edward Chiera, Amerikan Doğu Araştırmaları Okulları'nın yıllık profesörü olarak Irak'a gittiğinde, Irak'taki ilk antik eserler müdürü Bayan Gertrude Bell tabletlerin yerel pazara geldiği Kerkük civarındaki bazı bölgelerin araştırılması için görevlendirmiştir (Pfeiffer, 1935, s. 535). Dr. Chiera bu teklifi kabul etti ve 1925'in sonlarına doğru yerlilerin kaçak kazı yaptığı iddia edilen yeri kazmak amacıyla Kerkük'e gitmiştir. Ancak bu yerin şehrin göbeğinde, antik höyüğün eteğinde yer aldığı ortaya çıktı, burada kazı yapılması

olanaksızdı. Höyüğün üzerindeki evlerin altının çökme tehlikesiyle karşı karşıya kalması söz konusu olabilirdi. Dr. Chiera bu nedenle Kerkük'te kazı yapma planlarından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Kerkük'te yerleşik sivil cerrah olan Dr. William Corner'ın tavsiyesine uyarak, bunun yerine Kerkük'ün yaklaşık on mil güneybatısında bulunan ve aynı türde tabletlerin kaynağı olduğu bildirilen Tarkalan yakınındaki küçük bir alan olan Yorgan Tepe'yi kazmayı üstlendi (Gelb, 1943, s. 1).

Dicle'nin doğusunda ve Aşağı Zab'ın güneyinde küçük bir bölgedeki Yorgan Tepe (eski Nuzi) ve Kerkük (eski Arraphe/al ilanı) yerleşimlerinde hem resmi hem de yasadışı kazılardan elde edilen yedi bin tablet, Kuzey Mezopotamya'nın yasal kurumlarını ve uygulamalarını yeniden inşa etmek için önemli belgesel kanıtlar sağlamaktadır. Bölgenin etnik, dilsel ve kültürel özellikleri az ya da çok Hurrilerin varlığıyla belirginleşmektedir. Nuzi ve ilgili arşivlerin kapsadığı dönem, ikinci binyılın üçüncü çeyreğinde (yaklaşık 1450-1340) yaklaşık beş veya altı nesli kapsamaktadır ve arkeolojik açıdan Geç Tunç Çağı'nın merkezi evresine karşılık gelmektedir. Nuzi, Arrapha krallığının bir taşra kasabasıydı, ancak başkentinin bulunduğu yer olan şimdiki Kerkük höyüğünde bugüne kadar sadece birkaç dağınık belge bulunabildi. Hurri derebeyi Mittani'nin başkenti Washshukanni'nin yeri henüz bulunamadı. Bu nedenle Nuzi belgeleri, ağırlıklı olarak Hurri kültür ortamındaki karmaşık hukuki durumun yeniden yapılandırılması için benzersiz bir temel sağladığı ölçüde olağanüstü bir öneme sahiptir (Zaccagnini, 2003, s. 565).

JEN V 454

“Şıl-lí Ku-bi ^{lú}ḫa-BI-ru a-na wardūtiti pí -i-šu ù lišān-šu a-na ^lTe- ḫi-ip-til-la mār Pu- ḫi- še-en-ni ú-še-ri-ib-šu”

Bir Habiru olan Shill kubi, (kendi) beyanıyla, Puhisenni'nin oğlu Tehip-tilla'nın hizmetine girdi.

JEN V 459

“^lMār-I-dì-ig-la-at ^{lú}aa-BI-ru-ú ša kurAš-šu-ur ù ra-ma-aš-šu-ma a-na wardūti meš-ti [a-n]a ^lTe-ḫi-ip-til-la mār Pu-ḫi-še-en-ni uš-te-ri-ib-šu”

Aşur ülkesinden bir Habiru olan Mar-Idiglat, Puhusienni oğlu Tehiptilla'nın hizmetine girdi.

JEN V 447

“[N mār N] [N] mār Li[...] [2 ^{lú} ḫa-BI-ru [an-nu-tu] i-[na] [pí-i-]šu-u-nu i-na lišani-šu-nu [a-na a]r-du-ti a-na [^lTe-ḫ]i-ip-til-la ú-se-ri-bu”

[N oğlu N, N] Li oğlu[...] [bunlar] [2] Habiru, (kendileri) yaptıkları (kendi) ifadeleriyle Puhusienni oğlu Tehiptilla'nın hizmetine girerler.

JEN V 453

“[...]a mār a[...] [...]eš DUMU É. GAL[...] [...] mār La-qé-pu [...]ri IMār-eš-ri [...] ḥa-a-a Še-en-na-a-a [...] lú mešḥa-BI-ru-ú an-nu-tù, [‘u] ra-ma-an-šu-nu-ma 8 [a-] na wardūtimeš- a-na I Te-ḥi-ip-til-la [mār] Pu-ḥi-še-en-ni uš-te-ri-ib-šu-nu-ti [f] dSin-bá-al<-ti> ù [fWa?]-ḥu-lu-ki 2 sal meš ḥa-BI-ra-tù [ú] ra-ma-an-šu-nu-ma [a-na a]mūtimeša- na [ITe-ḥi-]ip-til-la [ú-še-]ri-ib-šu-nu-ti”

[...] A[...] oğlu, [...]es, sarayın/tapınağın[...] [N] La-qepu oğlu, [. ..]ri, Mar-esri, ...]baya, Shennaya, bu [x] Habiru kendilerini Puhusienni'nin oğlu Tehiptilla'nın hizmetine soktu. Sin-balti ve [Wa]huluki 2 Habiru kadınları Puhusienni'nin oğlu Tehiptilla'nın hizmetine girdiler.

JEN V 456:1-8

“[I] A-pil-Ku-bi mār Sin-e-ri-iš [II-]ri-ib-ilu mār dAdad-ma-ilu IUr-dì-I-dì-ig-la-at mār Ša-tu-ya IQí-iš-A-mu-ur-ri mār Ta-te-ni 4 lu meš ḥa-BI-ru-ú an-nu-tù ù ra-ma-an-šu-nu-ma a-na wardūti meš-ti a-na ITe-ḥi-ip-til-la uš-te-ri-ib-šu-nu-ti”

Sin-erish oğlu Apil-Kubi, Adad-ma-ilu oğlu Irib-ilu, Shatuya oğlu Urd-Idiglat, Tateni oğlu Qish-Amurri, bu 4 Habiru kendilerini Tehiptilla'nın hizmetine soktu.

JEN V 461

“1 IA-at-ka4-la-dŠamaš IÚ[...]bu-ur 2 2 lúḥa-BI-rù a-na wardūti t[‘i]pí-i-]šu-nu [ù lišān-] su<-nu> 3 a-na ITe-ḥi-ip-til-la ú-še-ri-ib-[šu-nu-ti]”

Atkal-aş-Şamaş, U[...]bur, bu 2 Habiru (kendi) [ifadeleriyle] [kendilerini] Tehiptilla'nın hizmetine girmeye zorladılar.

JEN V 456

“1 [f] Tu-un-tu-ka4-til ḥa-BI-ru-ú 2 qa-du še-er-ri-šu ra-ma-an-šu-ma 3 a-na a-mu-ti a-na Te-ḥi-ip-til-la 4 uš-te-ri-ib-šu”

Habiru bir kadın olan Tuntukatil, çocuklarıyla birlikte Tehiptilla'nın hizmetine girdi.

JEN V 464

“1 ¹A-tal-Te-šup lú[ḥa-BI-ru] 2 it-ti₄ ni-iš bi-[ti-šu] 3 pí-i-šu u li-šān-šu a-[na wardūti] 4 a-na ¹Te-ḥi-ip-til-la 5 i-di-nu”

Habiru Atal-Teşup, ev halkıyla birlikte, kendi ifadesiyle Tehiptilla'ya hizmet ettiler.

JEN V 455

“1 pí-i-šu u lišan-šu 2 ¹Ta-ri-bá-tum lú ھا-BI-ru 3 ša kurAk-ka₄-dì a-na wardūtiti
4 a-na ¹Te-ḫi-ip-til-la 5 u-še-ri-ib-šu um-ma 6 ¹Ta-ri-bá-tum-ma i-na šatti an-ni-ti 7 i-na
kurAk-ka₄-dì a-li-ka₄”

(30) šattu ki-ma ٲup-pu 31 ša-aṭ-rù ¹Ku-uš-ši-ḫar-be 32 ھا-za-an-nu-ú i-na ^CNu-
zi

(Kendi) ifadesiyle, Akad ülkesinin bir habiru olan Tartbatum, (5) kendisini Tehiptilla'nın hizmetine soktu. Böylece Tartbatum: "Bu yıl Akad'dan geldim."

(30)Tabletin yazıldığı yıl Kuşşı-harbe, Nuzi'de belediye başkanıydı.

JEN V 448

“1 [pí-i-]šu ù lišān-šu 2 [IdAdad-]rabī lúھا-BI-ru 3 [a-na...]el-lu-uḫ-lu-ti 4 [a-na
ITe-ḫi-] ip-til-la mār Pu-ḫi-še-[en-ni] 5 [ú-še-ri-]ib-šu a-du-ú 6 [ITe-ḫi-ip-ti]l-la bal-tù 7
[IdAdad-] rabī i-pa-la-a [ḫ-šu] 8 [im-ma-ti-]me-e IdAdad-rabī 9 [iš-tu bi-]it ITe-ḫi-ip-til-
la IO [ú-uš-ší] ù lúNu-ul-[lu] II [pu-uḫ-šu a]-na ITe-ḫi-ip-til-la 12 [i-na-di-i]n-ma ù ra-
ma-[an-šu] 13 [ú-še-iš-ši] šum-ma IdAdad -rabī 14 [...] i-šar-ri-iq [. . .] 15 [. . .] šu
ša ki-i wardi [...]

(Kendi) ifadesiyle, bir Habiru olan Adad-rabt, (5) kendisini P.'nin oğlu Tehiptilla'nın yanına soktu. T. yaşadığı sürece Adad-rabt ona hizmet edecektir. Eğer Adad-rabt (10) Tehiptilla'nın evinden ayrılırsa, Tehiptilla'ya onun yerine Lullu'dan 1 adam verecektir; sonra kendini [özgürleştirebilir]. Eğer Adadrabt [...] çalarsa [...] (15) [...] köle olarak [...].

JEN V 463

“1 INa-an-Te-šup lú 2 ھا-BI-ru-ú ù ra-ma-an-šu 3 a-na wardūtiti a-na ITe-ḫi-ip-
til-la 4 mār Pu-ḫi-še-en-ni 5 uš-te-ri-ib-šu aš-šum [! for šum-ma] 6 INa-an-Te-šup
ibbalakkatat-ma 7 ù uš -tu bīt ITe-ḫi-ip-til-la 8 ú-uš-š ù awēl pu-uḫ-šu 9 ša ki-ma ša-šu
ip-šu IO a-na ITe-ḫi-ip-til-la ú-ma-al-la”

Habiru olan Nan-Teshup (5), P.'nin oğlu Tehiptilla'nın hizmetine girdi. Eğer Nan-Teshup (anlaşmayı) ihlal eder ve Tehiptilla'nın (10) evini terk ederse, Tehiptilla'ya kendisi kadar yetenekli bir adamla tazminat ödemelidir.

JEN V 458

“1 [¹Warad-]Ku-bi lúھا-BI-[ru] 2 ša kurAš-šu-ur 3 ù ra-ma-an-šu-ma a-na 4
wardūti [ti] a-na ITe-ḫi-ip-til-la 5 mār Pu-ḫi-še-en-ni uš-[te-ri-ib-su] 6 ù šum-ma
IWarad-Ku-bi 7 ibbalakkatat-ma ù uš-tu 8 bīt ITe-ḫi-ip-til-la ú-[uš-ší] 9 ù 1 awēla eṭ-la

pu-uḫ-[šu] IO a-na ITe-ḫi-ip-til-la i-[na-di-in]"

Aşşur ülkesinden bir Habiru olan Warad-Kubi (5), P'nin oğlu Tehiptilla'nın hizmetine girdi. Eğer Warad-Kubi (anlaşmayı) ihlal eder ve Tehiptilla'nın evinden ayrılırsa (10), Tehiptilla'ya (yerine) güçlü kuvvetli bir adam vermeliydi.

JEN V 460

"1 [...]ḫa-a-a lúḫa-[BI-ru] 2 [ù ra-]ma-an-šu-ma [a-na] 3 [wardūti]ti a-na ¹[Te-ḫi-ip-]til-la 4 [mār Pu-ḫi-še-]jen-ni [ú-še-ri-]ib -[šu] 5 [ù šum-ma...] ḫa-a-[a ibbalakkatat -ma] 6 [x manē] kaspim [x manē ḫurāšim] 7 [a-na ¹Te-ḫi-ip-til-] la [ú-ma-al-la]"

[...]haa, bir Habiru, P'nin oğlu Tehiptilla'nın hizmetine girdi. [Eğer...]baya [anlaşmayı ihlal ederse] [x mina] gümüş ve [x mina altın] Tehiptilla'ya ödeme yapmalıdır.

JEN V 452

"1 ^{fd}Sin-bá-al-ti salḫa-BI-ru-ú 2 ù i-na bīt ITe-ḫi-ip-til-la 3 ra-ma-áš-šu-ma a-na amūti 4 ú-še-ri-ib-šu ù šum-ma 5 ^{fd}Sin-bá-al-ti ibbalakkat-ma 6 ù i-na [bīti] ša-ni-im-ma i-la-[ak] 7 [ù] ITe-ḫi-ip-til-la īnāmeš-šu 8 [ša] ^{fd}Sin-bá-al-ti i-na-ap-pa-al-ma 9 [ù] a-na šīmi· inaddinadī-na-aš-šu"

Habiru bir kadın olan Sin-balti, Tehiptilla'nın evine bir hizmetçi olarak girdi. Eğer (5) Sinbalti (anlaşmayı) ihlal ederse ve başka bir [eve] girerse, Tehiptilla Sinbalti'nin her iki gözünü de çıkarabilir ve onu bir bedel karşılığında satabilir.

JEN V 455:8-16

"Mār-Ishtar 8 ¹Mar-dīštar lúḫa-BI-ru ša kurAk-ka4-di 9 mār-šú ¹Zi-il-ge-nu-[ri?] IO a-na ¹Te-ḫi-ip-til-la a-na wardūti 11 i-di-in um-ma IMār-dīštar 12 šum-ma māri-ya IZi-il-ge-nu-[ri?] 13 a-li-iq-qī ù 10 wardā a-na 14 ¹Te-ḫi-ip-til-la a-na-di-in 15 um-ma ¹Mār-dīštar i-na šatti an-ni-ti 16 iš-tu kurAk-ka4-di a-li-ka4"

Akkad diyarının Habiru'su Mar-Ishtar, oğlu Zilgenuri'yi (10) Tehiptilla'ya hizmet etmesi için verdi. Böylece Mar-Ishtar: "Oğlum Zilgenuri'yi geri çekersem Tehiptilla'ya 10 köle vereceğim" Böylece Mar-Ishtar: "Bu yıl Akkad'dan geldim"

JEN V 465

"1 mār ¹A-kap-še-en-ni ¹Wa-ti-e 2 sal ḫa-BI-ri a-na māriri-šu 3 a-na ¹Pa-i-ta-e wardu ša 4 ¹Te-ḫi-ip-til-la nadnunu 5 im-ma-ti-me-e ¹A-kap-še-en-ni 6 ina bitātimeš ša Ipa-i-ta-e ú-uš!-šī 7 pu-uḫ-šu a-na ¹Pa-i-ta-e 8 i-na-an-din ù uš-šī-i 9, ṭup-pi ma-ar-tù!-ti ša Ipa-i-ta-e IO ¹Wa-ti-ya a-na ma-ar-tù-ti 11 i-te-pu-uš ḫa-dá-ta fwa-ti-ya 12 a-na aš-šu-ti a-na amel bīti uš-ša-ab 13 ù ḫa-dá-ta fwa-ti-ya 14 ina bitātimeš ša ¹Pa-i-ta-e aš-bu 15 ù

ip-ra ù naḥlapta (GÚ.È) 16 ^fwa-ti-ya ^lPa-i-ta-e i-na-an-din”

Habiru kadını Watiya'nın oğlu Akap-shenni, Tehiptilla'nın kölesi Paitae'ye oğlu olarak verildi. Eğer Akap-shenni Paitae'nin mülkünden ayrılırsa, yerine Paitae'yi vermeli, sonra da ayrılabilir.

Paitae'nin kızlık tableti. Watiya'yı kızlığa aldı. Watiya isterse bir hizmetçinin karısı olarak kalabilir; ya da isterse Watiya Paitae'nin mülkünde kalabilir ve Paitae Watiya'ya yiyecek ve giyecek verir.

Nu 1023 (JAOS 55 (1935) pl. i-ii)

“1 ^{fd}Iṣṣar-a-ḥa-at ù f[A-ḥa-]ti-ya 2 2 awēlātimeš an-nu-tu4 ḥa-BI-ru-ú 3 ša kurAk-ka4 -di-i ù ra-ma-an-šu-nu-ma 4 a-na a-mu-ti i-na bīt ^lTe-ḥi-ip-til-la 5 uš-te-ri-ib-šu-nu ù ^lDur-ili-šu 6 šu-ur-šu-nu ša a-we-la-ti šum-ma 7 awēlātimeš-ti pa-qí-ra-na ir-ta-šu-ú 8 ù ^lDur-ili-šu ú-za-ka-ak-ka4-šu-nu-ti-ma 9 ù a-na ^lTe-ḥi-ip-til-la it-ta-di-in 10 u ^lTe-ḥi-ip-til-la 40 SU kaspā 11 ki-ma e-wu-ru-ti-šu it-ta-di-in 12 šum-ma ^lDur-ili-šu ibbalakkat-ma ù 13 i-ir-ri-iš ù 10 manē ḥurāša 14 a-na ^lTe-ḥi-ip-til-la ú-ma-al-la 35 zākunuk ^lDur-ili-šu ša awēlātimeš iddinunu 40 šum-ma awēlāti ibbalkatū ù i-qa-ab-bu-ú 41 la amāti-nu-mi ù ú-šu-ru-ú 42 ma-na hurāša ú-ma-al-lu-ú”

İṣṣar-ahat ve [Aga]tiya, Akkad diyarından bu 2 Habiru kadını, kendilerini Tehiptilla'nın evine hizmetçi olarak soktular Dur-ilişu kadınların akrabasıdır, Kadınların bir hak sahibi varsa, Dur-ilişu onları temize çıkaracak ve Tehiptilla'ya iyi bir iş çıkaracaktır. Şimdi Tehiptilla, ewuru haklarının (bedeli) olarak 40 şekel gümüş vermiştir. Dur-ilişu (anlaşmayı) ihlal eder ve vazgeçerse, Tehiptilla'ya 10 altın mina ödeyecektir.

SMN 2145

“1 ^fTu-ul-pu-un-na-a-a mārat Š[e-el-tu-un-na-a-a] 2 it-ti IA-mar-ša-ili lú ḥa-BI-ru-ú ? 3 ina di-ni a-na pa-ni dayānimeš i-te-lu-ma 4 ki-me-e IA-mar-ša-ili a-na wārdutiti 5 a-na ^fTu-ul-pu-un-na-a i-ru-bu ?6 ù it-ta-bal-ka4 -ma u a-na pa-ni 7 dayānimeš i-te-li ù lišan-šu ša 8 IA-mar-ša-ili a-na pa-ni dayānimeš iq-ta-bi 9 a-na wardūtiti ša f Tu-ul-pu un-na-a-a IO e-ru-um-me i-na di-ni fTu-ul-pu-un-na-a-a 11 il-te-e ù dayānimeš a-na IA-mar-ša-ili 12 ki-ma lišan-su a-na fTu-ul-pu-un-na-a-a 13 a-na wardūtiti it-ta-an-nu-uš”

Sheltunnaya'nın kızı Tulpunnaya, Habiru Amar-sha-ili ile birlikte bir davada yargıçların önüne geldi. Çünkü Amar-sha-ili Tehiptilla'nın hizmetine girmiş ve (anlaşmayı) ihlal etmişti ve (şimdi), yargıçların önüne çıktığında Amar-sha-ili'nin dili

yargıçların önünde şöyle demişti: "Tehiptilla'nın hizmetine girdim," davada Tehiptilla galip geldi. Ve yargıçlar, Amar-shaili'nin (kendi) ifadesine göre hareket ederek onu Tehiptilla'nın hizmetine verdi.

SMN 468

“8 [I] A-kip-til-la ša ḥa-BI-[ru]”

Bir Habiru olan Akip-tilla.

JEN V 450

“1 1 lúḥa-BI-ru Nu-ur-bi-a[...]lu 2 i-na qat Tup-pí-a na-din 3 1 lúKI.MIN Par-ku-ul-lu 4 i-na qāt ITe-ḥi-ip-šarru [na-din] 5 1 salKI.MIN a-na E-lu-na [na-din] 6 1 lúKI.MIN IŠuk-ri-te-šup a-na māti ti 7 Ar-ra-ap-ḥi iq-bi ù il-q ì 8 3 lú mešKI.MIN 9 IŠur-ki-til-la a-na ēkallim lim il-qì”

1 Habiru, Nurbia[...]lu, Tuppia'nın sorumluluğuna verildi. 1 adam, aynı şekilde, Parkullu (veya 'taş ustası'), Tehip-sharru'nun sorumluluğuna verildi. 1 kadın, aynı şekilde, Eluna'ya verildi. 1 adam, aynı şekilde, ShukriTeshup, Arrapha toprakları için emretti ve aldı. 3 adam, aynı şekilde, Shurki-tilla tapınak/saray için aldı,

SMN 123

“11 1 šubātu 1 naḥlaptu a-na šú-ḥa-ri ḥa-BI-ri l i-qú-ú”

Habiru hizmetçisi için alınan 1 takım elbise.

SMN 152

“20 1 šubātu ištēn-nu-tu4 na-aḥ- [la-ap-tu] 21 ši-nà-ḥi-lu an-nu-t[u4] 22 a-na lúḥa-BI-[ri] 23 ša “Za-ri-me-na 24 na-ad-nu”

1 adet ikinci kalite iki parçalı takım elbise, bu Zarimena'lı bir Habiru'ya verilmişti.

SMN 1120 (HSS XIV 102)

“14 4 qā qēmu a-na ḥa-BI-ru”

Habiru için 4 qā un

1 qā = 2/5 litre

SMN 319011 (HSS XIV 46)

“19 sūtu še'u a-na sīsī 20 ša ḥa-BI-ru ša kurAk-ka4-dì”

Akadlı Habiru'nun atı için bir sūtu kadar arpa.

1 sūtu = 8-10 qā

SMN 3199 (HSS XIV 17 6)

“8 4 imērū še'u a-na lú meš 9 ḥa-BI-ru a-na IE[...]”

Habiru erkekleri için 4 imēr arpa; E[...]'ye

1 imēr = 100 qā

SMN 3208 (HSS XIV 93)

“4 2 imērū 1 sūtu še'ātimeš 5 a-na lú meš 6 ḥa-BI-ra-tù”

Habiru erkekler için 2 imēr, 1 sūtu arpa.

JEN V 449

“1 ^fWa-ḥu-lu-ki [al?-ma-at?-tu?] 2 ša ^lSe-ka⁴-aš-ši [u] 3 ra-ma-an-šu-ma qa-d[u še-er-ri-šu] 4 a-na a-mu-ti ù wardūtimeš-ti 5 a-na ^lTe-ḥi-ip-til-la id-dì-[in]. 6 ù šum-ma ^fWa-ḥu-lu-ki 7 ibbalakkatat ù uš-tu 8 bīt ^lTe-ḥi-ip-til-la uš-ši 9 ù ki-i-a-am i-qa-a b-bi IO a-na-ku la amtu-mi ù marēmeš -ya 11 la wardūmeš ù ^lTe-ḥi-ip-til-la 12 ^fWa-ḥu-lu-ki qa-du še-er-ri-šu 13 i-ni-šu-ni i-na-pal-ma 14 ù a-na ši-mi i-na-din-na-aš-nu-ti”

Shekashshi'nin dul eşi Wahuluki, kendisini ve çocuklarını Tehiptilla'ya verdi. Eğer Wahuluki (anlaşmayı) ihlal ederse, Tehiptilla'nın evinden ayrılıp şöyle demeli: "Ben bir hizmetçi değilim ve çocuklarım da hizmetçi değil," o zaman Tehiptilla, Wahuluki'nin ve çocuklarının gözlerini oyup onları bir bedel karşılığında satabilir,

JEN V 456:9-23

“9 ^lAt-ti-ila-mu lúṭupšarru IO ù ra-ma-an-šu-ma II a-na ar-du-ti a-na 12 ^lTe-ḥi-ip-til-la uš-te-ri-ib- šu 13 a-di ^lTe-ḥi-ip-til-la 14 bal-tú ^lAt-ti-ila-mu 15 i-pal-la-aḥ-šu ù ^lTe-ḥi-ip-til-la ip-ri ù lu-bu-uš-ti⁴ i-na-an-din-aš-šu 16 ù im-ma-ti-me-e 17 uš-tu a-šar mār 18 ^lTe-ḥi-ip-til-la 19 ^lAt-ti-ila-ma i-ri-iq-qí 20 lúṭupšarruru pu-uḥ-šu 21 a-na mār ^lTe-ḥi-ip-til-la 22 i-na-an-din-ma ù šu-ú 23 i-[ta-] la-ak”

Bir yazıcı olan Attilamu, Tehiptilla'nın hizmetine girdi. Tehiptilla yaşadığı sürece Attilamu ona hizmet edecek ve Tehiptilla ona yiyecek ve giyecek verecek. Eğer Attilamu, Tehiptilla'nın oğlunun yerinden uzak kalırsa, onun yerine bir yazıcı (olarak) Tehiptilla'nın oğluna verecek ve sonra gidebilir.

JEN VI 613

“1 ^lAt-ti-la-am-mu mār A[...] 2 aš-šu-ra-a-a-ú i-na [bīti ša] 3 ^lTe-ḥi-ip-til-la mār Pu-ḥi-[še-en-ni] 4 a-na wardūtiti i-ru-ub [a-di] 5 ^lTe-ḥi-ip-til-la bal-[tú] 6 ù ^lAt-ti-la-am-mu [i-pal-la-aḥ-šu] 7 ù e-nu-ú-(nu)-ma [^lTe-ḥi-ip-til-la] 8 im-tù-ú-tù-ù [^lAt-ti-la-am-mu] 9 a-na mār ^lTe-ḥi-ip-[til-la] 10 pu-uḥ-šu lúṭup[šarru] 11 i-na-an-dì-in [ù i-ta-la-ak] 12 ù [^lTe-ḥi-ip-til-la a-na 13 ^lAt-ti-la-am-mu ipra 14 ù lu-bu-ul-ta i-na-an-[din] 15 šum-ma ^lAt-ti-la-am-mu 16 i?-[na-]an-na-ma i-ri-iq-[qí] 17 10 [ma-]na kaspim [ù] 10 ma-na ḥurāšim 18 [u]malla”

Attilarrunu, Asurlu A[...]'nın oğlu, P.'nin oğlu Tehiptilla'nın evine hizmetçi olarak girdi. Tehiptilla yaşadığı sürece Attilarrunu [ona hizmet edecektir]. Tehiptilla öldüğünde, Attilarrunu Tehiptilla'nın oğluna onun yerine bir yazıcı verecektir; [o zaman gidebilir]. Ve Tehiptilla, Attilammu'ya yiyecek ve giyecek verecektir. Eğer şimdi Attilarrunu uzak durursa, 10 mina 12 gümüş ve 10 mina altın ödeyecektir.

JEN V 462

“1 [L...]še[...]ib 2 [I]Mār-d[Ištar?] ù ¹Warad-^dTaş-me-tum 3 3 awēlūtumeš an-nu-tù 4 ša kurIn-za-al-ti 5 pí-šu-nu ù lišān-šu-nu 6 a-na ¹Te-ḫi-ip-til-la mār Pu-ḫi-še-en-ni 7 a-na wardūtimeš-ti id-din-šu-nu-ti 8 ù šum-ma i-bala-ka4-tù-ma 9 i-na bītīt ¹Te-ḫi-ip-til-la 10 ú-uš-šú-ú ù 11 ¹Te-ḫi-ip-til-la ki-i 12 libbi-šu i-pu-uš-šú-nu-ti”

[...]še[...]ib, Mar-[Ishtar] ve Warad-Tashmetum, İzalla'nın bu 3 adamı, kendi ifadeleriyle kendilerini P.'nin oğlu Tehiptilla'ya hizmet için verdiler. Eğer (anlaşmayı) ihlal ederlerse ve Tehiptilla'nın evinden ayrılırlarsa, onlara dilediğini yapabilir.

JEN V 446

“1 ¹Wa-aš-ka4-bi-ya 2 ša kuAš-šu-ur ù 3 ra-ma-an-šu-ma a-na wardūtimeš-ti 4 a-n a ¹Te-ḫi-ip-til-la mār Pu-ḫi-še-en-ni 5 [ú-še-]ri-ib-šu šum-ma 6 [¹Wa-aš-ka4 -bi-y]a ma-am-ma 7 [...] ù i-qa-ab-bi 8 [...] ¹Te-ḫi-ip-til-la 9 [...]an-din 10 [... x] ma-na ḫurāšim 11 [a-na ¹Te-ḫi-ip-til-]la u-ma-al-la”

Ashshur ülkesinden Washkabiya, P.'nin oğlu Tehiptilla'nın hizmetine girdi. Eğer [Washkabiya] [...] bir şey söyler ve [...] Tehiptilla [...] [... x] mina altın derse [Tehiptilla] ödeyecek.

JEN V 457

“1 li-ša-an-šu-nu ša I[I-li-u'-tum] 2 ša IdSin-iddinana ù ša [IdAdad-mi-i-lu] 3 iq-ta-bu-ni it-ti mārē [meš-ni] 4 it-ti aššātumeš-ni ù it-ti [mārāti]ti-meš-ni 5 a-na warde-meš ù a-na amātumeš 6 a-na ¹Te-ḫi-ip-til-la mār [Pu-ḫi-še-en-]ni 7 ù šum-ma II-li-ú-tum [IdSin-iddina]na 8 ù IdAdad- mi-i-lu ibbalkatū [ù] 9 i-qa-ab-bu-nu a-na ¹Te-ḫi-[ip-]til-la 10 la warda-meš-nu ù amāti-meš_-nu 11 ù ¹Te-ḫi-ip-til-la īnā-meš-[šu-]nu 12 ú-na-ap-pá-al-šu-nu-ti [ù] 13 a-na ši-i-mi i-na-an-din-[šu-nu-] ti”

[Iliuturn], Sin-iddina ve [Adad-mi-ilu] dilleri şöyle dedi: "(Biz) oğullarımızla, eşlerimizle ve [kızlarımızla] P.'nin oğlu Tehiptilla'nın erkek ve kadın hizmetçileri olduk." Eğer Iliutum, [Sin-iddina] ve Adad-mi-ilu (anlaşmayı) ihlal eder ve Tehiptilla'ya: "Biz erkek veya kadın hizmetçi değiliz," derse, Tehiptilla onların gözlerini çıkarabilir ve onları bir bedel karşılığında satabilir.

JEN VI 610

“1 lišān-šu ša Zi-ni mār Sin-iddinana 2 i-na pa-ni awēlūtimeš ši-bu-ti 3 ki-a-[am] iq-ta-a-bi 4 ra-[ma-ni-ya a-na] wardūtiti 5 i-na [bīt IEn-na-ma-]ti uš-te-ri-ba-an-ni 6 ù I [En-na-ma-ti I] bilta 5 ma-na erā 7 7 ma-[na anāka ...] UDU 8 ma-la [...] šipāti [a-na ya-]ši it-ta-na-am-me 9 [f ...]-a a-na aš-šu-ti 10 [y]a-ši it-[ta-]ad-na 11 [a-]dī-i IEn-na-ma-[ti] 12 [ba] l-tu4 ù 1Zi-n[i i-]pal-la-aḥ-šu 13 [e-]nu-[ma] IEn-na-ma-[ti] im-tù-ut 14 [ù?] ITa-ak-ku i-[pa-]al-la-aḥ 15 [šum-]ma ZIZi-ni ibbalakkatutu 4 16 ù uš-tu bīt ITa-ak-ku ú-uš-ší 17 aš-ša-[as-] su ù še-er-ri- šu 18 1 bilta 5 [ma-]na erā 19 7 ma-na anāka [...] UDU 20 1 [...] la ku ta[...] 21 IZi-ni [a-na] ITa-ak-ku 22 i-na-an-din-ma 23 ù-uš-ší”

Sin-iddina'nın oğlunun dili Zini'ye tanıklar önünde şöyle dedi: "Kendimi [Ennamat]ti'nin evine hizmete soktum. Ve [Ennamati] [m]e [l] talent 5 mina bakır, 7 mina kurşun ...] koyun, (ve) tam [...] yün verdi. [N] Bana eş olarak verdi." Ennamati yaşadığı sürece Zini ona hizmet edecek. Ennamati öldüğünde, Takku'ya hizmet edecek. Eğer Zini (anlaşmayı) ihlal eder ve Takku'nun evinden ayrılırsa, karısı, çocukları, 1 talent 5 [mi]na bakır, 7 mina kurşun [...] koyun, (20) 1 [...] ? ? Zini, Takku'ya (geri) vermeli; sonra ayrılabilir.

JEN VI 611

“1 Idšamaš-q[ar-ra-ad] mār A-šur-mu-ša-li-[im] 2 i-na bīt Te-[ḥi-]ip-til-la 3 mār Pu-ḥi-še-en-ni a-na 4 wardudu-ti i-te-ru-ub 5 ù ITe-ḥi-ip-til-la 6 aš-ša-ta Idšamaš-qar-ra-ad 7 ú-ša-ḥa- [as-] su šum-ma Idšamaš-qar-ra-ad 8 ú-uš-ší pu-uḥ-šu i-na-d[in]-ma 9 ù i-ta-la-ak”

Ašur-mušalim'in oğlu Şamaş-karrad, hizmet için P.'nin oğlu Tehiptilla'nın evine girdi. Tehiptilla, Şamaş-karrad'a bir eş sağlayacak. Eğer Şamaş-karrad ayrılırsa, vekilini verip gidecek.

2.2.7. Amarna Metinleri

Mısır, arkeolojik açıdan zengin bir ülkedir (Sayce, 1888:488). 1887 yılında Tell el-Amarna adlı bir yerde Mısırlı köylü bir kadın, üzerlerinde tuhaf çizikler olan birkaç sert kil parçası bulmuştur. O dönemde bu tür objeler zengin yabancıların ilgisini çektiğinden dolayı bulduklarını bir antikacıya götürüp satmıştır. Tabletler oradan Louvre Müzesi'ne gitmiştir. Müze tabletlerin sahte olduğunu söylemiştir (Velikousky, 1952, s. 223). Eski Eserler Dairesi müdürü olan E. Grebaut gibi tanınmış yetkililer, tabletlerin kimliğini ciddi şekilde sorgulamışlardır. Hatta bazıları bunların sahte olduğunu bile ilan etmişlerdi. Sorun, İngiliz arkeolog Wallis Budge'nin bir miktar tablet

alıp tercüme etmesiyle çözülmüştür. Tabletlerdeki yazıtların, antik dünyanın lingua francası olan Akad çivi yazısıyla yazıldığı kanıtlanmıştır. Tell el-Amarna'ya yapılan sonraki arkeolojik keşifler, IV. Amenhotep'in uzun süredir gömülü olan şehrini ortaya çıkarmıştır ve orijinal diplomatik metin koleksiyonuna eklemiştir (Deuel, 1961, s. 44).

Amarna, adını Kahire'nin yaklaşık 300 kilometre güneyinde, Nil'in doğu yakasında bir ova olan El Amarna'dan alır. M.Ö. 14. yy.'da kısa bir süreliğine Mısır'ın başkenti oldu (Moran, 1987, s. 1). Tell El Amarna ismi yapay bir isimdir. Beni Amran isimli bedevi bir kabile M.Ö. 18. yüzyıl başlarında bu bölgeye yerleşti ve Et-Till ya da Et-Till El-Amarna (Amran'ın çoğulu) adını verdiler (Pendlebury, 1935, s. xvii). Amarna mektuplarının dönemin aydınlatılmasında önemli bilgilere sahip olması ve IV. Amenhotep'in başkentini Amarna'ya taşımasını izleyen şaşırtıcı olaylar nedeniyle bu dönem Amarna Çağı olarak olarak adlandırıldı. Amarna Çağı kronolojik olarak Mısır'la başlar ve dışa doğru devam eder (Campbell, 1964, s. 2).

Amarna Çağı'nın şüphesiz en meşhur firavunu olan IV. Amenhotep getirdiği yeni din sistemi olan Atonizm ile Amarna'yı inşa ettirip başkent yapmıştır. IV. Amenhotep adını Akhenaton olarak değiştirmiştir. Akhenaton'un bu dönemde yapmaya çalıştığı din reformu, eski inançların terkedilip yerine sadece Aton'a ibadet edilmesini emretmiştir. Akhenaton, eski inançlara ait olan bütün tanrıları kaldırmış ve onların yerine tek tanrı olarak ifade ettiği gökteki "Aton" güneş kursunu yerleştirmiştir (Yılmaz, 2015, s. 4).

Amarna Çağı, M.Ö. 14 yy. da Eski Yakındoğu tarihinin diplomatik ilişkilerin en yoğun olduğu dönem olarak bilinmektedir. Bu diplomatik ilişkilerin merkezinde Mısır bulunmaktadır. Mısır 18. sülale firavunlarından III. Amenhotep, IV. Amenhotep, Smenkhare ve Tutankhamon ile Hitit, Hurri-Mitanni, Babil, Asur, Arzava ve Alaşia gibi büyük devletlerin yanı sıra Suriye-Filistin bölgesinde yer alan çok sayıdaki vassal şehir devletlerinin yazışmalarını içermektedir (Yılmaz, 2020, s. 882). Eskiçağ literatüründe Amarna Mektupları veya Amarna tabletleri olarak geçmektedir (Pickard, 2022, s. 42).

Mektuplar, genellikle Mısır'a vassalları tarafından yazılmıştır. Yazılma amacıyla altın, asker, okçu birlikleri talepleri vardır. Mısır'ında vassal devletlerinden istekleri olmuştur. Bu istekler tunç, içki kapları, güzel kadın sakiler şeklindedir. Giriş kısımları genellikle aynı hitap şekli ile başlamaktadır. Sık kullanılan kelimeler o dönemde güneşim, kralım gibi Mısır'ın üstünlüğünü kabullenici sözcüklerdir. Mısır ile aynı güce sahip olan devletler kardeşim gibi denklik cümlelerini kullanmışlardır.

Mektuplardan anlaşılan, o dönemde siyasi yapılanmalar sadece savaş şeklinde değil evlilikler yolu ile de yapılmaktadır. Bunun en güzel örneği Babil Prensesinin III. Amenofis ile evlenmesidir (Çilingir, 2019, s. 1).

Mısır topraklarının, modern arkeoloji için dünyanın en üretken olmasa da en üretken alanlarından biri olduğu kanıtlanmıştır. Mısır'ın çok kuru iklimi, eserlerin korunması için neredeyse mükemmel koşullar sağlamak için sürekli değişen Sahra kumlarıyla birleşti. Mısır'ın büyük miktarlarda malları sahipleriyle birlikte gömme geleneği de yardımcı oldu. Bu özel durum belki de Mısır'ın cenaze meselelerine çok fazla vurgu yapmıştır, ancak bu kuralın istisnaları vardır. Tutankamon adlı küçük bir on sekizinci hanedan firavunu, istemeden modern arkeolojiye iki nadir fırsat sağladı. Mezarının başka bir mezardan tonlarca moloz altında tesadüfen gömülmesi nedeniyle bugün daha iyi bilinen firavunlardan biridir. Bu kaza, modern arkeologlara şimdiye kadar sağlam bulunan tek kraliyet Mısırlı mezarını verdi. Tutankamon'un arkeolojiye ikinci hediyesi de aynı derecede tesadüf idi. İnançsız üvey babası Akhenaton, diğer şeylerin yanı sıra, geleneksel başkent Teb'in yaklaşık 200 mil kuzeyinde ayrı bir başkent inşa etmişti. Çok zayıf bir hükümdar olan Tutankamon, selefinin neredeyse tüm değişikliklerini terk etti. Eski yöntemlere dönüşünün dışa dönük bir göstergesi olarak Teb'e döndü. Üvey babasının şehri terk edilmişti. Şehir harabeye dönerken, site yavaş yavaş doğal süreçlerle gömüldü. Hiçbir zaman büyük ölçüde yeniden işgal edilmeyen Akhenaton'un şehri, çöl kumlarının altında bozulmadan yatıyordu (Hodson, 1973, s. 1). O zamanlar şehrin zemin planını ayırt etmek hâlâ kolaydı. Sokakların düzenli çizgileri takip edilebiliyor ve ana tapınağın büyük tasarımı, arkeologların hayranlığını uyandırmaya yetecek kadar görülebiliyordu. Tell El Amarna kalıntılarının hızlı bir yıkımdan kurtulabilmesi, tamamen şehrin orijinal görkeminin ani ve şiddetli çöküşü ve bunu takip eden tam bir ıssızlıktan kaynaklanmaktadır (Niebuhr, 1903, s. 10).

Amarna mektuplarını ilgi çekici kılan, Habiru olarak bilinen bir gruba yapılan göndermelerdir. Görüleceği gibi, terimin tam telaffuzu tam olarak net değil, ancak "İbrani"ye yeterince benzerlik taşıması açısından bilim adamları isimler arasında bir bağlantı görmüşlerdir. (Weitzman, 2017, s. 80).

Habiru teriminin geçtiği en büyük belge grubu olan Amarna tabletleri ilk keşfedilenlerdir. Tabletlerin çoğu, on dördüncü yüzyılın ilk yarısında Kenanlı hükümdarlar tarafından Mısır sarayına gönderilmişlerdir. Habiru bu mektuplarda Kenan'ın her bölgesine dağılmış, nüfusun ayrı bir bileşeni olarak görünmüşlerdir. Mısır

yönetimindeki bölgelerde yaşanan olaylarda Habirular'ın önemli etkileri olmuştur. Bunlar, genellikle Kenan'ın her bölgesinde hasara yol açan olumsuz bir unsur ve şehir devleti yöneticilerinin endişe ve şikayet kaynağı olarak tasvir edilmişlerdir. Sadece birkaç örnekte Habiru'dan bu sitem ve suçlama tonu olmadan bahsedilmiştir (Na'aman, 1986, S. 278). Habirular, Amarna mektuplarında ya kendi isimleri ile ya SA.GAZ ideogramı ile ya da sadece GAZ ideogramı olarak geçmektedirler (Dhorme, 1938, s. 170). Amarna'da SA.GAZ ya da GAZ, Boğazköy'de, Alalah'da ve daha eski zamanlarda Ur-Larsa ve Babil'de olduğu gibi belirsiz değil, tutarlı bir şekilde Habiru/SA.GAZ'ı haydutlar olarak tanımlayan toplumsal bir varlığa işaret etmektedir (Bottero, 1954, s. 85). Sadece Kudüs Valisi Abdi-Hepa'nın mektuplarında Habiru ismi fonetik olarak yazılmıştır (Bottero, 1954, s. 85).

Suriye-Filistin'in yerli prensleri IV. Thutmose'un hükümdarlığı (1421-1413) sırasında ortaya çıkan Mısır'ın dışişleri denetimindeki artan gevşekliği hemen fark etmişlerdir. Gubla'nın (Biblos) kraliyet valisi Rib-Addi, kralın saltanatının başlangıcına doğru yaptığı Asya seferinin ardından, Suriye eyaletlerinin Mısır'dan ayrıldığını tarihlendirir. Firavun sarayının kolonyal meselelere kayıtsızlığı, yerli yöneticilerin hem kraliyet otoritesi hem de birbirleri pahasına iddialı kendi kendini büyütme programlarına girişmelerini mümkün kılmıştır. Bunun sonucunda ortaya çıkan ve her türlü kanun kaçağının yeşerdiği anarşi, Suriye-Filistin'deki El-Amarna zamanlarının karakteristik özelliği olmuştur (Greenberg, 1955, s. 70).

Hayatta kalan 377 Amarna tabletinden 52'si Habiru'dan bahseder. Belli ki bölgeye yabancılar, rolleri öncelikle askeriydi. Tabletlerde adı geçen Habiru grubu veya grupları hiçbir zaman açık bir bağlılık sağlamış görünmüyordu. Öyle görünüyor ki çeşitli zamanlarda büyük yerel prenslerin çoğunun ordularının bir parçası olarak paralı askerler olarak hizmet etmişlerdir. Faaliyetleri tamamen Mısır yanlısı veya karşıtı olarak tanımlanamaz. Birkaç durumda kendi başlarına baskınlar düzenlemişlerdir. Bu bağımsız Habiru faaliyetleri, genellikle, çöl kenarlarından gelen gruplar tarafından küçük köylere yapılan münferit baskınlarla sınırlıydı. Nüfusun yoğun olduğu bölgelerde kalan Habiru, kural olarak yerel şehir devletlerinden biri tarafından istihdam edilmişlerdi. (Hodson, 1973, s. 12).

EA 68

“12 ù dannat danniš nu-kúr-tum 13 ša šābi SA.GAZ^{meš} 14 muḥḥi-ya ù la-a a-qul-me 15 šarru bēli-ya iš-tu 16 āl Šu-mu-urki 17 [l]a?-a en-ni-pu-uš ga[b-b]u 18 a-na šābi SA.GAZ^{meš}”

SA.GAZ ordusunun bana karşı düşmanlığı çok güçlü. Bu yüzden efendim, kral Sumur şehrine karşı sessiz kalmasın ki, şehir tümüyle SA.GAZ ordusunun eline geçmesin.

EA 71

“10 a-na mi-nim 11 qa-la-ta ù la-a 12 ti-iq-bu a-na šarriri 13 ù yu-wa-ši-ru-na 14 šāba pí-tá-ti ù 15 ti- il-ti-qú-na 16 āl Šu-mu-ra mi-nu 17 IAbdi-A-ši-ir-ta ardu 18 kalbu ù [y]i-il-qú 19 māt šarri a-na ša-a-šu 20 mi-nu ti-la-at-šu 21 ù dannat i-na lúGAZ dannat 22 til-la-at-šu ù 23 uš-ši-ru-na-ni 50 ta-pal 24 sīsī ù 2 me šābē šēpēmeš 25 ù i-zi-za i-na āl Ši-ga-ta 26 i-na pa-ni-šu a- di 27 a-ši šābi pí-tá-ti 28 ú-ul yu-pa-ḫi-ra ka-li 29 lú mešGAZmeš ù 30 yi-il-qa āl Ši-ga-t[a] 31 ù āl Am-bi”

Neden sessiz kalıyorsun ve krala Sumur'u almak için bir okçu ordusu göndermesi gerektiğini söylemiyorsun? Köle, köpek Abdi-Aşırtı nedir ki kralın topraklarını kendisi için alıyor? Yardımcı kuvveti nedir ki güçlü olsun? (sadece) GAZ sayesinde yardımcı kuvveti güçlüdür! Öyleyse bana 50 at başı ve 200 piyade gönder. Okçu ordusu yola çıkana kadar Shigata'da ona karşı bir duruş sergileyebilirim, böylece tüm GAZ'ı toplayıp Shigata ve Ambi'yi almasın.

EA 73

“14 at-ta ú-ul 15 ti-i-di māt A-mur-ri i-nu-ma 16 a-šar da-an-ni ti-la-ku-na 17 ù an-nu-uš i-na-an-na 18 [ú-]ul i-ra-a-mu a-na IAbdi-A-ši-ir-ta 19 [m] i-na [y] i-pu-šu! a-na ša- [š] u-nu 20 [ù] tu-[q]a-ú-na ur-ra 21 [ù] mu-ša-am a-šī šābi 22 pí-tá-ti ù ni-ti-pu-uš 23 a-na ša-a-še ù ka-li 24 lú mešḫa-za-nu-te tu-ba-ú-na 25 i-pé-eš an-nu-tum a-na IAbdi-A-ši-ir-ta 26 i-nu-ma yi-eš-ta-pár a-na amēlūt^{meš} 27 āl Am-mi-ya du-ku-mi bēla-ku-nu 28 ù in-ni-ip-šu a-na 29 lú^{meš}GAZ ki-na-na ti-iq-bu-na 30 lú mešḫa-za-nu-tum ki-na-na 31 yi-pu-šu a-na ya-ši-nu 32 ù ti-nt-pu-šu ka-li mātāt^{meš} 33 a-na lú^{meš}GAZ”

Abdi-Aşırtı'ya dost. Onlar için ne yapabilir? Fakat onlar gece gündüz okçu ordusunun (Mısır'dan) ayrılmasını bekliyorlar (şöyle diyorlar): "Onlara geçeceğiz." Yine de (bu arada) bütün valiler bunu yapmaya (yani, Abdi-Aşırtı'ya geçmeye) çalışıyorlar. Çünkü Ammiya halkına gönderdi (şöyle dedi): "Efendinizi öldürün" ve onlar GAZ'a geçtiler. (Sonra) valiler şöyle dediler: "Bize de öyle yapacak" ve (böylece) bütün topraklar GAZ'a geçecek.

EA 74

“19 gāb ālāni^{meš}-ya ša i-na 20 šadē / ḫa-ar-ri ù i-na a-ḫi a-ya-ab 21 i-ba-aš-šu in-

ni-ip-šu a-na šābi GAZ 22 āl Gub<- la> qa-du 2 ālāni^{meš} ir-ti-ḫu a-na ya-ši 23 ù an-nu-uš i-na-an-na il-ti-qí 24 IAbdi-A-ši-ir-ta āl Ši-ga-ta a-na ša-a-šu 25 ù iq-bi a-na amēlūt^{meš} āl Am-mi-ya du-ku-mi 26 [e]t-la-ku-nu ù i-ba-ša-tu-nu ki-ma ya-ti-nu 27 ù pa-aš-ḫa-tu-nu ù ti-ni-ip-šu ki-ma 28 [a-w J a-te^{meš}-šu ù i-ba-aš-šu ki-ma 29 lú^{meš} GAZ ù an-nu-uš i-na-an-na 30 iš-tap-pa-ar IAbdi-A-ši-ir-ta a-na šābi 31 i-na bīt Nin-IB pu-ḫu-ru-nim-mi ù 32 ni-ma-qú-ut muḫḫi āl Gub-la šum-ma ya[nu] 33 amēlim¹im ša u-ši-zi-bu-[še] iš-tu qa-ti-n[u] 34 ù nu-da-bir⁵ lú^{meš} ḫa-za-nu-ta iš-tu 35 libbibi mātāti ù ti-ni-pu-us ka-li mātāti^{meš}-ki 36 a-na lú^{meš} GAZ ù? ki? tu ti in-ma 37 a na ka-li mātātiḫa ù pa-aš-ḫu mārē^{meš} 38 ù salmārāti a da-ri-ti ūmēkām^{meš} 39 ù šum-ma ap-pu-na-ma yi-ša-na šarruru 40 ù ka-li mātātiki nu-kur-tum a-na ša-šu 41 ù mi-na yi-pu-šu a-na ya-ši-nu”

Dağlarda ve deniz kıyısında bulunan tüm şehirlerim GAZ ordusuna geçti. (Sadece) Gubla ve 2 (diğer) şehir benim kaldı. İşte şimdi, Abdi-Aşırtı Şigata'yı kendine aldı ve Anniya halkına şöyle dedi: "Şeflerinizi öldürün ve bizim gibi olun; o zaman barışa kavuşursunuz." Ve onlar onun mesajına uygun olarak geri çekildiler ve GAZ gibi oldular.

İşte şimdi, Abdi-Aşırtı orduya şu haberi gönderdi (aşağıdaki gibi): "Bit-Nin-IB'de toplanın ve Gublao'ya saldıralım. İşte, onu elimizden kurtaracak kimse yok! O zaman valileri toprakların ortasından kovacağız ve tüm topraklar GAZO'ya geçecek, O tüm topraklar ve oğullar ve kızlar sonsuza dek barışa kavuşacak. O zaman, kral tüm topraklar ona düşmanken bile yola çıksa bize ne yapabilir!

EA 75

“IO ša-[n]i-tam dannat nunukurtu ša šā[bi] GAZ^{meš} 11 mu[ḫḫi-]ya”

Ayrıca, GAZ ordusunun bana karşı düşmanlığı güçlüdür.

EA 76

“7 lu-ú i-di sarruru belili i-nu-ma 8 dannat nu-kur-tum ša-a IAbdi-A-ši-ir-ta 9 muḫḫi-ya a-nu-ma 2 āla ša ir-ti-ḫu IO a-[n]a ya-ši [y]u-ba-ú la-qa 11 ...mi-nu šu-tú 12 IA[bdi-]A-ši-[ir-]ta kalbu ù yu-ba-ú 13 [la-]qa ka-li ālānimeš šarriru dŠamši 14 [a-n]a ša-a-šu šar māt Mi-ta-na 15 [ù] šar māt Ka-aš-še šu-tú i-nu-ma 16 [y]u-ba-ú la-qa māt šarri a-na ša-a-šu 17 a-n[u-m]a i-na-an-na pu-ḫi-ir 18 k[a-]li lú^{meš} GAZ muḫḫi āl Ši-ga-ta 19 [ù] āl Am-bi ù la-qa-ma 20 [š]u-tu 2 āla an-ni-[t]a

33 ...ù an-nu-uš 34 i-na-an-na en-ni-ip-ša-at 35 mātki šarri ù āl Şu-mu-ra 36 āl ma-ša-ar-ti-ku-nu 37 a-na lúGAZ^{meš} ù qa-la-ta 38 uš-ši-ra šāba pí-tá-ti 39 ra-ba ù tu-da-bi-ir 40 a-ya-bi šarri iš-tu 41 libbi māti-šu ù 42 ti-ni-ip-šu ka-li 43 mātātīmeš a-na

šarriri”

Kral, efendim, Abdi-Aşırtı'nın bana karşı düşmanlığının güçlü olduğunu bilsin. İşte benim kalan 2 şehri almaya çalışıyor. . . Abdi-Aşırtı, köpek, kralın, Güneş'in tüm şehirlerini kendisi için almaya çalışıyor mu? Mitanni ülkesinin kralı mı yoksa Kaşşı ülkesinin kralı mı ki kralın ülkesini kendisi için almaya çalışıyor? İşte şimdi, tüm GAZ'ı Shigata ve Ambi'ye karşı topladı ve bu 2 şehri aldı.

Ve işte şimdi, kralın ülkesi ve garnizon şehriniz Sumur, GAZ'ı geçti —ve siz sessizsiniz! Kralın düşmanlarını ülkesinin ortasından kovmak için büyük bir okçu ordusu gönderin. 'o zaman tüm topraklar krala geçecek.

EA 77

“21 [ú-]ul ta-aq-[bi a-]na bēli-ka ù 22 yu-wa-ši-ru-n[a-]ka i-na 23 pa-ni šābi pí-[tá-]ti ù 24 tu-ša-am-ri-ru lú mešGAZ 25 iš-tu lú mešha-za-nu-ti 26 šum-ma ša-na-timeš a[n-n]i-ta ú-ul 27 yi-ša-na šābi [pí-t]á-ti 28 ù in-ni-[ip-ša-a] t ka-li 29 mātātiki a-[na lú mešGA]Z”

Efendinize, GAZ'ı valilerden kaçırmamız için sizi bir okçu ordusunun başında göndermesini söylemediniz mi? Eğer bu yıl içinde bir okçu ordusu yürüyüşe geçmezse, tüm topraklar GAZ'a geçecektir.

EA 79

“7 ...li-ma-ad 8 i-nu-ma iš-tu ka-ša-ad 9 IA-ma-ap-pa a-na mu-ḥi-ya 10 ka-li lú mešGAZmeš na-ad-nu 11 pa-ni-šu-nu a-na ya-ši a-[na] 12 KA / pí-i IAbdi-A-ši-ir-[ta] 13 ù yi-eš-me bēli 14 a-wa-temeš ardi-šu ù [uš-ši-r]a-ni 15 amēlūta ma-ša-ar-ta a-[na] 16 [n]a-ša-ar āl šarri a-[di] 17 [a-]ša šābi pí-tá-ti [ù] 18 [šum-m]a ya-mi šāba pí-(pí-)[tá-ti] 19 [ù] en-ni-i[p-]šu ka-[li] 20 [mātāti]meš a-na lú mešGAZmeš ši-me 21 [eš-]tu ša-ba-at āl Bīt-A[r-ḥa?] 22 [a-na] pí-i IAbdi-A-ši-ir-ta 23 [ù?] ki-na-na tu-ba-ú-na 24 [i-p]í-ša āl Gub-la ù 25 āl Bat-ru-naki ù en-[ni-ip-šu] 26 ka-li mātātīmeš a-na lú mešGAZmeš 27 2 ālāniki-meš ša ir-ti-ḥu a-na [ya-ši] 28 ù tu-ba-ú-na la-qa-šu-[nu] 29 eš-tu qa-at šarriri 39 [šum?-m] a? la-a i-li-e 40 [šarru?r]u? la-qa-ya eš-tu 41 [qa-at] na-ak-ri-šu 42 [ù e]n-ni-ip-ša-at 43 [ka-l]i mātātiki-meš 44 [a-na IAbdi-]A-ši-ir-ta 45 [mi-nu š]u-tú kalbu ù 46 [il-ti-] qú mātātmeš šarriri a-[na] 47 [ša-a-]šu”

Ananappa'nın bana gelmesinden itibaren tüm GAZ'ların Abdi-Aşırtı'nın emriyle bana döndüğünü unutmayın. Öyleyse efendim hizmetkarının sözlerini duysun ve okçu ordusunun (Mısır'dan) ayrılışına kadar kralın şehrini korumak için bana garnizon adamları göndersin. Okçu ordusu yoksa, o zaman tüm topraklar GAZ'a gidecektir. Duy!

Abdi-Aşırtı komutasındaki Bit-Aréa'nın ele geçirilmesinden beri, tüm toprakların GAZ'a geçmesi için Gubla ve Batruna'ya da aynısını yapmaya çalışıyorlar. Bana kalan 2 şehri - onları kralın elinden almaya çalışıyorlar,

[Kral] beni düşmanın [elinden] alamazsa, o zaman tüm topraklar Abdi-Aşırtı'ya gidecek, O köpek kimdir ki kralın topraklarını kendisi için alsın?

EA 81

“6 [lu-ú] i-di šarruru bēli i i-nu-ma 7 [dann]at nu-kúr-tum ša Abdi-A-š-[i-]ir-ta 8 [ù] il-ti-qí ka-li ālānik[i-m]eš-[y]a 9 [a-na ša-a-šu] āl Gub-la ù āl Bat-ru-[na] 10 [ir-t]i-ḥa a-na ya-ši ù 2 ā[l]a y[u-ba-]ú 11 [la-q]a ù iq-bi a-na amēlūt [āl ...] 12 du-ku-mi bēla-ku-nu ù en-ni-[ip-šu] 13 [a-na] lú mešGAZ ki-ma āl Am-m[i-ya]”

Kral, efendim, Abdi-Aşırtı'nın düşmanlığının güçlü olduğunu ve tüm şehirlerimi kendisi için aldığını bilsin. Gubla ve Batruna (sadece) benim olarak kaldı ve (hatta) almaya çalıştığı bu 2 şehri, halkına şöyle dedi: “Efendinizi öldürün!” Ve onlar, Ammiya şehri gibi GAZ'a geçtiler.

EA 82

“5 aq-ta-b i ù aš-ta-ni 6 a-na ka-tam ú-ul ti-li-ú-na 7 la-qa-ya iš-tu qa-at 8 IAbdi-A-ši-ir-ta. ka-li 9 lú mešGAZmeš it-ti-šu 10 ù lú mešḥa-za-nu-tu ú-ul 11 ti-eš-mu-na mi-im-ma 12 ù šap-ru a-na ša-a-šu”

Ben size defalarca söyledim: 'Beni Abdi-Aşırtı'nın elinden alamaz mısınız?' Bütün GAZ onun yanındadır ve valiler de bir şey duyduklarında hemen ona haber gönderirler ve böylece o da kuvvetlenir.

EA 83

“15 a-n[a] mi<-nim> qa-la-ta ù t[u-u]l-[q]ú 16 māt[u-]ka ú-ul yu-uq-ba i-na 17 ūmēkām-meš lú mešrābišī la-qú lú mešGAZmeš 18 ka-li mātātīhā ú-ul ka-a-ma 19 yu-uq-bu i-na ūmēkām-meš 20 ù la-a ti-li-ú la-qa-ši 23...šu-te-ra a-wa-tam 24 a-na ya-ši ù i-pu-ša a-na-ku 25 ki-ta it-ti IAbdi-A-ši-ir-ta 26 ki-ma IYa-pa-dAddi ù IZi-im-ri-[d]a 27 ù bal-tá-ti”

Topraklarınız alınırken neden sessiz kalıyorsunuz? “Komiserlerin günlerinde GAZ bütün toprakları aldı” denmesin. “Gelecekte de siz onları (geri) alamadınız” denmesin.

Bana bir cevap gönderin, yoksa Abdi-Aşırtı ile bir anlaşma yapacağım, -Yapa-Addi ve Zimrida gibi- ve (böylece) hayatta kalacağım!

EA 85

“39 ... li-i[b-lu-ut] 40 [šarru]ru bēli a-[di] a[mēlūti]meš-ya ra-[i?-mu?-ut?] 41 [IAbdi-A-š]i-ir-ta ù lú mešG[AZmeš] 63 ... mi-ya-mi 64 IAbdi-A-ši-[ir-ta] ardu kalbu ù 65(ù)[yu?-] qa-bu šum-šu i-na 66 [pa-n]i šarri dŠamši i-nu-ma 1 ḥa-za-nu 67 libbubu-šu it-ti libbibi -ya 68 ù ú-da-bi-ra Abdi-A-ši-ir-ta 69 iš-tu māt A-mur-ri ša-ni-tam iš-tu 70 ta-ri a-bi-ka eš-tu 71 āl Ši-du-na iš-tu ūmēkām-meš 72 šu-wa-at en-ni-ip-ša-at 73 mātātumeš a-na lú mešGAZmeš ki-na-na 74 ya-nu mi-am-ma a-na ya-ši 75 yi-eš-mi šarruru a-wa-te ardi-šu 76 [y]a-di-na amēlūtameš a-na na-ša-ar 77 [āl]i-šu ú-ul yu-pa-ḥi-ra ka-li 78 [lú] mešGAZmeš ù iṣabbatūtu 79 [āla?] ù i-na ūmēkām-meš 80 [an-ni-] ti uš-ši-ra šābi [pí- tá-ti] 81 [ù ú-]da-bi-ra-šu i[š-tu] 82 [māt A-mur-] ri”

Abdi-Aşırtı, köle, köpek, kralın, Güneş'in önünde isminin anılması nedir? Eğer (sadece) 1 vali bana katılsaydı, Abdi-Aşırtı'yı Amurru'dan kovabilirdim. Dahası, babanızın Sidon'dan dönüşünden beri -onun günlerinden beri- topraklar GAZ'a geçiyor. emus, hiçbir şeyim kalmadı. Kral hizmetkarının sözlerini duysun. Şehrini koruyacak adamlar versin ki (Abdi-Aşırtı) tüm GAZ'ı toplayıp [şehri] ele geçirmesin. Tam bu günlerde bir okçu ordusu gönder ki onu Amurru'dan kovabileyim.

EA 87

“18 ù i-ši-me-e ù! ya-nu-um [š]āba 19 it-ti-šu ù te-ni-pu-[u]š 20 āl Bat-ru-na a-na ša-šu 21 ù šābu SA.GAZmes ù gišnarkabātumeš 22 ša-ki-en i-na libbibi<-še> 23 ù la! i-nam-mu-šu-nim 24 [i]š-tu pí ābulli āl Gub<-la>ki”

Ve onunla birlikte ordu olmadığı işitildiğinde, Batruna onun (AbdiAşırtı) yanına gitti. Ve (şimdi) bir SA.GAZ ordusu ve savaş arabaları [onun] ortasında konuşlanmış durumda ve Gubla'nın kapı aralığından hareket etmiyorlar.

EA 88

“29 ...šu[m-ma la yi-iš-me] 30 [š]arru bēli-ya a-na a-wa-te a[r-di-šu] 31 ù en-ni-ip-ša āl Gub-[la] 32 a-na ša-šu ù gáb-bi mātātḥá ša[rri] 33 a-di māt Mi-iş-ri ti-ni-ip-šu 34 a-na lú mešSA.GAZmeš”

Eğer kral, efendim, hizmetkarının sözlerini dinlemezse ve Gubla onun (Abdi-Aşırtı) tarafına geçerse, o zaman kralın Mısır'a kadar olan bütün toprakları SA. GAZ'ın tarafına geçecektir.

EA 90

“5 ...li-ma-ad [i-nu-ma] 6 dannat nu-kur-tum muḥ[ḥi-ya la?-qú?] 7 ka-li ālānimeš_-ya āl [Gub-la] 8 i-na e-di-ni-še ir-ti-[ḥa-at] 9 a-na ya-ši i-na āl Ši-g[a-ta] 10 i-ba-ša-ti ù aš-t[a-par] 11 a-[n]a ka-[t]am mi-lik a-na al[i-ka?] 12 [ú-]u[l] yi-il-qí-ši IAbdi-

[A-ši-ir-ta] 13 [ù] l[a] ti-eš-me a-na ya-š □[i ù?] 14 [iš-t]u āl Bat-ru-na iš-t[a-par a-na ka-ta]m 15 [uš-ši-ra-mi amēlūtimeš ti-[il-qú-na] 16 [ā]la a-n[a] ka-tam a-wa-tu-[ya] 17 [ú]u[I] t[u-]uš-mu-na ù [la-q]a 18 [ú-]u[l] t[u-]ul-qú-na a-nu-m[a] 19 [la-]q[ú] ālānimeš_ya 23 ...at-ta 24 [qa-] la-ta a-na ālāni-ka i-nu-ma 25 [yi-il-]ti-qu-šu-nu lúGAZmeš”

Dikkat edin, bana karşı düşmanlık güçlü. Tüm şehirlerimi aldılar. [Gubla] sadece benim kaldı. (O zaman) Şigata'daydım, sana haber gönderdim: “Şehrinize dikkat edin, Abdi- [Aşırt]a onu almasın.” Ama beni dinlemedin. [O zaman] Batruna'dan [sana haber gönderdim]: “Şehri sizin için almam için bana adamlar gönderin.” (Ama) sözlerim dinlenmedi ve hiç (kalbe) alınmadı. GAZ onları [aldığında] şehirlerinize karşı sessiz kaldınız.

EA 91

“3 [...a]-na m[i-ni] aš-ba-ta 4 [ú] qa-[ı]a-[t]a ù yi-t il-qú 5 [ālāni?-k]a lú[G]AZmeš kalbu 6 [i-nu-ma] āz Şu-mu-ra yi-il-qa 7 [ù aš-t]a-pár a-na [k]a-tam a-na mi-ni 8 [qa?-la?-t]a ù t [u-]ul-qí 9 [āl Bīt-]Ar-q[a?] i-nu-ma yi-d[a?]-gal 10 [ù] ya-nu [š]a yi-iq-bi mi-am-ma 11 [a-na ša-]šu muḥḥi āl Şu-mu-ra 12 [ù] yu/i-[...]-ni-en libbubu-šu 13 [ù] yu-ba-ú la-qa āl Gub-la 23 ...a-nu-ma eš-mi pu-ḥi-ir-mi 24 [k]a-li lú mešGAZmeš 25 [a-]na ma-qa-ti muḥḥi-ya mi-[n]a 26 [i-]pu-šu-na a-na-ku a-na i-d[i-ni-]ya”

GAZ köpeği şehirlerinizi alırken neden sessiz kalıyorsunuz? Sumur'u aldığında sana haber gönderdim (şöyle dedim): "Neden (sessiz) kalıyorsun?" Sonra [Bit-]Arq [a], Sumur hakkında kendisine bir şey söyleyen kimsenin olmadığını gördüğünde alındı. Ve kalbi ... ve (şimdi) Gubla'yı almaya çalışıyor.

İşte, tüm GAZ'ı üzerime düşmek üzere topladığımı duydum. Yalnızlığımda ne yapmalıyım?

EA 104

“36 ...mi-na 37 i-pu-šu-na ù a-na-ku 38 la-a i-li-ú a-la-[k]ám 39 a-na Şu-mu-ra 40 ālānu Am-bi 41 āl Şi-ga-ta āl Ul-la-za 42 āl Er-wa-da nunukurtu 43 a-na ya-št ša-ma-ma šu-nu 44 (šu-nu) i-nu-ma i-ti-ru-bu 45 i-na āl Şu-mu-ra 46 ālānumeš an-nu-tu gišelippēmeš 47 ù mārē-meš IAbdi-A-ši-i[r-]ta 48 i-na ší-ri ù 49 [i]z-[z]i-za muḥḥi<-ya> ù 50 la-a i-li-ú 51 a-ša ù ip-ša-at āl Gub-la 52 [a-]na lú mešGAZmeš a-na āl I-n[a-]am-ta 53 al-ka ù p[u-]ú en-ni-ip-ša<-at> 54 a-na lú' mešGAZmeš”

Ne yapacağım? Çünkü Sumur'a gidemem. Ambi, Şigata, Uilaza (ve) Erwada

şehirleri bana düşman. Ve Sumur'a girdiğimi duyarlarsa —(bu) şehirlerle (gemilerde) ve Abdi-Aşırt'a'nın oğulları ile birlikte, eğer bana karşı dururlarsa, gidemem. Sonra Gubla GAZ'a gider. İnamta'ya gittiler ve (burada) (şehir) de GAZ'a geçti.

EA 111

“17 [...šum-ma šatta] 18 an-ni-ta yan[u šāba] 19 p[i-] ʔa-ti ù [en-ni-ip-šu] 20 [k]a-li mātātīmeš a-na lú 21 [GA]Zmeš”

[Bu yıl] okçu ordusu olmazsa, bütün topraklar GAZ'a geçecek.

EA 112

“43 ... 13 kaspe-meš 44 1 ta-pal na-al-ba-ši 45 na-ad-na-ti aq-ru-tam 46 lúGAZ i-nu-ma šu-<ri->ib tuppipí 47 a-na āl Šu-mu-ra”

GAZ'ın tableti Sumur'a getirmesi sırasında kendisine 13 gümüş para, 1 takım elbiseyi ücret olarak verdim.

EA 116

“31· ... ka-li ālānimeš-ya 38 [e]n-ni-ip-šu a-na lú mešGAZmeš”

Bütün şehirlerim GAZO'ya geçti.

EA 117

“9 a-mur a-na-k u ya-nu 10 ʔa-za-na i-na ar-ki-ti-ya 11 eš-tu Šu-mu-ra u ù al-l u 12 pa-nu gab-bi a-na ya-ši 35 ša-ni-tam mi-ya-mi šu-nu mārēmeš 36 IAbdi-A-ši-ir-ta ardi kalbi [ù yi-il-]qú 37 ālānimeš ʔa-za-nu-ti šarri a-na [ša-su-nu] 38 šu-nu it-ti-ka ālānimeš i[t-ti] 39 IA-zi-ri ú-ul yi-te-r[u-ub] 40 šarru a-na ālānimeš-su-nu 56 ... šum-ma šattakām an-ni-[ta] 57 ya-nu šāba pí-ʔa-ti ù k [a-li] 58 mātātīmeš a-na lú mešGAZmeš 59 š um-ma libbibi šarri ba-li uš-ša-[ar] 60 šāba pí-ʔa-ti ya-aš-pu-ur a-na 61 IYa-an-ʔa-me ù a-na Ipi-ʔu!-ra! 62 al-ku-mi qa-du lú mešʔa-za-ni-ku-nu 63 li-qú-na māt A-mur-ri i-na ūmikām 64 ti-il-qú-na-še 92 yu-wa<ši-> ra sarruru 93 amēlūta ma-[ša-]ar ù a[mēlūt] māt Mi-lu-ʔa 94 ú-ul ti-ni-pu-[u]š alu ā-na GAZmeš”

Bak! Bana gelince, Sumur'dan (sonra) arkamda bir vali yok, ama gerçekten de herkesin yüzü bana karşı. Dahası, köle, köpek Abdi-Aşırt'a'nın oğulları kimdir ki, kralın valilerinin şehirlerini kendilerine alıyorlar. Onlar (valiler) sizinle; şehirler Aziru ile. Kral (hatta) onların şehirlerine giremez. Eğer bu yıl okçu ordusu yoksa, o zaman bütün topraklar GAZ'a ait olacak. Eğer kralın yüreği okçu ordusu göndermeye (meyilli değilse) Yanhamu ve Peḫura'ya haber göndersin (şöyle desin): "Valilerinizle gidin; Amurru'yu alın!" Bir gün (alabilecekler). Kral, beni korumak için garnizon birlikleri, Meluḫa adamları göndersin. Şehir GAZ'a geçmesin.

EA 118

“21 [š]a-ni-tam nunukurtu dannat 22 [a-n]a ya-ši ù ba-la-ṭa 23 [a-na] amelūtmeš ḥ u-ub-si [ya-nu] 24 [ù] al-lu-m[i p]a-ṭ[á-ru] 25 [a-n]a ma-ḥar mārē-meš 26 IAbdi-A-ši-ir-ta ù 27 [a-]na āl Ší-<du->na ù 28 āl Be-ru-ta al-lu-mi 29 mārē-meš IAbdi-A-ši-ir-ta nunukurtu 30 a-na šarri ù Ší-du-na 31 ù! āl Be-ru-ta ú-ul 32 a-na šarri uš-ši-ra 33 lūrābiša yi-il-qa-šu-nu 34 ú-ul! i-ti-zi-ib ali[m]lim 35 ù i-pa-ṭá-ra 36 a-na mu-ḥi-ka al-lu 37 pa-ṭá-ri-ma amēlūtmeš ḥu-ub-ši ù 38 ša-ab-tu lú mešGAZmeš 39 āla”

Ayrıca, bana karşı düşmanlık güçlü. Serfler için geçim kaynağı yok ve gerçekten de Abdi-Aşırt'a'nın oğullarına ve Sidon ve Beruta'ya kaçtılar. Gerçekten de Abdi-Aşırt'a'nın oğulları krala düşman ve Sidon ve Beruta artık kralın değil. Onları almak için bir komiser gönderin! Bir şehir terk edilmesin ki sizden düşmesin! Gerçekten de, eğer serfler kaçarsa, o zaman GAZ şehri ele geçirecektir.

EA 121

“19 qa-bu mārē-meš 20 [IAbdi-]A-ši-ir-ta a-na 21 [lú meš]GAZmeš ù amēlūtimeš 22 [ša? i?-]ti-ip-šu mi-nu-[um] 23 [it-t] i IRi-ib-Addi”

Abdi-Aşırt'a'nın oğulları GAZ'a ve uzaklaşan adamlara, "Rib-Addi'nin nesi var?" dediler.

EA 130

“36 mi-na i-pu-šu-na 37 a-na-ku ša-a aš-ba-ti 38 i-na libbibi lú mešGAZmeš”

GAZ'ın ortasında oturan ben, ne yapayım?

EA 132

“19 ù an-nu-ú i-na-na 20 pu-ḥi-ir IA-zi-ru k[a-li] 21 lú mešGAZmeš ù qa-[bi] 22 a-na ša-šu-nu šum-ma 23 āl Gub-la la-a ir[...]”

İşte, Aziru şimdi bütün GAZ'ı topladı ve onlara dedi ki, “Eğer Gubla[...] yapmazsa.”

EA 144

“22 ù i-di šarru bēli-ya i-nu-ma 23 da-na-at nu-kúr-tum danniš muḥḥi-ya 24 gáb-bi [lā]nididli- ka-ḥá ša i-din šarru 25 i-na qa-ti-[y] ja en-ni-ip-šu 26 [a-]na lú mešS.[A.G]AZmeš ù yi-din-ni 27 šarru i-[n]a qa-[a]t amēlimlim ša yi-la-ak 28 i-na pa-ni šābi pí-tá-at šarri .29 a-na ša-al ālānididli-ki-ḥa ša en-ni-ip-šu 30 a-na lú mešSA.GAZmeš 31 u ut-ta-ri-ši-na i-na 32 qa-ti-ya”

Kral, efendim, bana karşı düşmanlığın çok güçlü olduğunu bilsin. Kralın bana emanet ettiği tüm şehirler SA.GAZ'a geçti. Kral beni, SA.GAZ'a geçen şehirlere

saldırmak için kralın okçu ordusunun başında gidecek bir adamın sorumluluğuna versin. Böylece onları tekrar sorumluluğuma alabilirim.

EA 67

“10 g[ab?-)bu amēlūt māt M[i?-iṣ?-ri?] 11 [ša] aš-bu-nim i-na [ā] 1 Šu-mu-riki ālki dŠamš[iši be-lí-ya] 12 [it-t] a-šú-nim ù i-na matiti4-ya aš-bu-nim 13 [be?-l] í? ù e-te-pu-uš ma-mi-ta [it-]ti amēli [š]a āl Gu5-ub-liki ù it-ti a[mēli?] š[a? āl?...] 15 [ù?] gab-bu lú meš ḫal-zu-uḫ-lu-ti ša māti-ka [ù?] 16 it-ti-šu iṭbū-nim be-lí i-na-an-na šu-ú-tú k[i?-ma?] 17 [lú?]SA.G[A]Z.ZAmeš kalbu ḫal-qú ù iṣ-ba-at 18 [āl Šu-mu-r]iki ālki dŠamšiši be-lí-ya”

Güneşin şehri Şumur'da ikamet eden tüm Mısırlılar, [efendim], burayı terk ettiler ve (şimdi) benim ülkemde ikamet ediyorlar, [efendim]. Ve Gubla şefi ve ... şefi ile bir anlaşma yaptı; [ve] ülkenizin tüm bölge memurları onunla iyi geçiniyor, efendim. Şimdi o, SA.GAZ gibi, kaçan bir köpek ve Güneşin şehri [Şumur]'u ele geçirdi, efendim.

EA 148

“39 ša iṣ-ḫa-[a]t māt šarri 40 šar āl Ší-du-n[a] 41 šar āl Ḫa-sú-ra 42 i-te-zi-ib bīta-šu ù it-ta-fa-[a]b 43 it-ti lúSA.GAZ li-i-de4 44 šarru a-na šakkanakki (LÚ.GÌR) saru-ti [š]u-nu-tú ù 45 i-pu-uš mat šarri a-na lúSA.GAZ”

Kralın ülkesini yıkan kişi Sidon kralıdır. Haşor kralı evini terk etti ve SA.GAZ'ın yanında yer aldı. Kral bilsin ki, kontrol edene düşmanlar. Kralın ülkesi SA.GAZ'ın eline geçiyor.

EA 179

“14 ù a-mur-mi aḫi-ya 15 ša e-ba-aš-še a-na āl Tu-bi-ḫi 16 amēlu zu!-ú-ru ù yi-la-ku 17 [a-]na e-pí-šu ālāni 18 šarri bēli-ya ili-ya dŠamši-[ya] 19 [nu?-)kùr? mātāt A-mu-ri [ù] 20 [ù?] ga-mi-ir amēlūtu š[a?] 21 [i-]na ālāni šarri bēli-ya ili-[ya d]Šamši-[ya] 22 a-na lú mešGAZ”

Bak! Tubiḫi'de olan kardeşim bir düşmandır, çünkü kralın, efendimin, tanrımın, Güneşimin şehirlerini fethetmeye gidiyor. Amurru topraklarını yabancılaştırdı ve kralın, efendimin, tanrımın, Güneşimin şehirlerinin halkı tamamen GAZ'a (geçti).

EA 185

“9 [li-ti-ma-ad] Išarruru bēli-ya IO [ili-y]a dŠamši-ya i[p]-ši i-pu-uš II IA-ma-an-ḫa-at-bi amēl āl Tu-šu-ul-tiki 12 muḫḫi [ā]lānididli-ḫá-ki Išarriri bēli-ya 13 i-nu-ma i-p[u-š]u-[m]i šābu lúSA.GAZmeš 14 nu-kúr-ta muḫḫi-ya ù [ša-]ab-tu-mi 15 ālānididli-ḫá-ki Išarriri bēli-ya ili-ya dŠamši-ya 16 ù ša-ab-tu-mi lúSA.GAZmeš 17 āl Ma-aḫ-zi-

i[b]-tiki ālki Išar[riri] bēli-ya 18 ù i-sa-la-lu-mi ù uš-ši-r[u-]ši-mi 19 i-na B[I]L / i-ša-ti ù a-na mu-ḫi 20 IA-m-[n-ḫa-at-b] i i-ri-bu-ni lúSA.GAZmeš 21 ù ṣa-ab-[t]u-mi lúSA.GAZm[eš] 22 āl Gi-l[u-ni]ki ālki Išarriri bēli-ya 23 ù iš-la-lu-ši ù uš-ši-ru-ši-mi 24 i-na išāti ù bītu 1en qa-rib 25 pa-li-iṭ-mi iš-tu āl Gi-lu-niki 26 ù a-na ma-ḫar IA-ma-an-ḫa-at-bi i-<ri->bu-mi 27 lúSA.GAZmeš”

“42 ù a-mu-ur-mi lúSA.[GA]Zmes' 43 iš-ḫi-tu-mi āl Ḫa-ziki ālki 44 Isarriri bēli-ya ù ni-pu-[uš]mi 45 ta-ḫa-za i-na lúSA.GAZmeš ù 46 ni-da-ak-[š]u-nu ù i-[ri-bu-m]i 47 40 lúSA.GAZmeš a-na mu-ḫi I[A-ma-an-ḫa-]at-bi 48 ù il-q[í-i]mi ša? a-[š]a [...] āl Pa-aḫ-mi 49 ù lúSA.G[AZmeš? ... IA-ma-a]n-ḫa-at-bi 50 ù ni-[i]š-m[i i-nu-m]a [e-]ba-šu-mi 51 lúSA.GAZ[meš i]t-ti IA-m-n-ḫa-at-bi 52 ù t[i...]mi-šu gišnarkabātameš-ta 53 aḫ[ē-y]a mārēmeš-ya ardūtimeš-ka 54 a-n[a m]a-ḫ[a] IA-ma-an-ḫa-at-bi ù 55 ti-[i]q-bu-mi aḫ[ē]meš-ya a-na IA-ma-an-ḫa-at-bi 56 i[d-]na-mi lúSA.GAZmeš lúša-ri meš 57 Išarrir[i] be-li-na [ni-] ṣa-al-šu-nu-mi 58 ṣa i-[qa?-] bu-mi it-ti-ka lúSA.GAZmeš 59 pu-ḫa-a[t] [i-]ṣa-ba-tu ālānididli-ḫa-ki Išarriri bēli-ya 60 ù i-š[a-]r [a-p]u-ni-na i-na išāti 61 ù [i-]ma-g[a]r na-da-an 62 lúSA.GAZmeš ù il-qí-šu-nu-mi a-na mu-ši? -[i] r? 63 ù in-na-bi-[i]t-mi a-na lúSA.GAZmeš 64 [ù] a-mu-ur-m[i] IA-ma-an-ḫa-at-bi lúša-ru”

[Kral] efendim, [tanrım], Güneşim, Tushulti prensi Amanḫatbi'nin, SA.GAZ ordusu bana savaş açtığında ve kralın, efendimin, tanrımın, Güneşimin şehirlerini ele geçirdiğinde kralın, efendimin şehirlerine karşı yaptığı eylemi [dikkat etsin]. SA.GAZ, kralın, efendimin bir şehri olan Maḫzibti'yi ele geçirdi ve yağmaladı ve ateşe verdi. Sonra SA.GAZ Amanḫatbi'ye geldi. SA.GAZ, kralın, efendimin bir şehri olan Giluni'yi ele geçirdi ve yağmaladı ve ateşe verdi, öyle ki Giluni'de neredeyse tek bir ev bile yıkımdan kurtulamadı. Sonra SA.GAZ Amanḫatbi'ye geldi, (Giluni gibi Magdali; Maḫzibti gibi Ushte.) Bakın! SA.GAZ kralın bir şehri olan Ḫazi'ye baskın düzenledi efendim. Ama biz SA.GAZ ile savaştık ve onları öldürdük. Ve 40 SA.GAZ Amanḫatbi'ye [geldi] ve [...] Paḫmi şehrine çıkanları aldı. Ve SA.G[AZ...Ama]nḫatbi.

SA.GAZ'ın Amanḫatbi ile birlikte olduğunu duyduğumuzda, kardeşlerim ve oğullarım, hizmetkarlarınız, [...] savaş arabalarıyla Amanḫatbi'nin önüne geldiler. Ve kardeşlerim Amanḫatbi'ye dediler ki: "Sa.GAZ'ı teslim et, kralın düşmanları, efendimiz! Onlara SA.GAZ'ın sizinle ne konuştuğunu soracağız, neden kralın şehirlerini ele geçirdiler ve ateşe verdiler, efendim." Ve o SA.GAZ'ı teslim etmeyi kabul etti; ama onları serbest bırakmak için aldı. Sonra SA.GAZ'a kaçtı. Bak! Amanḫatbi bir düşman!

“9' ù a-mur-me IBir5-ya-wa-za IO' uš-ši-ir gáb-bi ālānididli-ḥá šarri 11' bēli-ya a-na lú mešSA. GAZmeš 12' i-na māt Taḥ-ši ù i-na māt Ú-bi 13' ù ka-aš-da-te ù el-la-ak 14' ilānumeš-nu-ka ù dŠamšu-ka 15' a-na pa-ni-ya ù ālānididli-ḥá ut-te-ir 16' a-na šarri bēli-ya iš-tu 17' lú mešSA. GAZmeš aš-šum ur-ru-di-šu 18' ù ú-pa-ṭár lú mešSA.GAZmeš”

Şimdi bakın! Biryawaza, efendim kralın tüm şehirlerini SA.GAZ'a, Taḥshi'de ve Ube'de teslim etti. Ama ben geldim -ve tanrılarınız ve Güneşiniz benden önce gitti- ve şehirleri SA.GAZ'dan krala geri verdim, efendim, ona hizmet etmek için; ve SA.GAZ'ı kovdum.

EA 195

“24 a-nu-ma a-na-ku qa-du 25 šābi-ya ù gišnarkabātimeš-ya 26 [ù] qa-du aḥēmeš-ya 27 ù qa-du lú mešSA.GAZmeš_ya 28 ù qa-du 29 lú mešSu-te-ya 30 a-na pa-ni šābi pí-ṭa-te 31 a-di a-šar yi-qa-bu 32 Išarru be-li-ya”

İşte ben ordumla, arabalarım, kardeşlerimle, SA.GAZ'ımla ve Sutu'mla okçular ordusuna, efendim olan kralın emrettiği yere doğru yürüyorum.

EA 197

“2 a[r]d[u-]ka i-na āl A-[bi...] 3 sīsēmeš-šu ù gišnarkabat-š[u ta?-di?-nu?] 4 a-na lú mešSA.GAZ ù la-a ta-[di?-nu?-šu?-ni?] 5 a-na šarri bēli-ya 7 yi-mur-ma IBi-ri-da-aš-wa ip-ša an-na 8 ù yi-maš na-mu-uš āl Ya-nu-am-ma muḥḥi-ya 9 ù yi-du- ul abulla a-na arki-ya IO ù yi-el-qi išnarkabātimeš i-na āl Aš-tar-te 11 ù ya-di-en-šu-ni a-na lú mešSA.GAZ 12 ù la-a ya-di-en-šu-ni a-na sarri beli-ya 26 ù yi-la-ak IAr-za-wi-ya 27 a-na āl Qì-i[z-za] ù yi-e l-qa 28 šāba IA-zi-[ri ù] iṣ-ba-at 29 āl Ša-ad-du u ya-di-en-ši a-na 30 lú mešSA.GAZ u la-a ya-di-en-ši 31 a-na šarri bēli-ya ù a-mur II-ta-at-ka-ma 32 ḥu-li-iq māt Qì-iz-za u an-nu-ú 33 IAr-za-wi-ya qa-du IBi-ri-da-aš-wa 34 yu-ḥa-li-qu māt A-bi”

Kulunuz A[bi (=Ube) ülkesindeydi/dir. . .] . Atlarını ve arabalarını SA.GAZ'a [verdiler]; krala vermediler, efendim. Wren Biridashwa bu eylemi gördü, Yanuamma şehrini bana karşı kıskırttı ve kapıyı arkamdan kapattı. Sonra Ashtarte'den arabalar aldı ve SA.GAZ'a verdi; krala vermedi, efendim. Ve Arzawiya Kadeş'e gitti ve Aziru ordusunu aldı. Shaddu'yu ele geçirdi ve SA.GAZ'a verdi; krala vermedi, efendim. Bakın! Itatkama Kadeş ülkesinin kaybına neden oldu ve işte, Arzawiya Biridashwa ile birlikte Abi'nin kaybına neden oldu.

EA 207

“19 ḥa-[l]i-[i]q-me gáb-bi 20 āl[ānimeš?] šarri iš-tu qa-t[i-ya?] 21 [i-na l]úGAZmeš / ḥa-[...]”

Kralın bütün şehirleri elimden GAZ'a ...

EA 215

“9...lu-ú IO IYā-an-ḥa-ma 11 i-ya-a-nu i-na 12 [šatti]ti an-ni-te 13 [ḥa-]al-qa-at-ma 14 [gá]b-bi mātātīḥá-ti 15 i-na lú mešSA.GA[zk]i? 16 ù bu-li-iṭ 17 mātātīḥá-ka”

Eğer Yanḥamu bu yıl (burada) olmazsa, SA. GAZ'ın tüm toprakları kaybedilecektir. O yüzden topraklarınızı koruyun!

EA 243

“19 ù a-nu-um-ma d[a-]a[n-na-at] 20 nu-kúr-te lú mešS[A.]GAZ 21 i-na mātiki ù lu-ú yi-di 22 šarruru bēli-ya a-na mātiki-šu”

İşte şimdi, SA.GAZ'ın ülkedeki düşmanlığı güçlü. Kral ülkesine baksın!

EA 244:8-12

“li-di-me šarruru bēli-ya i-nu-ma iš-tu i-ri-bi šābi pí-ṭá-ti i-ti-pu-uš-me ILa-ba-ya nu-kur-tam i-na mu-uḥ-ḥi-ya”

“Efendim, krala şunu bildirin ki, okçular döndüğünden beri Labaya bana karşı savaş açıyor”

EA 246

“5' ù a-nu-um-ma 2 mār[ēmeš] 6' ILa-ab-a-ya te-id-[di-nu-]na 7' kaspēmeš-šu-ni a-na lú mešSA.GAZ 8' [ù] a-na amēlūt māt K[a?-ši?] 9' [a-n] a i-pí-š[i nu-kur-tam a-na] IO' [muḥ]ḥi-ya”

Şimdi işte Labaya'nın 2 oğlu paralarını SA.GAZ'a ve K[ashshi] ülkesi adamlarına bana karşı savaş açmaları için verdiler.

EA 254

“31 a-na Imarimu-ya ša-par šarruru 32 ú-ul e-di i-nu-ma 33 Imarimu-ya it-ti 34 lú mešSA.GAZ 35 í-ta-na-la-ku 36 ù al-lu-ú na-ad-na-te-šu 37 i-na qāt IAd-da-[y]a”

Kral oğlum hakkında haber gönderdi. Oğlumun SA.GAZ ile ilişki kurduğunu bilmiyordum. Aslında onu (şimdi) Addaya'nın eline verdim.

AO 7096 (Thureau-Dangin, RA 19. (1922))

“11 li-il-ma-ad šarruru bēli-ya 12 i-nu-ma lúSA.GAZ ša? 13 yi-na-aš-ši / na-áš-šá-a 14 i-na mātātiki -ḥá na-da-an 15 ilumlum ša šarriri bēli-ya a-na ya-ši 16 ù i-du-uk-šu ù 17 [lu-]ú yi-il-ma-ad šarruru 18 bēli-ya i-nu-ma iz-zi-bu-ni 19 gáb-bi aḥēḥá-ya ù 20 a-na-ku-ma ù ÈR-Ḥeba 21 nu-kur-tum i-na lúSA.GAZ”

Kral, efendim, kralın tanrısının bana verdiği topraklarda yükselen SA. GAZ-man'ın onu vurduğumu not etsin. Ve kral, efendim, (daha fazla) şunu not etsin.

EA 271

“9 yi-di šarru be-li IO i-nu-ma da-na-at II nu-kur-tu muḥḥi-ya 12 ù muḥḥi IŠu-wa-ar-da-ta 13 ù yi-ki-im 14 šarru be-li māta-šu 15 iš-tu qa-at 16 lú mešSA.GAZmeš 17 [šu]m-ma i-ya-nu 18 yu-uš-ši-ra 19 šarru be-li gišnarkabātimeš 20 a-na la-qi-n[u l]a-a 21 te-ma-ḥa-šu-nu ardūtumeš-nu”

Ey efendim, kral bilsin ki, bana ve Şuvardata'ya karşı düşmanlık çok şiddetlidir. Ey efendim, kral ülkesini SA.GAZ'ın elinden kurtarsın. Yoksa, kral bizi almak için savaş arabaları göndersin ki, hizmetkarlarımız bize çarpmasın.

EA 272

“IO [yi?]-d[i?] šarru be-li 11 [i?-nu?-m]a ga-am-ru 12 [lú mešḥ]a-za-nu-te 13 [ša?-a?] i-na ma-ḥa-zi [bē] l[i?-ya] 14 [ù p]a-aṭ-ra-at 15 [ka?-li?] māt šarri 16 [bēl]i-ya i-na 17 [l] ú mešSA.GAZ”

[Kral] efendim, [şunu] bilsin ki, [Efendimin] topraklarında [olanların] artık valileri yok. [Ve] kralın tüm toprakları, efendim, SA.GAZ'ın eline geçti.

EA 273

“8 yi-di šarru be-li 9 i-nu-ma nu-kur-tu IO i-pu-ša-at i-na 11 māti ù ga-am-ra-at 12 māt šarri bēli-ya 13 i-na pa-tá-ri i-na 14 lú mešSA.GAZmeš 15 ù yi-di šarru be-li 16 a-na māti-šu ù yi-[di] 17 [š]arru be-li i-nu-m[a] 18 ša-ap-ru 19 lú mešSA.GAZmeš 20 a-na āl A-ya-lu-na 21 ù a-na al Š a-ar-ḥa 22 ù ú-ba-an la-a 23 m[i-]iḥ-šu 2 mārēmeš 24 IMil-ki-li”

Kral, efendim, bilsin ki ülkede savaş sürüyor ve kralın ülkesi, efendim, SA.GAZ'a firar ederek gitti. Kral, efendim, ülkesine baksın! Ve kral, efendim, bilsin ki SA.GAZ, Ayalon'a ve Şora'ya haber gönderdi; ve Milkilu'nun 2 oğlu neredeyse öldürülüyordu.

EA 274

“10 yi-ki-im šarru 11 be-li māta-šu 12 iš-tu qa-te 13 lú mešSA.GAZmeš 14 la-a te-eḥ!-la!-[a]q 15 alu!ki -ka! 16 āl Ša-pu-na!ki”

Ey efendim, kral, memleketini SA.GAZ'ın elinden kurtar! Şehrin Şapuna kaybolmasın!

EA 286

“16 a-di šarru bēli-ya ibāluṭ 17 a-qa-bi a-na lūrābiš šarri bel[i-ya?] 18 am-mi-

nim ta-ra-ya-mu 19 lúḫa-BI-ri ù lú mešḫa-zi-[a-nu-ti] 20 ta-za-ya-ru ù ki-na-an-na 21 ú-
ša-wa-ru i-na pa-ni šarri bēli-ya 22 e-nu-ma yi-qa-bi ḫal-qa-at!-mi 23 mātāthá šarri bēli-
ya 35 ... ṭa-ṭa-ra-at 36 [mātāḫ]á šarri beli gab-<bi->ša II-li-mil-ku 37 i-ḫal-li-iq gab-bi
māt šarriri 38 ù li-is-kín šarru bēlu a-na māti-šu 47”

“...e-nu-ma sarru bēl[i-ya] 48 ibāluṭ e-nu-ma it-ta-šú-ú lúrā[bišūtu] 49 a-qa-bi
ḫal-qa-at-mi mātāthá šarriri 50 la ta-ša-mi-ú a-na ya-a-ši 51 ḫal-qu-mi gab-bi lú mešḫa-
zi-a-nu-ti 52 ya-a- nu-mi”

“lúḫa-zi-a-nu a-na sarri bēli 53 li-din šarru pa-ni-šu a-na lú mešpi-ṭa-ti 54 ù lu-
ši-mi lú meššāba pi-ṭa-ti 55 šarri bēli-ya ya-a-nu-mi mātātiḫá a-na šarri 56 lú mešḫa-BI-
ru ḫa-bat gab-bi mātāthá šarri 57 šum-ma i-ba-aš-ši lúšābu pi-ṭa-ti 58 i-na šatti an-ni-ti
i-ba-aš-ši mātāthá 59 šarri bēli ù šum-ma ya-a-nu-mi lúšāba pi-ṭa-ti 60 ḫal-qa-at mātāthá
šarri bēli-ya”

Kral, efendim yaşadığı sürece, kralın komiserine diyeceğim ki, “Neden Habiru’yu kayırıyorsun da valilerden nefret ediyorsun?” Fakat bu yüzden kralın önünde iftiraya uğruyorum, efendim. Çünkü, “Kralın toprakları kayboldu, efendim” deniyor

Kralın tüm toprakları düştü, efendim. İli-milku kralın tüm topraklarının kaybına neden oluyor. Öyleyse kral, efendim, topraklarına dikkat etsin!

Kral, efendim yaşadığı sürece, komiserler yola çıktığında diyeceğim ki: “Kralın toprakları kayboldu. Beni dinlemeyecek misin? Tüm valiler kayboldu; kralın (tek) bir vali (kalmadı) efendim. “Kral okçulara dikkat etsin, kralın okçu birliklerini göndersin efendim; çünkü kralın toprakları kalmadı”.

Habiru, kralın bütün topraklarını yağmalasın! Bu yıl (burada) bir okçu ordusu olacaksa, kralın toprakları, efendim, (bozulmadan) kalacaktır. Ama okçu ordusu yoksa, kralın toprakları kaybolmuştur efendim.

EA 287

“14 a-mur māt āl [G]az-riki māt āl Aš-qa-lu-naki 15 ù āl L[a-ki-s]iki i-din-nu a-
na ša-šu-nu 16 akālēḫá šamnēḫá ù mi-im-ma / ma-aḫ-zi-ra-mu 17 ù li-is-kín šarriri a-na
šābi pi-ṭa-ti-ú 18 lu-ma-še-ra šāba pi-ṭa-ti a-na amēlūtimeš 19 ša ip-pu-šu ar-na a-na
šarriri bēli-ya 20 šum-ma i-ba-aš-ši i-na šatti an-ni-ti 21 šābu pi-ṭa-tu4 ù i-ba-aš-ši
mātātuḫá 22 [ù] lúḫa-zi-a-nu a-na šarriri bēli-ya 23 [ù] šum-ma ya-nu šāba pi-ṭa-tu4 ya-
a-nu-[m]i 24 [mātāti]ḫá ù lú mešḫa-zi-a-nu-ti a-na šarriri 29 a-mur ip-ša an-ni-ú ip-ši
IMil-ki-ili 30 ù ip-ši mārēmeš La-ab-a-ya 31 ša na-ad-nu māt šarriri lú mešḫa-BI-ri”

Bakın! Gezer diyarı, Aşkelon diyarı ve L[achish] şehri onlara yiyecek, yağ ve

tüm ihtiyaçlarını verdi. Öyleyse kral okçu ordusuyla ilgilensin. Kral, krala karşı suç işleyen adamlara karşı bir okçu ordusu göndersin efendim. Bu yıl (burada) bir okçu ordusu olacaksa, o zaman kral, efendim, topraklara ve valilere sahip olacak. Ama okçu ordusu yoksa, krala topraklar veya valiler (kalmayacak). Bakın! Bu tapu Milkilu'nun tapusu ve kralın topraklarını Habiru'ya veren Labaya oğullarının tapusudur.

EA 288

“36 ù i-na-an-na 37 ālānididli-meš šarri 38 ti-li-qí-ú lú mešha-BI-ru 39 ya-a-nu-mi len lúha-zi-a-nu 40 a-na šarriri bēli-ya ḥal-qu gab-bu 41 a-mur ITu-ur-ba-zu d[ēk]ad[e4-k]a 42 i-na abul āl Zi-lu-úki qa-al šarruru 43 a-mur IZi-im-ri-da āl L[a-k]i-siki 44 ig-gi-ú-šu ardūtumeš ip-šu a-na lú meš[h]a-[B]I-[r]i 45 IYa-ap-ti-iḥ-dAdda dēkade4-k[a] 46 [i-n]a abul alZi-lu-ú qa-al”

Fakat şimdi Habiru, kralın şehirlerini alıyor. Kral, efendim, tek bir valisi yok; hepsi kayboldu, Bakın! Turbazu Zilu kapısında öldürüldü (ama) kral sessiz kalıyor! Bakın! Zimrida -Lachish kasabası(ları) onu vurdu, köleler Habiru Yaptiḥ-Addu Zilu kapısında öldürüldü (ama) sessiz kalıyor!

EA 289

“5 a-mur IMil-ki-lim la-a i-pa-aṭ-[ṭa-ar] 6 iš-tu mārēmeš La-ab-a-ya ù \ [iš-tu] 7 mārēmeš Ar-za- ya a-na e-ri-š[i] 8 māt šarri a-na ša-šu-nu 9 lúha-zi-a-nu ša e-pa-aš ip-ša an-ni-yu 10 am-mi-nim šarriri la-a ša-al-su 11 a-mur IMil-ki-lim ù ITa-gi 12 ip-šu ša e-pu-šu an-ni-yu 13 e-nu-ma la-qí-ši āl Ru-bu-[ṭ]á?k[i] 14 ù i-na-an-na āl Ú-ru-sa-limki 15 šum-ma i-ba-aš-ši mātu an-ni-tu 16 a-na šarriri am-mi-nim e-nu-ma 17 al Ḥa-za-tiki a-na sarri ša-ak-na-at 18 a-mur māt āl Kín-ti-ki-ir-mi-ilki 19 a-na ITa-gi ù amēlūtmeš āl K[i]n-tiki 20 ma-šar-tú i-na Bīt-sa-a-ni i-ba-aš-ši 21 ù lu ni-pu-uš-mi e-nu-ma 22 ILa-ab-a-ya 23 ù māt Ša-ak-mi i-din-nu 24 a-na lú mešha-BI-riki”

Bakın! Milkilu, kralın topraklarını kendilerine almak için Labaya oğullarından ve Arzaya oğullarından asla ayrılmaz. Böyle bir eylemde bulunan bir vali, neden kral tarafından hesap sorulmuyor? Bakın! Milkilu ve Tagi -yaptıkları eylem şudur: Rubu[ṭ]u kasabasını aldılar. Ve şimdi, (Kudüs'e gelince), eğer bu topraklar krala aitse... Bakın! Gath-Carrrel toprakları Tagi'ye aittir ve Gath'ın adamları Beth-shan'da bir garnizon olarak (yerleştirilmiştir). Yoksa Şekem'i Habiru'ya veren Labaya gibi mi davranmalıyız?

EA 290

“5 [a-m]ur i[p-š]a / ša e-pu-šu-ni 6 IMil-ki-lu ù IŠu-ar-da-tu4 7 a-na māt šarriri

bēli-ya 8 mu-ḥi-ru šāba āl Ga-az-riki 9 šāba āl Gi-im-tiki 10 ù šāba āl Qí-i l-tiki 11 ša-ab-tu4 māt āl Ru-bu-teki 12 pa-ṭa-ra-at māt šarriri 13 a-na lú mešḥa-BI-ri 14 ù i-na-an-na ap-pu-na-ma 15 āl māt Ú-ru-sa-limki šu-mu-ša 16 āl Bīt-dNin-IB 17 āl šarriri pa-ṭa-ra-at 18 [a-]šar amēlūtmeš āl Qí-il-tiki 19 li-iš-me šarriri a-na IĒR-Ḥe-ba ardi-ka 20 ù lu-ma-šar šāba pi-ṭa-ti 21 ù lu-ti-ra māt šarriri a-na šarriri 22 ù šum-ma ya-a-nu šāba pi-ṭa-tu4 23 pa-ṭa-ra-at māt šarriri a-na lú meš 24 / ḥa-BI-ri”

Milkilu ve Shwardata'nın kralın ülkesine yaptıkları işe bakın efendim! Gezer birlikleri, Gath birlikleri ve Qeila birlikleri var; Rubute ülkesini ele geçirdiler. Kralın ülkesi Habiru'ya düştü! Ve şimdi, Kudüs bölgesinde Bit-Nin-IB adında bir şehir, kralın bir şehri, Qeila halkının tarafına düştü. Kral, hizmetkarınız ER-Ḥeba'yı dinlesin ve okçulardan oluşan bir ordu göndersin ki kralın ülkesini krala geri versinler. Çünkü okçulardan oluşan bir ordu yoksa kralın ülkesi Habiru'ya düşecektir.

EA 298

“20 li-il-ma-ad šarru 21 beli-ya i-nu-ma 22 lúḥi-ya şeh[r]u 23 na-ka-ar iš-tu 24 ya-ši u i-ru-ub 25 a-na āl Mu-u[h?]-ḥa-zi 26 u na-da-an 2 qa-<ti->šu 27 a-na lú[s]A.GAZki”

Ey efendim, kral bilsin ki, küçük kardeşim benden uzaklaştı ve Mu[h]ḥazi şehrine girdi ve iki elini de SA.GAZ adamına verdi.

EA 299

“17 ...a-nu-ma 18 da-an-nu lúSA.GAZmeš 19 muḥḥi-nu u uš-ši-ra 20 / qa-at-šu šarru bēli-ya 21 [i]t-ti-ya u lu-ú 22 yi-it-ra-[...] bēli-ya 23 iš-tu qa-at 24 lúSA.GAZmeš la-a 25 tu-ga-me-ru-nu 26 lúSA.GAZmeš-tu4”

İşte, SA.GAZ bize karşı güçlüdür. Öyleyse kral, efendim. elini bana uzatsın ve efendim... [...] SA.GAZ'ın elinden, SA.GAZ'ın bize son vermesini sağlasın.

EA 305

“21 a-nu-[m]a d[a-]an-nu 22 lúSA.GAZmeš muḥḥi-nu 23 ù šarri i-di 24 a-na mātātiki-meš-šu”

İşte, SA.GAZ bize karşı güçlüdür. Kral topraklarına baksın.

EA 313

“2 13 amēlūtimeš ?[...] 3 ša māt Mi-iš-riki 4 ša me-eḥ-šu?-me 5 i-na na-ma-aš 6 lúSA.GAZmeš”

SA.GAZ'ın bir hareketinde vurulan Mısırlı 13 adam.

EA 318

“8 še-zi-ba-an-ni 9 iš-tu nakrūtimeš da-n[u-ti] 10 iš-tu qātiqa-ti 11 lú mešSA.GA.A[Zmeš] 12 lu mešḫa-ba-ti 13 ù lú mešŠu-ti-i 14 ù še-zi-ba-an-[ni] 15 šarru rabū bēli-y[a]”

Beni güçlü düşmanlardan kurtar! SA.GA.A[Z]'nin elinden, ḫab(b)āti ve Sutu'dan. Ey beni kurtar büyük kral, efendim!

2.2.8. Boğazköy Metinleri

KBo III 20 iii 10'

“LÚ.MEŠSA. GAZ I-NA É.EN. [NU. UN]”

É.EN. [NU. UN] = Akadça isim

KBo III 46

“39' [...] 3 LI-IM LÚ.MEŠḫa-BI-ri-iš LÚ-an-na ER.MEŠ 40' [...]an da ta-ru-up-pu-un šu-uš a-ša-an-du-la-aš”

3000 U., adamlar, köleler [...] Onları garnizondan topladım,

A. Tanrı-antlaşma listelerinden.

KBo I 1 50'

“ilāni^{meš} lu-la-ḫi-i ilāni^{meš} SA.GAZ”

KBo I 2 27'

“ilāni^{meš} ša lúSA.GAZ”

KBo I 3 (=KUB III 17)

“ilāni^{meš} ša Nu-la-aḫ-[ḫi]”

“[ilāni^{meš} ša1] ú SA.GAZ”

KBo I 4 rev. iv 29

“ilāni^{meš} lu-la-aḫ-ḫi”

“ilāni^{meš} ḫa-BI-ri”

KBo V 3 i 56

“DINGIR.MEŠ lu-[la-ḫi-e-eš DINGIR.MEŠ ḫa-BI-] ri-e-eš”

KUB III 7 4'

“[ilāni^{meš} lu-la-]aḫ-ḫi”

“ilāni^{meš} ḫa-BI-ri”

KBo V 9 iv 12

“DINGIR.MEŠ lu-la-aḫ-ḫi DINGIR.MEŠ ḫa-/ āB-BI=/ri”

KUB XIX 50 iv 19

“DINGIR.MEŠ lu-la-ḫi-e-eš DINGIR.MEŠ ḫa-BI-ra-aš”

KUB XXI 1 iv 20

“DINGIR.MEŠ lu-la-ḫi-[eš?] DINGIR.MEŠ ḫa-BI!-ri-ya-[aš]”

KBo IV 10

“DINGIR.MEŠ dlu-la-ḫi-ya-aš DINGIR.MEŠ dha-BI-ri-ya-aš²²”

KUB XXIII 75

“DINGIR.MEŠ lu-la-ḫi-e-eš DINGIR.MEŠ ḫa-BI-[ri-e?-eš?]”

KUB XXIII 77a

“DINGIR.MEŠ lu-la-ḫi-e-eš DINGIR.MEŠ ha-BI-ri-e-[eš]”

B. II. Muṣili'nin Siyasi Belgesi :

133 KBo III 3

II. Muṣili'nin, çekişen iki vasal şehri Barga ve Karchemishe arasında hakemlik yaptığına dair kayıt. Hurri kralının zorla alıp Te-et-te SA.GAZ'ın büyükbabasına verdiği Iyaruwatas şehrinden bahsedilmektedir.

C. Ritüel ve Alamet Metinleri

KUB XXX 34 iv

“30 na-aš-šu LÚlu-la-ḫi-iš na-aš-na LÚSA.GAZ 31 ku-iš-ki e-eš-ta nu-uš-ša-an ša-ra-a ne-pi-[ša-aš] 32 DINGIR.MEŠ-na-aš i-ya-u-wa ḫal-za-a-iš na-at ne-pi-[ša-aš] 33 DINGIR.MEŠ tak-na-aš DINGIR.MEŠ pí-an-du”

Eğer bir Lulahu veya bir Habiru ise ve o, gök tanrılarını "yapmak" için çağırırsa, o zaman gök tanrıları ve yer tanrıları onu versin.

KUB IX 34 iv 7ff., variants and fragments: KUB VII 42, KUB IX 4 iv, KUB IX 34 i 29ff., HT 6 11' ff.

“7 ma-ni-in-ku-wa-an-da-an MU-an mu-ta-id-du 8 DINGIR.MEŠ-aš kar-pi-in pa-an-ga-u-wa-aš EME-an KI.MIN 9 DUMU.É.GAL EMEa mu-ta-id-du ŠA LÚGÚDU EME-an KI.MIN 10 ŠA LÚSANGA-aš EME-an KI.MIN ŠA SALAMA.DINGIR-LIM EME-an KI.MIN 11 ERÍN.MEŠ KARAŠ-aš EME-an KI.MIN ŠA DI-NIM KI.MIN 12 tu-li-ya-aš EME-an KI.MIN LÚ.MEŠa-ú-i-ši-li-ya-aš KI.MIN 13 pa-an-ga-u-wa-aš MÁŠ.ḪÁb EME-an KI.MIN LÚ.MEŠlu-la-ḫi-ya-aš 14 LÚ MEŠḫa-CBI-ri-ya-aš KI.MIN GEDIM-ašd TI-an-da-aš KI.MINe 15 a-da-an-da-aš a-ku-wa-an-da-aš EME-an KI.MIN 16 [ta-na-].ga-ra-aš-ta-aš EME-an KI.MIN 17 [LÚ.MEŠ ša-ri-wa-]fi-in EME-an KI.MIN”

Kısa yıllar uzak dursun. Aynı şekilde tanrıların gazabından da (uzak dursun)

meclisten kavga etsin; saray görevlisinden, kavgadan uzak dursun; [hareme kadınından, mabeyinciden) kavga etsin (uzak dursun)]; meshedilmiş olandan, aynı şekilde kavga etsin; rahipten, aynı şekilde kavga etsin; "tanrının annesi"nden, aynı şekilde kavga etsin; askerlerden, sahra ordusundan, aynı şekilde kavga etsin; Hitit krallarına yemin etmiş olanlardan, aynı şekilde kavga etsin; meclisten, (özgür doğmuş yurttaşlardan) aynı şekilde kavga etsin; awişiles'ten, aynı şekilde kavga etsin; soyluların çocuklarından, aynı şekilde kavga etsin; Lulahu'dan (ve) Habiru'dan, aynı şekilde kavga etsin; "Ölülerden (ve) dirilerden" aynı şekilde kavga ederler; [erkek (ve) kadın kölelerden, aynı şekilde kavga ederler]; yiyecek (ve) içecek sağlananlardan (yani proletaryadan?) aynı şekilde kavga ederler; "Aç olanlardan" aynı şekilde kavga ederler; pleblerden aynı şekilde kavga ederler.

KUB VIII 83

«LÚ.MEŠ₃ ha-BI-ri-ya-aš an-da i-ya-an [...]"

Habirular girecek...

2.2.9. Ugarit Metinleri

Aşağıdaki üç madde Ugarit kralı Niqmaddu'nun vergi listelerinden alınmıştır. Söz konusu listeler, Ugarit'e bağlı yerleşim yerlerini, emek sağlamaktan sorumlu oldukları günlerin (yıllık?) sayısı ile birlikte kaydetmektedir.

Virolleaud, Suriye (1940),

“CHal-bi lú mešSAG.GAZ 2”

“SAG.GAZ'ın Halep'i (Akadça)”

“Hlb 'prm . tt”

““Prm'nin Halep'i (Ugarit dilinde)”

“Hlb 'prm . tn”

2.2.10. Orta Babil Ve Orta Asur Metinleri

“21 IKu-dur-ra mār Hi/Tu-ri/uš-šu-ru 22 ha-bir-ayu arad-[š]u i-ri-mu”

... oğlu Kudurra'ya şuru, habirāyu (kralın) hizmetkarı (bunu) verdiler.

2.2.11. Asur Alametleri

“6 [šumma] Sin tarbašu ilmī-ma mulbibbu ina lib-bi-šú izziziz 7 lúSA.GAZ

(gloss: ḥab-ba-te) in-na-an-da-ru”

Ay'ın etrafı bir hale ile çevrili olsa ve içine bir gezegen girse SA.GAZ coşacaktır.

“šumma ūmu 12kám Sin u Šamaš itti a-ḥa-meš innamrū iqatī palū iḥallaq nišē lúSA.GAZ qaqqada inakkisis”

Eğer 12. günde ay ve güneş birlikte görünürse saltanat sona erecek, halk yok olacak, SA.GAZ başını kesecektir.

Tanrı Habiru

“8 ^dAdad ^dŠa-la ^dNIDABA 9 ^dḤa-BI-ru ^dKù-be MIN ^dšalam šarri 10 ^dŠe-riš ^dHur-meš ^dNin-gír-su 11 napḥar 10 ilāni^{meš} ina bīt ^dAdad”

Adad, Shala, NIDABA, Ḥabiru, Kube, aynen, kral heykeli, Şeriş, Hurmeş, Ningirsue. Toplam: Adad tapınağındaki 10 tanrı.

2.2.12. Mısır Metinleri (‘pr.w)

Puyemre'nin Mezarı

Bir şarap presinde çalışan erkekleri tasvir eden bir sahnenin üzerindeki yazı. Hatshepsut'un son yıllarına veya Thutmose III'ün ilk yıllarına tarihlenmektedir.

“Şarap ‘pr.w tarafından süzülüyor.”

Burada ‘pr işaretinin çoğulu ‘pr.w işaretidir.

Teb Mezarı

“Şarap 'p[i]r.w tarafından [süzülüyor]”

Leiden Papirüsü

“Ordunun adamlarına ve taş çeken (?) pr. w'ye tahıl verin...”

Büyük Papirüs Harris

“Askerler, (yabancı) prenslerin oğulları, maryannu, 'pr(.w) ve buradaki yerleşimciler.”

2.2.13. Metinlerin Değerlendirilmesi

III. Ur Hanedanlığı (M.Ö. 2200-2050) yıllarına ait olduğu düşünülen mahkeme kaydı, Habiru/SA.GAZ ile ilgili bilinen en eski metindir. Burada SA.GAZ ile ilgili bir anlam söz konusu değildir. Daha çok hukuki veya maddi olarak ele alınmıştır (Bottero, 1954, s. 3). Bir erkeğin, mahkemede kendini aklaması gerekmiştir. Bu durum, bir insan

ya da faaliyet olarak aşağılayıcı bir eylem yapmış olması gerekmektedir. Bu durum SA.GAZ'ın tanımıyla örtüşmektedir (Greenberg 1955, s. 61).

III. Ur döneminden sonra Kültepe ve Alishar'da yapılan kazılar sonucunda, Küçük Asya'da Eski Asur dönemine ait olan, fonetik olarak en eski Habiru metni görülmektedir (Bottero, 1954, s. 8). Nabi-Enlil ve yazar Ena-Ashshur'un ikisi de Asurlu tüccarlardır. İlgili pasajda Nabi-Enlil'den vekili ve prensesi (muhtemelen şu anki Alishar'daki antik kentten) gözaltında tutulan Shalashuwe sarayının bazı Habiru adamlarını istemesi istenir. Mümkünse onları fidye ödmeden serbest bırakacak, değilse, gereken fidyeyi ödeyecektir. Adamların masrafı ne olursa olsun Nabi-Enlil'i geri ödeyecek kadar paraları var. Bu metinle beraber Habirular'ın M.Ö. 2. binyılın başlarına kadar varolduğu görülmüştür (Greenberg, 1955, s. 62).

Ena-Ashshur, Habiru'nun bol miktarda kefareti için parası olduğunu bildirir. Beyler saraya bağlı olduklarından ve bol miktarda kefareti parasına sahip olduklarından, statü ve öneme sahip özgür adamlar, muhtemelen Salasuwa hükümdarı tarafından tutulan askerler oldukları düşünülmektedir (Gray, 1958, s. 144).

Mari mektuplarında Habirular, Yukarı Fırat bölgesinde, göçebe ve yarı göçebe halklar gibi düşman topluluklar olarak görünmüşlerdir. Metinlerde kullanılan ifadeler, herhangi etnik veya ulusal anlamın dışında belirli bir yaşam tarzını destekleyen bir sıfat olarak kullanılmıştır (Bottero, 1954, s. 26).

Mari kralı Zimri-Lim'e yazılan bir mektup, iki bin Habiru askerinin Zimri-Lim'in düşmanı, Orta Fırat'ın bir bölgesinin kralı Yapah-Adad'a verdiği yardımı bildirmiştir (Gray, 1958, s. 144). Bu yönleriyle Amarna dönemi Suriye-Filistin'nin de otoriteye karşı çıkan Habiru çeteleri ile benzetilmektedirler (Dhorme, 1938, 176). Bu mektup, Habirular'ın yerli olduklarını göstermiştir (Gray, 1958, s. 144). Mari'de, Habirular'ın başka yerlerde kendi başlarına kasabalara saldırıp yağmaladıkları bildirilmiştir (Greenberg, 1955, s. 63).

Biri hariç tümü 15. yüzyıla ait olan Alalah'tan gelen belgeler, Suriye'deki SA.GAZ/Habiru'nun Nuzi metinleriyle eş zamanlı metinlerdir (Greenberg, 1955, s. 64). M.Ö. 18. yüzyıldan tarih formülü olarak yalnızca tek bir bilgi bulunmaktadır. Bu tarih formülü, Irkabtum krallığında veya civarında Habirular'ın varlığını ortaya koymuştur. Ayrıca bunların halk arasında az çok güçlü bir unsur olduğunu göstermiştir (Gray, 1958, s. 146). M.Ö. 16. yüzyılın sonu veya 15. yüzyılın başlarına tarihlenen, İdrimi'nin yazıtını taşıyan heykel, İdrimi, sürgün edildiğini ve Kenan'daki Ammiya SA.GAS birliklerinde

yedi yıl kaldığını anlatmıştır (Smith, 1959, s. 14). Bu durum, SA.GAZ gruplarının, Amarna metinlerinde de geçen Ammiya bölgesinde az ya da çok yerleşik bir hayata sahip oldukları düşündürmüştür (Thomas, 1967, s. 10). İstikrarsız veya yarı-göçebe bir izlenim göstermişlerdir (Bottero, 1954, s. 38). SA.GAZ gruplarının El-Amarna metinlerinde oldukça belirgin olan “kaçaklara misafirperverlik” yönünü göstermiştir (Greenberg, 1955, s. 64).

Habiru, bir kralın oğlu olan İdrimi gibi önemli bir mülteciye böyle bir sığınma hakkı sağlayabildiğine göre, bir dereceye kadar bağımsız ve kendi kendini yönetmiş olmalarının gerekliliği açıktır. İdrimi, SA.GAZ'a ikametinden önce bedevilerle veya göçebelerle tanıştığını anlatmıştır. Bu nedenle, SA.GAZ çöl gezginlerinden farklı bir grup olmalıdır (Gray, 1958, s. 147).

15. yüzyıl Hurri prensliği Nuzi'den 31 tablet Habiru ismini taşır, 22'si Tehiptilla ve oğullarının ev arşivlerinden, 2'si Zige ve Tulpunnaya'dakilerden ve 7'si kamu (saray veya tapınak) arşivlerinden gelmiştir (Greenberg, 1956, s. 65). SA.GAZ'dan bahseden bir metin henüz bulunmamıştır (Bottero, 1954, s. 63). Tehiptilla ilgili olan tabletler, Habiru aile ve bireylerin Tehiptilla'nın hizmetine girmesi ile ilgilidir. Bu tabletler, hizmete girme ve hizmetin şartları olarak iki bölüme ayrılabilir (Greenberg, 1956, s. 65). Nuzi'den (on beşinci yüzyıl) Habiru'ya atıfta bulunan otuz bir tableten yirmi ikisi, Tehiptilla'nın ev arşivlerinden gelmiştir. Bu metinlerin on beşi özellikle Habiru'ya atıfta bulunmuştur. Diğer yedi tanesi Habiru'ya atıfta bulunmazken, diğer tüm açılardan o kadar benzerler ki, bazı bilginler onları Habiru belgelerine dahil etmişlerdir (Hodson, 1973, s. 36).

Edward Chiera, Nuzi tabletlerinde bulunan kusurlu yazımlara rağmen varolan Sami isimlerin onda bir oranını geçmediğini ifade etmiştir. Bu durum Habiruların yabancı olduğu gerçeğini ispat niteliğinde görülebilir diye düşünmüştür (Chiera, 1933, s. 117). Nuzi metinlerine bakıldığında, Habirularla ilgili özel isimlerin etnik kökenlerini belirlemeye yeterli olmadığı görülmüştür. Bu isimler çoğunlukla Babil ve Asur kökenli olup, çoğunlukla Sami olmayan bileşikler içerir. Coğrafi işaretlerin incelenmesi de aynı şekilde karmaşıktır. Habiruların izleri genellikle kökenlerine kadar izlenebilir, ancak bu izler Akkad'dan Asur'a ve daha batıdaki İzalla'ya kadar uzanır (Speiser, 1931-1932, 35). 46 Habiru isimlerinden 30'u Akad, 12'si Hurri ve 4'ü de semitik olmayan isimlerdir. Habirular'ın Nuzi'nin yerlisi olmadıkları aşağı konumlarından ve imkanlarının olmamasından makul bir şekilde çıkarılabilir de tek başına çıkarımda bulunulamaz.

Habiru olarak belirtilenlerden 1'i Zarimena şehrindendir, 3'ü Asur diyarından, en az 5 tanesi Akad diyarından ve 3'ü İzalla diyarından olarak belirtilmiştir. Nuzi'deki bu grubun yabancılığına dair daha da etkileyici kanıtlar, isimlerinin dilsel arka planlarının analizinden elde edilebilir (Greenberg, 1956, s. 68). Benzer bir durum, Mezopotamya şehir devleti Tikunani'nin kralı Tunip-Teššup'un 438 Habiru askerinin adını listelemiştir. İsimlerin çoğunluğu Hurri, biri Kassit ve geri kalan isimlerin ise Sami kökenlidir (Killebrew, 2014, s. 146).

Habirular, Nuzi'de kendilerini köle olarak sattıkları için etnik yapı bakımından çok çeşitli oldukları söylenebilir. Yalnız Nuzi'de Habirular'ın içinde Akad isimlerinin Nuzi nüfusuna oranla birkaç kat daha fazla görülmüştür. Genelde etnik yapının getirdiği baba ve oğlunun isimlerinin aynı ırktan olması geleneği Nuzi'de tam olarak görülmemiştir. Baba ve oğlunun isimleri farklı ırklara ait olduğuna dair örnekler vardır. Akadça okunan bir ismin babası Akadça olmayan bir isme sahiptir. Bu durum nüfusun kademeli olarak Semitleştiğini gösterir (Gelb, Purves ve Macrae, 1943, 283-284). Aapeli Saarisalo, “*Habiru Köleler*” başlığı altında Nuzi metinlerinde geçen 35 Habiru isminin A-pil-ku-bi = Kubu'nun oğlu (Fetus Tanrısı-doğum), dAdad-mi-i-lu = Adad - bolluk, Arad-ku-bi = Fetus Tanrısı'nın hizmetçisi gibi anlamlarını ve analizlerini yapmıştır. Sayılarını tam vermemekle beraber Akad, Asur ve Hurri isimlerini de belirtmiştir (Saarisalo, 1934, 84). Habirular'ın kendi ülkeleri olmadığı halde Nuzi metinlerinde yabancı bir ülkeden geliyormuş gibi gösterilmesi düşündürücüdür (Meek, 1973, s. 10).

JEN V 458 kodlu Nuzi metninde Warad-Kubi adlı bir Habiru'nun Tehiptilla yaptığı hizmet antlaşmasında, Warad-Kubi'nin antlaşmayı bozup gitmesi halinde Tehiptilla'ya kendi yerine güçlü birini verecektir. J. Lewy'a göre bu metin Habirular'ın köle olmadığını göstermiştir (Lewy, 1939, s. 590). Cyrus H. Gordon, JEN V 453'de geçen “*Sin-balti ve [Wa]huluki 2 Habiru kadınları Puhusienni'nin oğlu Tehiptilla'nın hizmetine girdiler*” metnini delil getirerek Habirular'ın İbrani köleler ile benzerliğini ispatlamaya çalışmıştır. Gordon'a göre Nuzi'de Habirular, yoksulluktan kurtulmanın tek çaresinin zengin ailelere yiyecek, giyecek ve barınma için gönüllü olarak kölelik yapmak olduğunu düşünmüşlerdir (Gordon, 1940, s. 12).

Habirular'ın, Tehiptilla'ya bağlanmadan önce sahip oldukları özgürlük çeşitli şekillerde yansıtılmıştır. Ebeveynler, çocukları üzerinde istedikleri gibi tasarruf etme hakkına sahiptir, bu, yalnızca ebeveynlerin bir dereceye kadar özgürlüğe sahip olduğunu

değil, aynı zamanda çocukların da özgür doğduğunu ima eder. Kadın akrabalarının miras haklarını satan bir erkeğin durumundan da benzer bir çıkarım yapılabilir (Greenberg, 1956, s. 67). Nuzi metinlerinde geçen sözleşmeler, Habiru, erkek ya da kadın, hizmetçi (wardu) olarak geçer. Tam bir özgürlük içinde kendi dilinden, yani kendi özgür iradesiyle hizmete girmeyi kabul ve beyan eder. Sözleşmelerin feshinde efendinin cayması söz konusu değildir. Eğer Habiru hizmetçi ayrılmak isterse yerine birini bulması yeterlidir. Bazı sözleşmelerde ise para cezası öngörülmektedir. Eğer ayrılmak isteyen Habiru kadın ise cezası çok daha ağırdır. “*Ben hizmetçi değilim, çocuklarım da hizmetçi değil*” diyen ile ayrılmak isteyen Habiru kadın satılabilir. Sözleşmelerin ortak özelliği, yabancıların kendilerini maddi ve manevi koruma altına alma isteklerinden doğmaktadır (Bottero, 1954, s. 65-66). Nuzi’de Habiru’nun sadece erkekler için değil genel bir kullanımı bulunmaktadır. Nuzi sözleşmelerinde Habirular köleden farklı bir statüye sahiptirler. Habirular’ın Nuzi’de ilk aradıkları maddi bir ücret değildi. Öncelikle ahlaki bir korumaya ve bir bakıma sivil güvenceye ihtiyaçları vardı (Bottero, 1954, s. 69-70).

Habiru'ya ilişkin yayınlanmamış bir başka referans için Alişar'da (Anadolu) Şarkiyat Enstitüsü kazılarında bulunan çivi yazılı tabletleri incelemekte olan Dr. Ignace Gelb'in yayınladığı bir tablette, Habiri (a-wi-li(m) Ha-be-ri) ile ilgili olarak, eğer prenses onları bırakmak isterse o zaman yazara gönderilmesi gerektiğini söyleyen bir mektupta bulunur. Eğer kadın onların gitmesine izin vermek istemiyorsa mektubu alan adam bu adamları serbest bırakmalıdır (pu-tu-ur-ma). Yazar ayrıca sarayın ne kadar kefarete parası isteyeceğini de merak ediyor ve adamların çok parası olduğu bilgisini de eklemiştir (Chiera, 1933, s. 122).

Böylece, Nuzi'de keşfedilen Habirular'ın durumunun aşağı yukarı aynısını Küçük Asya'da da bulunmuştur. Büyük olasılıkla yabancı olan belirli bir grup erkek, kendilerini kölelik durumunda bulmuşlar ve özgürlüklerinin bedelini ödemeye ihtiyaç duymuşlardır. Chiera'ya göre bunlar, savaş ganimeti olarak devlete, saraya ya da ileri gelen vatandaşlara dağıtılan savaş esirleridir (Chiera, 1933, s. 123). Kölelikten başka şansları olmayan mültecilerdi. Onlar, III. Tiglat-Pileser ile Salmanassar'ın İsraili'leri Asur'a ve Nebukadnezar'ın Yahudiler'i Babil'e sürgün etmesi ile karşılaştırılabilirler (Dhorme, 1938, s. 179). Amarna mektuplarının yanı sıra diğer Mısır metinleri de Habirulardan taşıyıcılar, nakliyeciler, tapınak hizmetçileri ve takviye piyade olarak bahseder, bazı Habiruların Suriye/Filistin'deki askeri seferlerde esir düştüklerini

yazmıştır (Gottwald, 1926, s. 402). Savaş esiri düşüncesi, Arapha'daki sosyal statülerini açıklayabilir ama başka yerde işe yaramayacaktır. Babil kayıtlarında Habiru'lar kendi subayları tarafından denetlenmiştir ve bu durum tutsaklar için normal değildir. Hititler onları askeri amaçlarla kullanmıştır ve Suriye ve Filistin'de bağımsız akıncılar olarak görünmüşlerdir. Bu gerçekler tutsak teorisiyle pek bağdaştırılamaz (Speiser, 1931-1932, s. 36).

Kadınların ve çocukların da dahil edilmesi ve katiplik gibi özel mesleklerden bahsedilmesi, Habiru'nun ileri sürüldüğü gibi paralı askerler veya demirciler gibi herhangi bir özel ticarete veya loncaya ait olamayacağını kanıtlamaktadır (Chiera, 1933, s. 123).

Habiru'nun “göçebe” ile özdeşleştirilmesi de Nuzi metinlerinde anlatılanlar ve ayrıca adlarının işaret ettiği farklı milliyetler göz önüne alındığında kanıtlanamaz (Chiera, 1933, s. 123).

Habiru kadınları ve çocukları ya gerçek savaşta ya da düşman ülkedeki bir baskında ele geçirilmiş olabilir. Habiru'ların menşei olduğu ülkeler arasında Nuzi belgelerinde sıklıkla bahsedilen bazı isimleri gözden kaçırdığımızı belirtmek oldukça önemlidir. Bunlar Arapha ve Haligalbat (bazen Ha-li(m)-gal-bat olarak yazılır)'tır. Bu ihmal çok kolay bir şekilde açıklanabilir çünkü bu iki ülke o dönemde Mitanni İmparatorluğu'nun bir parçasıyken Asur ve Akkad'ın bir parçası değildi. Açıkçası, savaş esirleri kişinin kendi ülkesinin halkından gelmemiştir (Chiera, 1933, s. 123).

Yavaş yavaş bu “yabancı düşmanlar” ülkeye yerleşmiştir ve Habiru kelimesi, Ha-bi-ra, Ha-bi-i-ra şeklinde zamanla yirmi beş civarında bulunan kişisel bir isim haline gelmiştir. Bir adama, tıpkı bugün “askerin oğlu” denildiği gibi, “yabancının oğlu” da denilmiştir. Ancak Habiru kelimesi basitçe “yabancı” olarak tercüme edilemez, çünkü “yabancı” fikrine “düşman” kelimesinin de eklenmesi gerekir. Asurlu tüccarların bu topraklarda seyahat etmelerine izin verilmiştir (Chiera, 1933, s. 123-124).

Habirular, “aynı zamanda düşman olan bir yabancı” olarak, Amarna döneminde Filistin ve Suriye'de ülkeyi istila ettiği görülmüştür. Onlara SA-GAZ yani “acımasız, soyguncu” da denmiştir ve bu bile onların dost olmadığını göstermiştir. (Chiera, 1933, s. 124).

Nuzi metinlerine bakıldığında, Habirularla ilgili özel isimlerin etnik kökenlerini belirlemeye yeterli olmadığı görülmüştür. Bu isimler çoğunlukla Babil ve Asur kökenli olup, çoğunlukla Sami olmayan bileşikler içerir. Coğrafi işaretlerin incelenmesi de aynı

şekilde karmaşıktır. Habiruların izleri genellikle kökenlerine kadar izlenebilir, ancak bu izler Akkad'dan Asur'a ve daha batıdaki İzalla'ya kadar uzanır. Arrapha Habiruları, tam yurttaşlık haklarına sahip değildir ve genellikle kendi özgür iradeleriyle evlere hizmet etmek üzere girdikleri kayıtlara rastlanmıştır. Bu kayıtlar, Habiruların koşulların zorlamasıyla özgürlüklerini kaybetmelerini göstermiştir. Özgür doğmuş hizmetkarlar ile köleler arasında yasal bir fark bulunmasına rağmen, Arrapha'lı Habirular genellikle zorlu koşullar altında özgürlüklerini kaybetmek zorunda kalmışlardır (Speiser, 1931-1932, s. 35).

Amarna mektuplarının neredeyse tamamı, Filistin'deki Mısır iktidarının başına gelecek felaketi, ona karşı başarılı ayaklanmaları ve acil yardım çağrılarını kaydetmiştir. Şu anda ülke, Mısır hükümetinin dikkate almadığı veya gizlemeyi başaramadığı gerçekler ve entrikalarla çalkalanmıştır. Kuzeyde, özellikle Fenike ve Suriye'de Hititler ve Amoritler, idegram olarak SA-GAZ olarak anılan bir halkın yardımıyla birçok şehir ve ilçeye saldırmışlardır. Güneyde Kudüs valisi Abdi-Hiba, ülkenin bu bölgesindeki işgalcilerden Habiru olarak söz etmiştir. Bunların Se-e-ri (Seir) topraklarından geldiklerini, Neceb ve Güney Filistin'deki ilçe ve kasabalara saldırdıklarını ve Kudüs'ü tehdit ettiklerini anlatmıştır. Mektuplar dikkatli bir şekilde incelendiğinde bu güneyli işgalcilerin ayrı bir grup olduğu ve ülkeye Suriye ve kuzey kesimlerdeki SA-GAZ'dan biraz daha sonra girdikleri görülmüştür (Jack, 1925, s. 120).

Amarna mektuplarında, Habirular paralı asker ya da düşman şehirler ile çatışmalarda, kent devletlerin yöneticilerine ücret karşılığı çalışmaya hazır haydutlardı. Habirular, köylü devrimciler olarak nitelendirilebilir ve isyan ettikleri egemenlerce kiralanan Habiru paralı askerleriyle arada bir ters düşmüşlerdir (Pickard, 2022, s. 46).

III. Amenhotep (1413-1377) ve IV. Amenhotep'in (1380-1362) saltanatları sırasında, Fenike kıyılarında düşmanlıklarının yükünü yıllarca yaşayan Rib-Addi'nin isyancılar hakkındaki en kapsamlı raporları bulunmuştur. Ayaklanmanın arkasındaki itici güç, amacı kraliyet temsilcilerini yerinden etmek ve topraklarının kontrolünü ele geçirmek olan Amurru prensi Abdi-Aşırtı idi (British Museum, 1892, s. 23-24). Doğrudan öldürülmeyen yerel valiler, saldırdığı her kasabadan sürekli talebi “*Şefini öldür ve bizim gibi ol!*” olan Abdi-Aşırtı'nın kışkırttığı halk ayaklanmaları korkusuyla çok zor günler yaşadılar (Greenberg, 1956, s. 70).

Abdi-Aşırtı ve yoldaşları ile mektuplarda Rib-Addi'nin düşmanları olarak birbirini izleyen Arami göçebeleri Şutu, Akhlamu ve çoğunlukla SA-GAZ vardır (Cook,

1931, 299). Rib-Addi yazışmaları boyunca tüm toprakların kendilerine katıldığı gerçeğini kınar, yardım gönderilmezse “*kralın Mısır'a kadar olan bütün toprakları SA.GAZ'a geçecek*”. GAZ'ın Abdi-Aşırtı ile ilişkisinin analizi, ikisinin açıkça birbirinin yerine kullanılması nedeniyle karmaşıktır (Greenberg, 1955, s. 71).

“*Abdi-Aşırtı nedir ki kralın diyarında canı ne isterse onu yapar? ... Kral ... hizmetkarının sözlerini dinlemez ve Gubla ona (Abdi-Aşırtı) giderse, o zaman kralın Mısır'a kadar tüm toprakları SA.GAZ'a geçecek*” (EA 88).

SA.GAZ ve Abdi-Aşırtı'nın fetihlerinin aynı olması da dikkat çekicidir: Sumur, GAZ'a veya Abdi-Aşırtı'ya gitti, Rib-Addi'nin 3 şehri hariç tümü GAZ'a gitti, 2'si hariç hepsi Abdi-Aşırtı'ya gitti (Greenberg, 1955, 71).

Abdi-Aşırtı'nın ölümünden sonra iki oğlu Aziru ve Pü-Ba'la, babalarının yerine geçmiştir. Arwad şehrinin ve babalarının iki müttefiki olan Zimrida ve Yapa-Addi'nin işbirliğiyle oğulları, düşmanlıkları yeniden Gubla'nın kapılarına kadar taşımışlardır. Rib-Addi'nin mektupları bir kez daha tanıdık olayları ele almıştır: Abdi-Aşırtı'nın oğulları toprağı kendilerine almışlardır, Şumur, Ambi ve Shigata düşmüştü ve Ugarit'ten Gubla'ya kadar tüm topraklar Aziru'nun eline geçmişti (Cook, 1931, 305-306). Yalnızca Gubla sadık kalmıştı ve bu nedenle isyancı düşmanlığının tüm saldırısına maruz kalmıştı. GAZ, önceki mektuplarda olduğu gibi bu mektuplarda da aynı rolü oynamıştır. Abdi-Aşırtı'nın oğullarının takibinde oldukları açıktır. Rib-Addi, kendisini düşmanla tek başına yüzleşmeye bırakarak firar eden valilerin hepsini suçlamıştır. Başka bir metinde yalnızlığından yakınmıştır; “*GAZ'ın ortasında oturan ben...*”. Bir zamanlar tüm şehirlerini ele geçiren Aziru'dur, bir diğerinde ise hepsi GAZ'a sığınmıştır. Abdi-Aşırtı'nın oğullarının aynı mektupta GAZ ile yer değiştirmesi karışıklığı tamamlamıştır. (SA.)GAZ isminin, Rib-Addi'nin, Mısır otoritesine karşı çıkan yerli prensler, valiler ve kasaba halkı gibi tüm düşmanlarını kapsadığı açıktır (Greenberg, 1955, s. 71-72).

Ube'deki kraliyet vekili Biryawaza'nın kendi mektupları, Mısır'a olan vasallıklarını hiçe sayarak, özel alanlarını Mısır'a genişletmekle meşgul olan yerel yöneticilerin yoğun bir faaliyetini ortaya koymuştur. Bu girişimleri yürütmek için yerel yöneticilerin özel ordulara ihtiyacı vardı. Bu gibi durumlarda Mısır otoritesini korumak için Biryawaza, emrindeki düzenli kuvvetleri artırmayı da gerekli görmüştür. Askeri güçlere olan bu artan taleple bağlantılı olarak, SA.GAZ olarak adlandırılan grupların belirgin ve doğru bir şekilde ilk açık kanıtı ortaya çıkmıştır. Kendilerini yerel hanedanlarla ilişkilendiren yetkisiz savaşçılar gibi görünmüşlerdir. Arzaviya'nın

“*Şaddu'yu SA.GAZ'a verin*” sözü, SA.GAZ'ın bu işin karşılığında alacağı karşılığı göstermiştir (Greenberg, 1955, s. 72-73).

Biryawaza, “*Onlar benim (düzenli) ordum... kardeşlerim... SA.GAZ'ım... Şutu'm*”. Öncelikle, bu pasaj SA.GAZ'ın her zaman kralın düşmanlarıyla özdeşleştirilmediğini bildirmiştir. Mısır'ın hem destekçileri hem de düşmanları arasındaki varlıkları, onların her ikisinden de ayrı bir sınıf olduklarını açıkça göstermiştir. SA.GAZ ve göçebe Şutu'nun eşleşmesi de aydınlatıcıdır. Göçebelerin bir Mısır kuvvetinde istihdamı, düzensiz yardımcılardan başka bir şey olamaz. Bu, düzenli ordu ve müttefiklerinden sonra anılmalarıyla belirtilmiş gibi görünmektedir. SA.GAZ da aynı şekilde bu ikisinden sonra geldiğine göre, onların da en azından bu durumda düzensiz oldukları anlaşılmıştır (Greenberg, 1955, s. 73).

SA.GAZ/Habiru çeteler, ortalıkta gezinerek, belki 50-100 kişilik gruplar halinde baskınlar düzenlemişler, talan etmişler ve kırsal kesimdeki köyleri yakmışlardır. Paralı askerler olarak, onlara bir şans verebilen herkes tarafından kullanılabilmişlerdir. Yerel şeflerle bağlantılı olan gruplar bile -ki bu tür bir birliğin bariz avantajları nedeniyle arandığından emin olmak mümkün görünmektedir- kendilerinin olduğu kadar patronlarının da çıkarları için akınlara girişmişlerdir. Mısır otoritesine meydan okuyan yerli yöneticiler tarafında fesat fırsatları ve yardımcı kuvvetlere ihtiyaç daha fazla olduğundan, SA.GAZ/Habiru genellikle isyancılarla birlikte görülmüştür. Ancak Biryawaza'nın SA.GAZ birliğinin iki örneği ve kuşatma altındaki Sumur'a bir ücret karşılığında bir mesaj ileten Rib-Addi'nin SA.GAZ adamı temelde daha basit düşünceler karşısında her iki tarafa karşı ince bir kayıtsızlık sürdürdüklerini göstermiştir (Greenberg, 1955, s. 75).

SA.GAZ/Habiru ile ilgili bilgiler onların bir kabile yapısına sahip olduğu görüşünü desteklememektedir. Tüm El-Amarna SA.GAZ/Habiru gruplarının ve onlara katılanların ortak özelliği toplumdan dışlananların statüsüdür. Bunun yanı sıra göçmenlerin etnik yapısı, sık sık yerli yöneticilere boyun eğmeleri, yerli toplulukların onlara geçmesi, amaçlarının kalıcı yerleşim için arazi elde etmek olduğu varsayımıyla da uyuşmamaktadır. Bununla birlikte, El-Amarna SA.GAZ/Habiru'nun o zamanlar var olan anarşiye ayak uyduran bir grup kaçak ve döneke olduğu görüşüyle çelişen bir kanıt henüz görünmemektedir. İsrail'in erken tarihindeki mükemmel paralelliklere işaret edilmiştir (Greenberg, 1955, s. 75).

Çağdaş Alalah, Ugarit ve Boğazköy'den elde edilen bilgiler, artık El-Amarna

SA.GAZ/Habiru'nun kanunsuzluğunu yeni bir ışıkta görülmesini sağlamıştır. Aynı zamanda kökenleri sorusuyla ilgili bazı uygun mülahazalar önermiştir. M. . 15.-14. yüzyıllarda SA.GAZ/Habiru ile Suriye-Filistin dışında hiçbir kanun kaçağının izine rastlanmadığı anlaşılmıştır. Başka yerlerde şehirlerde yerleşmişler, devlet ordularında hizmet vermişler veya özel şahışlar tarafından desteklenmişlerdir. El-Amarna SA.GAZ/Habiru ile karşıtlık o kadar büyüktür ki, El-Amarna SA.GAZ/Habiru'nun karakterinin, grubun bir bütün olarak doğasının göstergesi olarak görülmekten ziyade, yerel bölgenin anarşisiyle bağlantılı olması gerektiğini hemen düşündürmüştür. Hükümdarların ve kraliyet görevlilerinin her zaman birbirlerinin boğazına sarıldığı bir durumda, daha az sorumlu unsurların taraf tutmaması garip değildir (Greenberg, 1955, s. 75).

Bir Alişar metninde Habiru'dan söz edilmesi, 2. binyılın başlarında Küçük Asya'da bulunduklarının kanıtı olmuştur. Boğazköy'den Eski Hitit bağlamında onlara atıfta bulunulması, iki ila dört yüzyıl sonra bölgede varlıklarının devam ettiğini göstermiştir (Greenberg, 1955, s. 76).

Eski Hitit Naram-Sin destanına ait bir parça, oldukça tahrif edilmiş bir bağlamda “SA.GAZ I.NA E. EN.NU.UN” referansını taşımaktadır. “E. EN. NU. UN” genel olarak “hapishane” olarak anlaşılmaktadır ve SA.GAZ buna göre “hırsız” veya “serseri” olarak ifade edilmiştir (Güterbock, 1938, 59). Goetze, bu pasajdaki SA.GAZ'ın yalnızca bir “koruma evi” nin garnizonu olduğunu söylemiştir (Greenberg, 1955, s. 76).

Başka bir Eski-Hitit metninde, “3000 Habiru erkeği, köleler ... garnizondan toplanmış” anlatımı bulunmaktadır. Hitit ordusunun bir parçası olduğu anlaşıldığından, Habiru'nun bu askeri birliği hakkında uğursuz veya suçlu bir şey yok gibi görünmüştür (Greenberg, 1955, 76). Bununla birlikte anormal bir doğum olayını anlatan KUB VIII 83 metninde Habiru halkı uğursuzluğu tanımlamak için kullanılmıştır (Ar ın, 2016, s. 10).

“5 Anormal bir doğumda sol kulak mevcut olmadığı zaman,

6 kral düşmanın ülkesini fethedecek.

7 Kötü bir doğum neticesinde kulaklar boynunda (boğazda) bulunursa yani anormal bir doğum neticesinde, yeni doğan, kulakları boynunda doğmuşsa,

8 adamın evi mahvolacak (telef olacak), veya ... kralın ..

9 Habiru halkı (erkekleri, insanları) içeri girecek...” (Harrassowitz, 1970, s. 58).

Antlaşmalara tanık olarak çağrılan tanrılar listesinin sonuna doğru, “Hatti ülkesinin tüm erkek ve dişi tanrıları”  zet ifadesinden hemen önce “Lulahi tanrıları ve

Habiru tanrıları” (veya “*SA.GAZ-tanrıları*”) ifadesi geçmiştir. Goetze'nin işaret ettiği gibi, bu ifade Lulahi ve Habiru veya SA.GAZ halkının tanrıları anlamına gelir. Bir metinde “*SA.GAZ tanrıları*” ifadesi açıkça yazılmıştır. Bu iki grubun Hitit toplumunun meşru unsurları olarak tanınması, tanrılarının devlet belgelerine bu şekilde dahil edilmesiyle ima ediliyor gibi görünmüştür (Greenberg, 1955, s. 77).

Boğazköy metinlerinde, Tahurpa şehrinden kadın şarkıcıların listesinde “*SA.GAZ Bunaya*” ve “*SAGAZ Habmunash*” olarak iki kadın listelenmiştir. Bugüne kadar bu, kadın olarak SAGAZ’a yapılan tek referans olarak geçmiştir. Şarkıcılar genellikle tapınak veya saraya bağlı olduğundan, bu kadınların aralarında bulunması SA.GAZ statüleriyle oldukça uyumlu görünmüştür. Son olarak, şu anda prenslik kadar yüksek bir seviyeye ulaştığı bilinen tek SA.GAZ olan Barga prensi Tette ile ilgili benzersiz bir durum vardır (Greenberg, 1955, s. 77).

SAGAZ/Habiru'nun en belirgin şekilde Boğazköy metinlerinde toplumda tanınmış bir sınıf konumunda olduğu söylenebilir. Ayrıcalıklı üst tabakada yer almasalar da, alt tabakadaki köleler kadar aşağı seviyede de değiller. Hitit krallarının askeri kuvvetlerinde istihdam edilen devlet görevlileri olduğuna dair işaretler vardır. Onların önemi, devlet anlaşmaları için kullanılan resmi listelere tanrılarının dahil edilmesiyle kanıtlanmıştır (Greenberg, 1955, s. 77).

SA.GAZ/Habiru'nun tarihte ortaya çıktıklarında güneyde Ur ve Larsa'dan kuzeyde Alişar'a ve batıda Mari, Harran ve Alalah'a dağılmış olmaları da önemlidir. Böylesine erken bir yayılma karşısında, SA.GAZ/Habiru'nun 20. yüzyıl Ur'dan kuzeyden 15. yüzyıl Nuzi'ye, ardından güneyden 14. yüzyıl Filistin'ine kademeli göçü görüşünün nasıl korunabileceği açık değildir (Greenberg, 1955, s. 64).

2.3. Eski Çağ Ön Asyası’nda Habirular Ve Etnik-Sosyal Yapıları

2.3.1. Habirular

Habirular, Akad/Batı Sami dilinde Habiru, Mısır’da pr.w, Sümerler’de SA.GAZ olarak M.Ö. 2. binyılda Sümer, Akad, Hitit, Mitanni, Ugarit ve Mısır kaynaklarında geçmiştir (Killebrew, 2014, s. 146). Habiru'lardan M.Ö. ikinci binyılda yazılan 210'dan fazla metinde bahsedilmiştir (Na’aman, 1986, s. 272). III. Ur Hanedanlığı (M.Ö. 2200-2050) yıllarına ait olduğu düşünülen mahkeme kaydı olduğu belirlenen metinler, Habiru/SA.GAZ ile ilgili en eski metindir (Bottero, 1954, s. 3). Habirular, M.Ö. 2.

binyılda Yakın Doğu'da, Elam'da, Nuzi'de, Kerkük'te, Alalah'da, Hitit egemenliklerinde, Suriye'de, Mısır ve Filistin'de bulunmuşlardır (Gray, 1958, s. 168). Belli olmayan nedenlerden dolayı, Habiru ismi, M.Ö. 12. veya 11. yüzyıllardan sonra bilinen hiçbir kaynakta henüz geçmemiştir (Weitzman, 2017, s. 80).

Habiru olarak adlandırılan tüm insanların ortak özelliği, onların orijinal siyasi ve sosyal çerçevelerinden koparılıp yeni bir ortama uyum sağlamaya zorlanmışlardır. Habirular'ın, Batı Asya'nın her bölgesindeki farklı özellikleri ve sosyal davranışları, yeni koşullara uyum sağlamalarının sonucu olarak görülmüştür. Savaşlar, afetler, kıtlık, borçlar, ağır vergiler, uzun süreli askerlik gibi etkenler eski siyasi ve sosyal bağların kopma nedenleri arasında yer almıştır (Na'aman, 1986, s. 272). Metinsel kanıtlar hiçbir şekilde Habiru'nun gerçek veya kalıcı bir kimlik duygusuna sahip olup olmadığını göstermemiştir (Hodson, 1973, s. 99). Habiru olarak adlandırılanların kendilerinden bu şekilde söz edip etmediklerini bilmek bile mümkün değildir, çünkü bu isim onlara başkaları tarafından verilmiştir (Weitzman, 2017, s. 80).

Göçebelere, Lullumu, Qutu, Şutu, Habiru, Şasu, Medjay gibi isimler verilmiştir. Sanki iyi tanımlanmış insan gruplarına, kabilelere veya kabile birliklerine atıfta bulunuyorlarmış gibi görünmektedir. Ancak bilim insanları bunlarla ilgili verileri topladığında, isimlerin gevşek bir şekilde kullanıldığı ve bir yaşam tarzına gönderme yapma niyetinde olduğu sonucuna varmışlardır. Öte yandan belirli bölgelerdeki göçebe insanları tanımlamak için kullanılan terimler zamanla değişmişti. Örneğin Kuzey Suriye'de ikinci binyılın sonlarında bir dizi isim görülmektedir: Şutu'lardan Ahlamu'ya ve Aramilere. Muhtemelen bölgedeki göçebe hareketleri için aynı rotaları kullanan çeşitli kabile gruplarına atıfta bulunuyorlar ve evrim, metinlerin yazarlarının onları bir şekilde ayırt ettiğini ve zaman içinde bir değişiklik algıladığını göstermektedir. Belki göçebe gruplar başlangıçta farklılaşmıştı, ancak daha sonra isimleri sadece aşağılayıcı terimler haline geldi. Şutular, ikinci binyılın başlarında Suriye'nin kuzeyinde iyi tanımlanmış bir grup olabilir ve adı kısa sürede kırsal göçebe için genel bir terim haline geldi. Bu genel terim daha sonra tamamen farklı bir insan grubunu ifade etmek için bir dilden diğerine geçebilir. Örneğin Hititler bu yöntemi kullanmışlardır (Mieroop, 2007, 54).

Kabilelerle ilgili yapılan son araştırmalar, en fakir kabile üyelerinin genellikle hayvanları veya toprakları artık bir aileyi geçindiremeyecek kadar azaldığında, başka bir yaşam aramak için kabilelerini terk ettiklerini göstermiştir. Kabile çerçevesi genellikle

bölgeseldir ve göçebe yaşam sürenlerin yanı sıra küçük kasaba ve köy sakinlerini de içermektedir. Kabile bağları, geniş alanları kapsayan ve farklı nitelikteki birçok grubu ve aileyi birleştiren gevşek bir sosyal yapı olarak işlev görmüştür (Na'aman, 1986, s. 273). Kabile toplumunda en yağmacı unsurlar genellikle küçük ve fakir kabileler veya parçalanmış kabile gruplarıdır. Bunlar mera iddialarını ileri sürecektense yoksundu. Sonuç olarak eşkıyalığa yönelmişlerdi (Rowton, 1976, s. 14). Eşkîya toplulukları başarılı olabilmek için birlikte çalışma, yeni gelenleri kabul etme ve teşvik etme, kaynaklarını koruma ve kontrol altına alma çabalarının önemini ve tarım gibi zorlu işler için yeterli insan kaynağının bir araya getirilmesi gerektiğini biliyorlardı (Gottwald, 1926, s. 662).

Habiru grupları kabile toprakları veya geniş tarlalara sahip değiller ve bu nedenle yerleşik toplumlar için tehlikeli hale gelmişlerdi. Zaman zaman paralı asker olarak hizmet etmişlerdir. Komşu bölgelerdeki hükümdarlara veya yerleşik krallıkların ordularına hizmet etmek, Habiruların yeniden yerleşik topluma dahil olmasının yolunu açmıştı. Hatta bazıları için, bir çete liderinden paralı askere dönüşmek bile bir adım olabilir (Na'aman, 1986, s. 273-274). Geç Tunç Çağı'ndakiler paralı askerlik hizmeti için ideal askerlerdi. Tarihin herhangi bir döneminde köklerinden koparılmış insanlar iyi savaşçılar olmuşlardır çünkü sadakatleri ailelerine, kabilelerine, şehirlerine veya ülkelerine değil, maaşlı efendilerine yöneliktir (Microop, 2007, s. 50).

Birçok durumda, Habiru grupları ya kabile toplumuna ya da şehir toplumuna (askerlik hizmeti yoluyla) yeniden dahil olmuş ve hatta yeni bir kabilenin çekirdeğini oluşturmuştur. Bireysel mülteciler, eski Yakın Doğu krallıklarında hizmetleri aracılığıyla sıklıkla topluma yeniden entegre olmuşlardır. Bu gruplar, genellikle kısa ömürlü, üyeleri evlenmiş, çocuk sahibi olmuş ve siyasi destek gerektirecek kadar büyümüşlerdir (Na'aman, 1986, s. 273).

Eşkîyalık döneminin bitmesi ve Habiru'nun göçebe veya yarı göçebe olarak yerleşik bir topluluğa dönüşmesi arasında açık ve belirgin bir sınır henüz bulunmamıştır. Eski yöneticilerinden büyük ölçüde ayrı başka bir topluluk oluşturduklarında, yerleşimler kalıcı hale gelmişti. Zamanla giderek daha fazla yerleşimci çiftlik kurmuştu. Diğer geçim araçlarından mahrum bırakılan ve öncülerin örneklerinden cesaret alan daha fazla aile geldi, daha fazla “eşkîya: haydut ve mülksüz” daha önce yerleşilmemiş topraklara yerleşti (Pickard, 2022, s. 47).

Farklı zamanlarda ve farklı bölgelerde ortaya çıkan Habiru olarak adlandırılan kişilerin, benzer sosyal statü dışında herhangi bir ortak yanları yoktu. Her toplumun

kendine ait “Habiru halkı” vardı. Genel olarak Habiru kavramı, insanların doğdukları toplumdan koparıldığı, bir süre başka bir ülkede yabancı olarak yaşadığı ve daha sonra yeni çevresine dahil edildiği döngüsel bir süreç olarak tanımlanabilir (Na’aman, 1986, s. 274). Amarna mektuplarında geçen metinlerin birçoğunda “Habiru olmak” ifadesi geçmiştir (EA 68:17, EA 73:28 ve 32, EA 74:21, EA 74:35, EA 76:34, EA 77:28, EA 79:19, EA 79:25, EA 81:12, EA 85:72, EA 88:33, EA 104:51 ve 53, EA 119:19, EA 116:38, EA 117:94, EA 127:20, EA 129:88, EA 144:25 ve 29, EA 148:45, EA 288:44) (Liverani, 2021, 246). Borçları yüzünden alacaklılarından kaçmak isteyen Anadolu’dan biri, Ziluna ülkesine yerleşerek “Habiru oldu” (Bottero, 1954, s. 11).

Habiru’nun kelime anlamı ile ilgili önerilen yorumlar arasında “katil”, “eşkıya”, “yağmacı”, “gezgin”, “göçmen”, “göçebe”, “mülteci” ve “yabancı” yer almıştır ve bunlardan “göçebe”, “mülteci”, “yabancı” en popüler desteği almıştır (Larue, 1969, s. 33). Habiru’nun kelime anlamı henüz tam olarak belirlenmemiştir. Habiru, Sami olan ve olmayan çeşitli huzursuz insan gruplarına verilen bir isim olarak ortaya çıktığı düşünülmüştür. Bazen kendi sürüleriyle, bazen de yetenekli zanaatkarlar, demirciler, müzisyenler ve benzerleri olarak yarı göçebeler olarak bir bölgeden diğerine dolaşmışlardır. Diğer zamanlarda kervanlara, zayıf ve uzaktaki topluluklara ani baskınlar yapmışlardı ya da kendilerini belirli işlevler ve zaman dilimleri için, örneğin paralı askerler ve özel ya da hükümet köleleri olarak kiralamışlardı. Savaş ve devlet esiri olmuşlardı (Orlinsky, 1970, s. 17).

Speiser, Habirular’ın maceracı çetelerden ve paralı askerlerden oluştuğunu düşünmüştür. “Habbatum” ile eşitlenmesini desteklemiştir (Speiser, 1931-1932, s. 37). Akadça Habbatum, “soygun ve yağma” anlamına gelen eşkıya kelimesi ile eşdeğerdir. Habbatumlar hizmetlerinin karşılığında “hubutati” alırlardı. Hubutati, “vergiden muaf olma” anlamına gelmektedir (Albright, 1928, s. 183-184). Habbatumlar, hem paralı askerlik yapmışlardır hem de eşkıya olarak faaliyet göstermişlerdir. Habbatum’un Sümerce’de karşılığı SA.GAZ olarak görünmüştür (Himmetoğlu, 2020, s. 72-73). Habbatumlar, zorunlu olmaksızın baskınlar düzenleyen, bu mesleğin veya bu işlevin onursuz bir karaktere sahip olduğu kişilerdir (Dhorme, 1938, s. 173). C. F. Burney, İbranice, Aramice ve Arapça “vurmak ya da dövmek” anlamına gelen “hbt” kökü ile bağlantılı olabileceğini düşünmüştür. Bu durumda Habbatum “hırsız” yerine “boğazını kesmek” anlamına gelmektedir (Burney, 1921, s. 71).

B. Landsberger, SA.GAZ’ın anlamının Sümerce’den daha çok Akadça’da

aramanın doğru olduğunu düşünmüştür. SA.GAZ'ın, “ra-gab” kelimesinin “rakkabum” kelimesinden geldiği gibi “saggas”dan geldiğini düşünmüştür. Kelime anlamı olarak “vahşi, savaş eğitimi almış kişiler” olarak tanımladığı “saggasu”nun bu yönüyle “habbatu” ile tanımlarının uyumlu olduğunu düşünmüştür (Landsberger, 1930, s. 322). C. F. Burney, Rawlinson'un SA.GAZ'ı “habbatum” olarak açıklamasını ve R. C. Thompson'un “hab-ba-a-te” okumasını delil olarak getirmiştir. “Saggasu” da SA.GAZ'ın Sümer ideogramının semitikleşmiş halidir. Resimsel olarak kesici veya vurucu silahı temsil eden GAZ “öldürmek, dövüşmek, vurmak” anlamına gelmektedir (Burnley, 1921, s. 70). Joseph Halevy, SA.GAZ'ın Asurca “deviren”, “katil” anlamına gelen “saggasum” kelimesinin Sümerleştirilmiş bir biçimi olarak görmüştü (Halevy, 1894, 541). Ugaritik metinlerinde SA.GAZ'ın SAG.GAS yazımı da “saggasu” için destekleyici niteliktedir (Gray, 1958, s. 142). Nafiz Aydın, “habbatum”u “hırsız, eşkıya, haydut” olarak çevirmiştir ve SA.GAZ ile eşdeğer görmüştür (Aydın, 2002, 376). Yine GAZ'ı, “dakum - öldürmek”, “hepum - kırmak” ve “mahaşum - vurmak” olarak çevirmiştir (Aydın, 2000, s. 392).

Moshe Greenberg, SA.GAZ'ın “habbatu ve saggasu” ile benzerliğini kabul etmemiştir. Greenberg, “habbatu ve saggasu” Akadça kelimeler olmasına rağmen bir tanım için iki kelime kullanılmasının mantıklı olmadığını öne sürmüştür (Greenberg, 1955, s. 89).

E. Forrer, Habiru'nun “tüccar” kelimesinden türetildiğini savunmuştur. Daha sonra ‘pr “toz” ile ilişkilendirmiştir. Bunun sonucu olarak ‘prm “kumdan, çölden (adamlar geliyor)” olarak anlaşılmakta ve “başlangıçta çölün kenarında kamp kuran göçebe gruplar” olarak yorumlanmıştır (Loretz, 1984, s. 232). G. Dossin “çöl” den türetildiği fikrini öne sürmüştür. Habirular, başlangıçta çölde yaşayan savaşçı gruplar olarak bilinse de daha sonra keşfedilen metinler onların Batı'dan gelen askerler olduğunu ve Hurri bölgelerinde varolduklarını göstermiştir (Cazelles, 1973, s. 17). A. Goetze, ‘pr'nin “epirum” olarak görülmesi gerektiğini ve “(birine) yiyecek sağlamak” anlamına geldiğini savunmuştur (Bottero, 1954, s. 163). W. F. Albright, Habiru kelimesinin bir “kervancı” yı tanımlamak için kullanılması, Sümerce'de “seyis” veya “araba görevlisi” anlamına gelen “tozlu adam” (LU.SAHARA) ifadesi gibi tamamen normal bir anlamsal gelişme olduğunu savunmuştur. Benzer şekilde, Orta Çağ'da, orijinal olarak “tozlu ayak” anlamına gelen Eski Fransızca terimi “pied-poudre”, İngiliz hukukuna “piepowder” (seyyar satıcı) olarak geçmiştir. İster kervancı, ister seyis, ister

seyyar satıcı olsun bu insanların hepsine “tozlu” veya “tozlu ayak” tabiriyle hitap etmenin son derece doğal olduğunu düşünmüştür (Albright, 1968, s. 65-66). Habiru’nun anlamı ile ilgili en yaygın görüş, “göçebe” veya “(sınır) geçme” anlamında kullanılan semitik “br” kökünden geldiğidir (Speiser, 1931-32, s. 41).

Tüm bu farklı görüşlere rağmen, Habiru için hem tüm metinsel kanıtları kapsayacak kadar geniş hem de Habiru olmayanları dışlayacak kadar dar bir sınıf tanımı öneren hiçbir bilimsel görüş henüz bulunmamıştır. Bu da, Habiru'nun statüsü hakkında net bir tanımın bulunmasının zorluğunu vurgular. Mevcut kanıtlara dayanarak, muhtemelen Habiru için herkesin hemfikir olacağı bir sınıf tanımının olmadığına dikkat çekilmiştir. Bu görüş, Habiru hakkında yapılan çalışmaların karmaşıklığını ve belirsizliğini vurgular (Hodson, 1973, s. 96).

Jean Bottero, öncelikle Habiru isminin etimolojisinin çok tartışmalı ve belirsiz olmasından dolayı ismin tanımlarından yola çıkarak çözümleme yapmanın daha doğru olacağını düşünmüştür. Bunun için sağlam temel olarak metinler arasında Habiru’nun kişiliği üzerine araştırma yapmıştır. Uzmanların görüş çeşitliliğinin çok olmasının nedeni çelişkili metinlerin fazla olmasıdır. Bottero’da bu görüş çeşitliliğinin içinden en genel tanımlamayı bulmak istemiştir (Bottero, 1954, s. 187).

Habirular, hiçbir yere bağlı olmamaları, birçok yerde bulunmaları, kaçak ve yasal olmayan işlerde bulunmalarından dolayı göçebe olarak kabul edilmişlerdir. Ancak daha sabit göründükleri diğer kanıtlar da göz ardı edilemez: “bitüm un” aile değil de “ikamet” olarak anlaşılması buna delil olabilir (Bottero, 1954, s. 188-189). Habiruların bazı durumlarda sabit mesken yerleri vardır ve diğer durumlarda onlar bedevilerden ayrı bir gruptur. Bu nedenle onların basitçe göçebelerle eşitlenemeyeceği açıktır (Gray, 1958, s. 168).

Habirular’ın çelişkilerden uzak ortak özelliklerinden biri “yabancı” olmalarıdır. Sadece yabancı görünmekle kalmamış, aynı zamanda her yerde belirli toplumsal koşullara tabi görünmüşlerdir. Dahası, resmi olarak bir etnik kökene sahip olmasalar da, isimlerini neredeyse Yahudi olmayan bir kişiyle eşit olmaya yetecek kadar karakteristik hale getiren şey, şüphesiz, yaşam tarzlarından çok sosyal statüleridir (Bottero, 1954, s. 190-191). Genellikle, kendileriyle ilgili metnin yazıldığı sırada bulundukları yerin yerlisi değil, yabancı olarak belirtilmişlerdir (Gray, 1958, s. 168). Anavatanlarından uzakta, yabancı olarak sınıflandırılmışlar, bu sınıflandırma, meslek çeşitliliğini, bir azınlık grubuna atfedilen damgayı, düşük ekonomik koşullarda sık sık ortaya

çıkılmalarını, bir grup içinde birlikte yaşama yönündeki görünür tercihlerini ve tutarlılıklarını açıklamaktadır (Gray, 1958, s. 172). Nuzi tabletlerinde bulunan kusurlu yazımlara rağmen varolan Sami isimlerin onda bir oranını geçmemesi Habiruların yabancı olduğu gerçeğini ispat niteliğinde görülebilir (Chiera, 1933, s. 117). Sonuç olarak, Habiru'nun yabancılık özelliği, farklı teorilerin birleşiminde önemli bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Bu özellik, Habiru'nun çeşitli yönlerini açıklamak için kullanılabilecek ve farklı görüşlerin uyumlu olmasını sağlayabilecek bir anahtar rol oynamıştır (Kline, 1956, s. 24).

Habirular, Batı'da Hitit veya Kenanlılar gibi yerel topluluklara ait değildir. Doğuda da Arrapha veya Babil gibi belirli ülkelerin vatandaşlarıyla aynı sınıfa giremezler. Onlar, genellikle yabancılardır ve hiçbir ülke tarafından vatandaş olarak kabul edilmemişlerdir. Bu nedenle, ülkesi olmayan insanlar olarak kabul edilmişlerdir. Habirular, genellikle göçebe olarak yaşarlar ve toplumda belirli bir köken veya bağlılıkla tanımlanmamışlardır (Speiser, 1931-1932, s. 36).

Nerede olurlarsa olsunlar yabancılar ama bazen yerli halk ile bazen kendi aralarında birleşmişlerdir. Bazen özgür ve yoksulluktan uzak ama çoğunlukla bağımlı ve paralı askerler olmuşlardır. Bazen kendilerini kendi hesabına ya da güçlü bir kişinin hizmetinde baskınlara ve savaşımlara adanmışlar ama bazen de daha barışçıl uğraşlara kendilerini adanmışlardır. Bazen başıboş ve hareketli olmuşlar ama bazen yeri yurdu belli olan gruplar olmuşlardır (Bottero, 1954, s. 191).

Çelişkili metinler içerisinde Bottero'ya en uygun gelen görüş, Habirular'ın "mülteci" olduklarıdır. Ras Shamra'da Hititler ile Ugaritler arasında imzalanan anlaşmayı buna delil olarak getirmiştir.

"Tabarna Mührü

Büyük Kral Hattusil.

Ugarit kralının hizmetkarlarından biriyse,

ya da Ugarit'ten bir adam,

ya da Ugarit kralının hizmetkarının bir hizmetkari,

(kalkar) kalkar ve

SAGAZ Soleil¹ topraklarının ortasına girer,

¹ *Soleil*, doğal anlamı olarak Hitit Kralı demektir (Bottero, 1954, s. 122).

(ben), *Büyük Kral, bunu kabul etmeyeceğim,*

(ama) *Ugarit kralına*

Onu geri vereceğim". (Bottero, 1954, s. 122).

Bottero'ya göre, Habirular'ı tanımlamak için, Habirular ile ilgili bütün metinlerin içerisinde en belirleyici olan bu metin olmuştur. Bu metin, Habiru kelimesinin birincil ve derin anlamına beklenmedik ve daha güçlü bir ışık tutar gibi görünmüştür. Ülkelerinde kurulan düzene karşı isyan eden özgür bireyler ve yasaklarını çiğneyen köleler, bu metne göre, doğal olarak komşu bir ülkenin sınırını geçmeye ve onlar gibi olan SA.GAZ topraklarına katılmaya meyilli görünmüştür (Bottero, 1954, s. 192-193). Kapadokya'dan gelen bir metinde, borçlarından dolayı Kaniş'ten Ziluna ülkesine iltica etmek zorunda kalan, bundan dolayı Habiru olan, Anadolu'dan birinden bahsetmiştir (Bottero, 1954, s. 10-11). Mari'den gelen bir metinde, Eşnunna'dan kaçıp Iasim-El topraklarına iltica eden birinin yakalanmasından bahsetmiştir. Metinde kaçan kişi Habiru mülteci olmuştur (Bottero, 1954, s. 23). Alalah'tan gelen metinde, İdrimi'nin güvenliği için Halep'ten Ammia'ya iltica etmesinden bahsetmiştir (Bottero, 1954, s. 33). Aynı şekilde Hasor Kralı SA.GAZ'a iltica etmiştir (Bottero, 1954, s. 96). Gezer'den Lapahi küçük kardeşinin Mühhazi kasabasındaki SA.GAZ'a katılmasından bahsetmiştir (Bottero, 1954, s. 110). Mısır'a düşman olan birliklerin Habiru'ya katılmaları sığınmacı olarak görünmüştür (Bottero, 1954, s. 194).

Naaman, Habiru ile "Munnabt" yu karşılaştırmıştır. Munnabtu, "mülteci" ve "kaçak" anlamına gelmektedir. "Yıkma" anlamına gelen "habalu" dan gelen "Habbilu", "Habbiru" nun türetildiği kök olan habaru ile yakından ilişkilidir (Luckenbill, 1920, 245). "Munnabtu" Habiru'dan daha genel bir anlama sahiptir, çeşitli kaçak türlerini, hatta efendilerinden kaçan köleleri bile tanımlamak için kullanılmıştır. Bu nedenle bazı durumlarda, "munnabtu" olarak adlandırılan kişilere Mari tabletlerindeki "pateru" muamelesi yapılmıştı ve yargılanıp iade edilmişlerdi. Öte yandan göçmen olarak kabul edilen Habiru'lar bu tür yargılamalardan muaf olmuşlardı. Statüleri tanındıktan sonra, kaçtıkları eski Yakın Doğu krallıklarında yabancılar olarak kalmalarına izin verilmişti ve hiçbir durumda yakalanmamışlar veya iade edilmemişlerdir. Bu nedenle, Habiru'nun göçünden sonraki statüsünü vurgulayan genel tanımlarının (örneğin, "yerleşik yabancılar", "yabancılar", "kanun kaçakları") aksine, Bottero'nun Habiru'yu "mülteci" olarak tanımlamakta haklı olmuştur (Na'aman, 1986, s. 275).

Habiru'nun hem yarı göçebe hem de yerleşik yaşam tarzlarına sahip olduğunu ve bunun isimlendirme açısından zorluklar doğurduğu görülmüştür. Bereketli Hilal'in kıyılarındaki çöl gezginlerinin hepsi Habiru değildi, ancak hepsi, Habiru'nun yarı göçebe anlarında olduğu gibi bulunmuştur (Kline, 1956, s. 12-13).

Habiru'nun yabancılık özelliğinin, farklı teorilerle uyumlu olabileceği ve hatta bazı savunucular tarafından ikincil bir unsur olarak kabul edildiği belirtilmiştir. Habiru'nun yabancı olması, çeşitli görüşlerin birleşiminde önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, Habiru'nun kaçaklar veya mülteciler olduğu teorisi, yabancılık özelliğini temel almıştır. Bu teori, Habiru'nun çeşitli isimlere sahip olmasını, neredeyse her yerde bulunmasını ve farklı yerlere yerleşme şekillerini açıklayabilmiştir. Ayrıca, bazı Habiru gruplarının yerel otoritelere bağlı olarak yerleştiği, diğerlerinin ise bağımsız çeteler halinde örgütlendiği ve hatta yeni kültürlerle dahil olmalarına rağmen bazı geleneklerini korudukları belirtilmiştir. Buna ek olarak, Habiru'nun sosyal statüsünü belirlemede yabancılık özelliği önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, birçok Habiru'nun mülksüz, ailesiz ve köksüz olduğu görüşüne karşın, bazılarının ise mülkleri ve sığırları olan, hükümet yetkilileri, aristokrasi, askeri subaylar ve çobanlar gibi önemli pozisyonlarda olduğu belirtilmiştir (Kline, 1956, s. 19-21).

Greenberg, Habirular'ın göçebe oldukları teorisine karşı çıkmıştır. Greenberg'e göre, SA.GAZ/Habirular'ın çöl ya da göçebe nüfustan çok yerleşik bir unsur olduğu artık görülebilmektedir. Onlara özel olarak atfedilen yerleşimlerden yalnızca Boğazköy ve Ugarit'te söz edilse de, her ne kadar her yerde olduğu rahatlıkla varsayılabilir. Larsa'da, Alalah'ta, Nuzi'de ya da Suriye-Filistin'de çok sayıda çalıştırılmışlar ve kendi bölgelerine yerleştirilmişlerdi. El-Amarna metinleri zaman zaman bir şehrin yerel bir hanedan tarafından SA.GAZ/Habiru hizmetlilerine verilmesini kaydetmiş, söylendiği gibi, bu örneklerin hepsi şüphesiz olarak bölge tahsisi olarak anlaşılmıştır. Baskıncılar olarak bile göçebe gruplardan ziyade kasabalarla ilişkilendirilmişlerdir (Greenberg, 1955, 86). Habiru'nun çoğunluğu şehir kökenli ve eyaletlere, şehirlere veya bireylere bağımlı olmuşlardır. Ortak noktaları yalnızca, genellikle bulundukları yerde yabancı olmalarından ve aralarında başboş unsurların bulunmasından kaynaklanan genel olarak düşük sosyal statüye sahip olmalarıdır. Habiru kelimesine gelince, tıpkı “hupsu ve muskenu” gibi sosyo-yasal sınıflandırmalarının farklı kültürlerdeki benzer sınıflar için uluslararası bir duruma gelmesi gibi, görünüşe göre “Saggasu/Apiru” durumu da öyleydi (Kline, 1956, s. 14).

Kline, Habiru'nun tarihini incelediği zaman, bunun Hurrilerin tarihine coğrafi ve kronolojik olarak yakın olduğunu belirtmiştir. Her iki grubun da Orta Doğu'ya geldiği kesin bir tarih belirlenemese de, varışlarının yaklaşık olarak aynı döneme denk gelebileceğini ifade etmiştir. Habiru, Hurri imparatorluğu boyunca yayılmıştır. Her iki grubun bireyleri Asya'ya, Filistin'e ve Mısır'a göç etmiştir. İkinci binyılın sonuna kadar hayatta kalmış olsalar da, Hurri halkı on dördüncü yüzyılda ortadan kaybolunca Habiru'nun gücü açıkça azalmıştır. Habiru, Hurri toplumunun bir parçası olarak yerleşik olduğu ve özellikle Suriye'de hoş karşılandığı Mitanni hariç olmak üzere genellikle bağımsız gruplar olmuşlardır. Ancak, onların baskınları kendilerine kötü bir ün kazandırmıştır. Hitit krallığında bile, ordunun tanınmış bir parçası olsalar da, Habiru yabancı olarak görülmüştür. Amarna Çağı'nda Filistin'deki bağımsız Habiru faaliyetleri, bölgedeki anarşik eğilimlerle birlikte, Suriye-Filistin bölgesindeki Mısır'ın rakipleri olan Hurri'lere yardımcı olabilirlerdi (Kline, 1956, s. 171-172).

Göçebelik açısından “Habiru” teriminin tanımlandığına dair bir teori öne sürülmüştür. Bu teori, Habiru'nun Kenan'a büyük ölçekli göçüyle ilişkilendirilmiştir ve atıflar aracılığıyla ara sıra göçebe Şutular'la bağlantılı görülmüştür. Ancak son zamanlarda, bireysel Habiru'nun Nuzi'ye göçü ve Mari metnindeki izlenimler, onların gezgin akıncılar olduğunu desteklemiştir. Bununla birlikte, Habiru'nun kökeni veya mevcut ikamet yerleriyle ilgili çelişkili kanıtlar bulunmuştur. Örneğin, Hitit metnlerinde belirli bir Habiru yerleşimi ve Filistin-Suriye'deki Habiru yerleşimlerine dair kanıtlar keşfedilmiştir (Kline, 1956, s. 12).

Alişar'da açık bir bağlamda ilk kez anılmalarından itibaren SA.GAZ/Habiru genellikle tanınan bir toplumsal unsur olarak ortaya çıkmıştır. Birkaç istisna dışında devletlere, şehirlere ya da bireylere bağımlı olarak varolmuşlardır. Alişar'da Shalagshuwe'nin sarayına ait olmuşlar, neredeyse bir yüzyıldır Larsa'da devlete bağımlı olmuşlar ve Mari'de yerel yöneticilerin takipçileri arasında büyük gruplar halinde görülmüşlerdir. Boğazköy'de bunların garnizon birlikleri olduğu erken dönemde kanıtlanmıştır (Greenberg, 1955, s. 86).

Nuzi metinleri onlara bireylerin bağımlıları olarak tanıklık etmiştir. M.Ö. 15. yüzyılında Alalah'da saray veya tapınağın yanı sıra yerel askeri birimler halinde örgütlenmişlerdir. M.Ö. 15. yüzyıldaki Suriye-Filistin'de bile onların tehditkar hareketleri, onların hem Mısırlı hem de yerli otoritelerin güçlerindeki bağımlı yaşamlarını değiştirmemiştir (Greenberg, 1955, s. 86).

SA.GAZ/Habirunun çekirdeğini, çeşitli şekillerde bağımlılık durumuna girerek kendilerine ve ailelerine geçim kaynağı bulan, yerinden edilmiş, mülksüz insanlardan oluşmuştur. Çaresizliklerine katkıda bulunan bir faktör de yaşadıkları yerlerde yabancı olarak haklardan yoksun olmuşlardır. Çok sayıda kişi, kendi bölgelerinin askeri ihtiyaçlarını karşılamak üzere devlet destekli kuruluşlar halinde örgütlenmişti. Diğerleri bakım için hizmetlerini bireysel ustalarla değiştirmişlerdi. Kiralık işçi olarak -belki de mevsimlik tarım işçisi olarak- istihdam edildikleri düşünülmüştür. SA.GAZ askeri birliklerinin barış zamanındaki diğer görevleri Alalah'da, Shananu askerleriyle birlikte çoban (ya da koyun sahibi) olarak göründükleri kaydedilmiştir (Greenberg, 1955, s. 88).

Düzensizlik ve merkezi otoritenin zayıf olduğu dönemlerde yerel SA.GAZ/Habiru, şehirler arasındaki ve yerel yöneticiler (Mari, El-Amarna) arasındaki küçük savaşlarda büyük bir rol oynamıştır. Zaman zaman böyle zamanlarda SA.GAZ/Habirunun bazı grupları efendilerinden kopup bağımsız yağmacılar haline gelme fırsatını değerlendirmişlerdir. Görünüşte bağımsız olan Habiru'nun göze çarpan örneği, 18. yüzyıl İrkabtum'unun antlaşma yaptığı grup olmuştur. Onlarla barış yapılmasının tüm yılın tarihlendiği bir olay olarak görülmesi bu grubun öneminin bir göstergesidir. Benzer bağımsızlık koşullarına, muhtemelen Tette SA.GAZ'ın benzersiz yükselişini Suriye'deki prensliğe atfedilebilir. Son olarak, kehanet literatüründe SA.GAZ'la ilişkilendirilen şiddet anılarının aynı zamanda stres ve düzensizlik zamanlarında ortaya çıkan salgınlara da işaret ettiği görülmüştür. SA.GAZ/Habiru'nun nihai kökenleri hala açık olmaktan uzaktır. Mezopotamya'da anormal derecede büyük bir yoksul ve mülksüz yabancı grubunun varlığının beklendiği bir zamanda onları aramak mantıklı görünebilir. SA.GAZ/Habiru'nun ilk ortaya çıkışı Amoritlerin Güney Mezopotamya'ya sızmasıyla örtüştüğüne göre, SA.GAZ/Habiru'nun orijinal çekirdeğini oluşturan Batı Sami nüfusunun ekonomik açıdan yoksul kesimi olabilir. Sınıf bir kez kurulduktan sonra, kökenleri ne olursa olsun benzer başıboş ve köksüz unsurları kendine çekmişti. Amoritler'in Bereketli Hilal'in doğu ve orta kısımları boyunca geniş ve nispeten hızlı yayılması, SA.GAZ/Habiru terimlerinin bu kadar erken bir tarihte dikkate değer yayılmasını açıklayabilir (Greenberg, 1955, s. 88).

Habiru metinlerinin çoğunun Habiru'nun alt statüsünü vurguladığı ve bu nedenle sosyal sınıf teorileri için bir başlangıç noktası olarak kullanıldığı belirtilir. Ancak, bazı istisnai durumlar da bulunmaktadır. Örneğin, bazı Habiru grupları bağımsız olabilir, bu da genellikle aşağı bir sosyal sınıf için alışılmadık bir durumdur. Ayrıca, bir Habiru

adamının prens statüsüne yükseldiği ancak hala Habiru olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Bununla birlikte, bazı Hitit metinlerinde “Habiru'nun tanrıları”ndan bahsedilmesi, bu grupların normalde sosyal sınıflarla değil, etnik gruplarla ilişkilendirilen kabile tanrılarına sahip olduğunu gösterir. Bu durum, sosyal sınıf teorilerinin Habiru'nun statüsünü tam olarak açıklamakta yetersiz kalabileceğini ve etnik veya kültürel faktörlerin de göz önünde bulundurulması gerektiğini öne sürmektedir (Hodson, 1973, s. 96).

2.3.2. Habiru İle SA.GAZ Kavramları Arasındaki İlişki

1895’de Hugo Winckler El Amarna tabletlerinde SA.GAZ ile Habiru’nun benzerliğine dikkat çekmiştir ve Habiru’nun ideogramı olması fikrini ortaya atmıştır. Winckler’e göre, Habiru’nun adı çok sayıda Tel-Amarna mektubunda tekrar geçmemiştir. Burada da sürekli olarak “*Firavun bana yardım etmezse şehrim düşmanların eline geçer*” veya “*Komşum falanca şehirleri benden alıp düşmanlarıma teslim edecek*” gibi ifadeler geçmiştir. Aynı durum SA.GAZ için geçerlidir. Birbirleriyle kavga eden Kenanlı prenslere ek olarak, geçici olarak “düşmanlar” olarak anılan ve dolayısıyla teknik olarak Abdi-hiba’nın söylediklerine tam olarak karşılık gelen Habirular görünmüştür. SA.GAZ’ın “GAS” , “GAS.SA” ve “SA.GAS” ideogram olarak yazılmıştır. Fonetik okunuşu belirlenemediği için filolojik açıklama hakkında hiçbir şey söylenememiştir. Bu yazımlarından yola çıkarak “GAS” “öldürmek” anlamına gelen bir ideogramdır ve diğer yazımlar, bu harflerde daha sık görülen bu yazımın varyasyonlarıdır (Winckler, 1895, s. 18). J. Halevy, SA.GAZ’ı “birini deviren, katil” anlamına geldiğini belirterek “saggasum” kelimesinden geldiğini öne sürmüştür. Amarna döneminde SA.GAZ’ın faaliyetleri de bu anlamı doğrular niteliktedir (JA, IV, s. 1894, 541). “*İşte ben, kavmim, savaş arabalarım, kardeşlerim, SA.GAS’ım ve Şutu’m ile birlikte Mısır birliklerine katılacağız*”. Burada adı geçen Şutular, o zamanlar Suriye çölünde yaşayan göçebelerdir, onlardan daha çok, her zaman olduğu gibi, bu insanları paralı asker olarak kullanan Kenanlı prensler tarafından bahsedilmiştir. Bu durumda, Şutular gibi SA.GAZ’da bir birlik kolunun adı da olabilir, yani geldiği halkın adıyla anılan bir kol olabilir. GAS.SA, Şutu ile aynı düzeyde, başlangıçta bir halkı ifade eden bir terimdir ve en azından GAS.SA’nın, Kudüs’de bulunan Habiru ile aynı rolü oynadığı dışında bir sonuç çıkarılamaz (Winckler, 1895, s. 19).

Winckler’in, Abdi-hiba’nın Kudüs’ten gelen mektuplarının Habirular’ı açıkça

kendi bölgesinin düşmanları olarak tanımladığını ve bu bölgenin komşularının krala bölgelerinin SA-GAZ tarafından tehdit edildiğini yazdıklarını vurgulaması kabul edilebilir. Buradan SA-GAZ olarak adlandırılan düşmanların Habiru olabileceği sonucu çıkarılabilir. Ancak bu henüz kuzeydekiler de dahil olmak üzere tüm SA-GAZ toplumunun Habiru olarak tanımlanabileceğini kanıtlamaz. Amarna tabletlerinden SA-GAZ savaşlarının Kuzey Fenikeli ve güney Filistinli olarak iki ayrı alanda ve büyük olasılıkla aynı anda gerçekleştiği görülmüştür. Bu nedenle Winckler'in görüşü yalnızca belirli bir olasılıkla güney SA-GAZ ile ilişkilendirilmiştir (Miketta, 1903, s. 97).

Lagrange'a göre Winckler'in SA.GAZ'ın Habiru'nun ideogramı olduğu görüşü doğru değildir (Lagrange, 1899, s. 128). Winckler, El Amarna'dan gelen mektuplarda SA.GAZ ve Habiru'nun benzer faaliyetler gösterdiği için aynı olduklarını savunsa da Habiru SA.GAZ değildir. SA-GAZ hemen hemen her yerde görülürken, Habiru'dan yalnızca Filistin'in güneyinde bahsedilmiştir (Lagrange, 1899, s. 129).

SA-GAZ, Habiru olarak anılsa bile, SA-GAS için Habiru kelimesinin her yerde kullanılması kabul edilemez, çünkü Habiru değil, SA-GAS (Şasu) kapsayıcı terimdir. Elbette bu ölçüde Winckler'in SA-GAS'ın çoğunluğunun Habiru kabilelerinden oluştuğu yönündeki iddiasına katılmak mümkündür (Miketta, 1903, s. 98).

Hugo Winckler, Amarna tabletlerinde yaptığı önermeye, Hitit metinlerinde SA.GAZ ve Habiru tanrılarının birbirinin yerine kullanıldığı “*ilani(MEŠ) ša Nu-la-aḥ - [ḫi] - ilani(MEŠ) ša (LU)SA. GAZ*” ve “*ilani(MEŠ) Lulahhu ilani(MEŠ) ḫa-bi-ri*” (Bottero, 1954, s. 74) metinlerini keşfetmesi ile tartışmalara son vermiştir (MDOG, XXXV, 1907, 25). Ras Şamra'da, Akadça ve Ugaritçe vergi listelerinde “*álHal-bi lú mešSAG.GAZ - Ḫlb 'prm*” geçmiştir (Bottero, 1954, s. 120). Akadça SA.GAZ ve Ugarit dilince ‘*prm*’ olarak birbirinin yerine geçmiştir (Gray, 1958, s. 141). Winckler'in görüşüne Hitit metinleri ile beraber Ugarit metinleri de destek vermiştir. SA.GAZ sözde ideogramının aynı kişilere atıfta bulunmak için Habiru terimi ile birbirinin yerine kullanıldığı konusunda görüş birliği sağlanmıştır (Gray, 1958, s. 140).

M.Ö. 15. ve 14. yüzyıllardan itibaren, Hitit Tanrı listelerinde SA.GAZ ve Habiru tanrılarının birbirinin yerine kullanıldıkları, Ugarit'te SAG.GAZ ve *prm*'nin paralel kullanımı da bilinmektedir. M.Ö. 18. yüzyıla ait Larsa'dan, Warad-Sin'in devlet destekli SA.GAZ'ın, RimSin tarafından devlet destekli olan Habirular ve Hammurabi'nin yazdığı Anum-pi-Sin yönetimindeki SA.GAZ'ın yer aldığı metinler birbirinden güçlükle ayrıştırılabilir (Greenberg, 1955, s. 86).

Ugarit metinlerinde geçen Halbi bir dağ kasabası olarak SA.GAZ'ın ikamet yeri olarak görünmüştür (Bottero, 1954, s. 120). SA.GAZ, “*a-na amèlu[S]a.Gaz.Ki*” (Knudtzon, 1910, 894) ve “*i-na amèlutuSa.Ga[z^h. K]i*” olarak iki yerde “*ki*” yer belirleyici eki ile yazılmıştır (Knudtzon, 1910, s. 750).

Amarna metinlerinde de “*ki*” yer belirleyici olarak kullanılması SA.GAZ'ın göçebe olmadığı teorisini desteklemiştir (Gray, 1958, s. 143). Aynı zamanda bu “*ki*” eki SA.GAZ'ın biri isim olarak değil ırksal olarak kullanıldığını göstermiştir. SA.GAZ ve Habiru arasında ırksal bir bağlılık bulunmuştur (Burnley, 1921, s. 73).

Lagaşlı Gudea (yaklaşık 2150) altında başlayan Sümer rönesansı, Üçüncü Ur Hanedanlığı kralları tarafından kurulan imparatorlukta siyasi ve ekonomik doruk noktasına ulaşmıştı. Bununla birlikte, bu dönemin işareti, nüfusun Sami unsurunun dilbilimsel ve siyasi egemenliğe kademeli olarak yükselmesidir. Yerli Akadca konuşan Samilerin yanı sıra, “Suriye bozkırlarından” Amurru “Batılılar”ın artan bir sızması yaşanmıştı. Bu batılı Samilerin aralıksız tacizi, Sümer ve Akkad İmparatorluğunun nihai çöküşündeki ana faktör olmuştu. Batılı Samiler'in Güney Mezopotamya'ya bu artan akınıyla eş zamanlı olarak SA.GAZ/Habiru ile ilgili materyaller görünmeye başlamıştır (Greenberg, 1955, 62). III. Ur Hanedanlığı (M.Ö. 2200-2050) yıllarına ait olduğu düşünülen mahkeme kaydı olduğu belirlenen metin, SA.GAZ ile ilgili en eski metindir (Bottero, 1954, s. 3).

“^dNanna - ki - ág du mu - lu gal ad - da - ke₄² ensí - ra³ AN - zi - KA sa - gaz lu - mu (or MU) na₄ in - na - an - dug₄⁵ Ur - ^dMa - mi - maškim - šē in da - an - gi₄⁶ ^dNanna - ki - ág - e⁷ lu a - na bí - in - dug₄ - ga⁸ mu - na - an - la - aḥ⁹ sa - gaz - ak (a) - aš la - ba - gi - in.”

“*Lugal-adda(k)'nın oğlu Nanna-ki-ag, ensi(k)'ye şöyle dedi: “AN-zi-KA, SA.GAZ benim adamım değil”. Ur-Mami, onunla birlikte gözetmen olarak gönderildi. Nanna-ki-ag söylediği şeyle ilgili olarak adamı temize çıkardı. SA.GAZ (faaliyet) ile ilgili olarak onu doğrulamadı*”.

“^lKu - ù ^lDa - da - ù - numun ^lNu - úr - ì - lı ^lZu - la - la di - kud - me⁶ ^lsa - gaz - e šagin - tuk inim - bi na - ba - an - gi - in”

“*Ku-u, Dada-u-numun, Nur-ili (ve) Zulala hakimdi. SA.GAZ dava açtı, ancak iddiasını kanıtlayamadı*”.

SA.GAZ teriminin en erken kullanımı, Ur'un Üçüncü Hanedanlığı döneminde, hem parça parça hem de yorumlanması zor olan metinlerde kanıtlanmıştır. Bu

metinlerde SA.GAZ terimi kullanıldığında, saldırganlığın genel anlamının belirtildiği görülmüştür (Gray, 1958, s. 137). Metinde, SA.GAZ aktivitesinden muzdarip olan bir Nanna-ki-ag'ın, bir şüphelinin, SAGAZ AN-zi-KA'nın kendi adamı olmadığını beyan etmiştir. Daha sonra bir mahkeme memurunun huzurunda kendisine yönelttiği anlaşılan suçlama konusunda onu resmen temize çıkarmıştır. Eğer bu varsayım doğruysa, insanın temize çıkarılması gereken bir durum, SA.GAZ'ın -insan ya da faaliyet olarak- aşağılayıcı bir suçlamanın içinde olduğunu göstermiştir (Greenberg, 1955, 61). SA.GAZ, bu metinlerde anlaşılan saldırgan tutumları ile “haydutlar, eşkıyalar” olarak aktiviteler de bulunmuş olabilir (Bottero, 1954, s. 6).

Lipit-İştar döneminde (yaklaşık M.Ö. 1860) yayınlanan bir parça tablette, SA.GAZ'ın erken kullanımına ilişkin bir kanıt parçası taşımıştır. Ne yazık ki, söz konusu tablet kısmen kırılmıştır, öyle ki, birkaç belirsiz anlama ek olarak, yorumlamayı güçleştiren birçok boşluk mevcuttur. Sonuç olarak ortaya çıkan, bir teknenin kiralınmasıyla ilgili bir yasadır ve bu yasa, bazı yasa dışı eylemler arasında, teknenin SA.GAZ faaliyeti için kullanılmasından bahsedilmiştir. SA.GAZ faaliyetinin bir şekilde suçla ilişkilendirildiği bir kez daha ortaya çıkmıştır (Greenberg, 1955, s. 61).

“tu k u [m - bi] l ú - ù má in - h u n k a s k a l KA.K A. DU. A i n - na - an - g a r ...k a s k a l - bi? in -k ú r? k i -U D má - g [í] s a - g a z - š è b a - A [G] l ú m á i [n - h u n] m a i b...”

“Bir adam bir tekne kiraladıysa ve onu kendisi (sahibi) için “yolculuğa” çıkardıysa ve yolculuğu ... değiştirdiyse ve ... teknenin ... “kullanıldı” SA.GAZ-aktivitesi için tekneye[giren] adam, o tekneye...”

Larsa hanedanının Warad-Sin zamanından kalma yedi metin, SA.GAS terimi hakkında bir sonraki kanıtı sunmuş ve bu metinlerde bağlam, SA.GAS'ın küçük sığır hükümleri aldığını göstermiştir. Metinlerden üçü, hükümlerin özellikle onların beslenmesi için olduğundan bahsetmişti. Bu durum, belki de yedi metnin defter tutma kayıtlarını veya bir amaç için kiralanan kişilere yapılan aynı ödeme hesaplarını temsil ettiğini göstermiştir (Gray, 1958, s. 138).

2.3.3. Habiru İle Pr.w Kavramları Arasındaki İlişki

M.Ö. 18. Hanedan krallarının Asya Hiksosları'na karşı yaptıkları karşı saldırı, Mısır silahlarını Filistin-Suriye içlerine taşıyarak Birinci İmparatorluğun yolunu açmıştı. I. Ahmose (1570-1545) zamanından II. Thutmosis (1495-1490) kadar Asya'ya yapılan

güçlü baskınları, III. Thutmosis'in (1490-1436) sistematik imparatorluk inşası izlemişti. İmparatorluğun hızlı büyümesi ve köle emeğine olan talebin artması, II. Amenhotep'in (1447-1421) Asya seferlerinden geri getirdiği çok sayıda esirin yansımasıdır. Amarna çağıının giderek dağılmasının ardından imparatorluğun 19. Hanedanlık döneminde yeniden düzenlenmesi, I. Seti (1318-1301) ve II. Ramses (1301-1234) komutasındaki Mısır ordularını Filistin'e geri getirmiş ve Suriye'deki Hitit silahlarıyla çatışmaya sokmuştu. 20. Hanedanlığın başlangıcında, III. Ramses (1195-1164) yönetimindeki Deniz Kavimleri'nin ilerleyişini savuşturmak için son güçlerini harcayan Mısır, Asya'daki otoritesinin tamamen nominal hale gelmesine izin vermişti. Bu dönem boyunca Mısır metinleri “pr.w”den Filistin nüfusunun bir unsuru ve Mısır'da sınır dışı edilen tutsaklar ve işçiler olarak söz etmiştir (Greenberg, 1954). Birçok yazılı şekli bulunan “Apiru” kelimesi sözlüklerde “soyguncu” olarak geçmiştir. Apiru'yu veya yabancı işçilerin yerini belirtmek için ‘pr, ‘prw ile geçmiştir (Abdelhafez, 2024, s. 221).

Apiru kelimesinden papirüslerde ve stellerde dokuz tanesi net bilinen on bir defa bahsedilmiştir (Bottero, 1954, s. 166). Pr.w'nin en eski kullanımı M.Ö. 15. yüzyılda görülmüştür (Save-Söderbergh, 1957, 7). Şarap üreticisi olarak çalışan ‘pr.w'ye dair Mısır kayıtları Teb'teki 39 ve 155 numaralı mezarlardan gelmiştir. 155 nolu mezarda ‘pr.w yazımı daha açıktır (Save-Söderbergh, 1957, 17). Her iki mezardaki sahneler ve ilgili yazıtlar aynıdır, her ikisi de işyerinde üzüm sıkın adamları tasvir eder ve her ikisi de durumu “*şarabı pr.w'nin süzmesi*” olarak tanımlamıştır. Yazıt, sahnenin Filistin sınırında bir yer olan “Horus Yolu'nun bağı” olduğunu belirtmiştir (Gray, 1958, s. 163).

II. Amenhotep'in saltanatının dokuzuncu yılına tarihlenen bir kumtaşı dikilitaşında Suriye bölgesindeki zaferlerinden ve elde ettiği ödüllerden ve eline düşen esirlerin sayısından bahsetmiştir. Bu metinde aralarında Apiru'dan 3600 esirin de bulunduğu görülmüştür. Apiru'nun M.Ö. 15. yüzyılda II. Amenhotep tarafından getirildiği anlaşılmıştır (Abdelhafez, 2024, 223-224). Bu esirler listesindeki konumlarından Filistin'deki statülerine dair olası bir ipucu elde edilebilir. Onlardan önce “Retenu prensleri” ve “prenslerin kardeşleri” gelir, daha sonra Filistin'in yerleşik nüfusu olan Şasu-bedeviler ve Suriyeliler yer almaktadır (Greenberg, 1954, s. 81).

Beth-Şan steli I. Seti'nin Apiru'nun Tiyya halkıyla birleştiğinden ve Asyalılara Ruhem'den saldırmaya başladığından ve Kral I. Seti iki gün içinde bölgede istikrarı yeniden sağlamak için askeri bir kampanya başlatmaya zorladığından bahsetmiştir. Bu stel üzerinde Apiru'da, Beth-Şan ve Ürdün nehri boyunca uzanan yolların kavşağına

bakan tepelerde silahlı bir yağmacı çeteyi ima eden çoğul çizgiler üzerinde “silahlı adam” belirleyicisi görülmüştür. Bu nedenle, firavun endişelenmiştir (Abdelhafez, 2024, s. 224-225). Amarna döneminden üç çeyrek yüzyıl öncesine ve ondan yarım yüzyıl sonrasına ait olan bu metin, ikinci bin yılın son yarısı boyunca Filistin’i rahatsız eden sürekli yerel karışıklıkları çok iyi göstermiştir (Greenberg, 1954, s. 81). M.Ö. 1300 yıllarına tarihlenen stelde bulunan coğrafi yerler henüz belirlenememiştir. Sadece Filistin’in Beth-Şan bölgesine yakın bir yerde olduğu belirlenmiştir. Bu da Apiru’nun konumu için önemli bir bilgidir (Bottero, 1954, s. 168). Orta Filistin’deki şehir devletleri arasındaki yerel anlaşmazlıkların Mısırlıları müdahale etmeye zorladığını göstermiştir. Metin ‘pr.w’den gelen bir göç dalgasından neredeyse hiç bahsetmemiştir. Bu nedenle orada göçebeden ziyade, yerleşik bir nüfusa sahip ‘pr.w olması ihtimali düşünülmüştür (Alt, 1954, s. 69).

“Apiru” kelimesi II. Ramses dönemine tarihlenen Harris 500 papirüsünün arka yüzünde hiyeratik harflerle görülen Joppa’nın ele geçirilmesi hikâyesinde geçmiştir. Metin, Apiru’dan birinin yardım ettiği Joppa Prensi’ni yenmeyi başaran III Thutmose’un “Dhwjt” adlı bir generalinden bahsetmiştir (Abdelhafez, 2024, 222). III. Thutmosis zamanında Mısırlı generalin Joppa’da atlarını kasabada ahıra koymak için aldığı önlemlerin bir “öncelik geçişi” olarak okuyup onları çalmak için almıştır. Burada ‘pr’nin kırsal kesimde ikamet ettiği ve potansiyel bir at hırsızı olduğu açıkça görülmüştür (Greenberg, 1955, s. 81). Bu metin kurgulanmıştır. Dhwjt adı verilen bu general tarihi bir karakterdir. Olay M.Ö. 15.yüzyılda geçmesine rağmen metin M.Ö. 13. yüzyıl başlarına aittir. Yine aynı şekilde, III. Tutmosis’in Asya’daki seferini anlatan metin de kurgulanmıştır. Olay yine 15. yüzyılın ilk yarısında geçiyor, ancak el yazması 13. yüzyıla ait olarak belirlenmiştir (Bottero, 1954, s. 168).

II. Ramses dönemine ait iki papirüs, firavunun inşa ettiği büyük pilyonda kullanılan taşların taşınmasında ‘pr’nin kullanıldığını göstermiştir. Bu bölümde iki papirüs neredeyse aynı şekilde ifade edilmiş ve ordudaki erkeklere ve ‘pr.w’ye tahıl dağıtımı hakkında talimatlar vermiştir (Gray, 1958, s. 163-164). Bu metinlerde ‘pr.w yabancılar olarak görünmüştür (Bottero, 1954, s. 170). ‘Pr.w’nin yabancılığı, yalnızca çoğu durumda terimin kendisi için kullanılan “grup yazısı” ile değil, aynı zamanda bu yazıyla sıklıkla kullanılan spesifik yabancı-belirleyicisi (“fırlatma çubuğu”) ile de belirtilmiştir (Greenberg, 1955, s. 81).

Harris Papirüsü’nün metni, III. Ramses’in, Heliopolis kentindeki tanrı Re’nin

tapınağına çok sayıda Apiru'nun yanı sıra 2093 kişiden oluşan diğer sayıda esirlere sahip olduğunu belirtmiştir (Abdelhafez, 2024, s. 227). III. Ramses onları diğer alt sınıflardan insanlarla birlikte bir tapınağa adamıştır (Greenberg, 1955, s. 81). Firavun III. Ramses tarafından hazırlanan tapınak hediyelerinin listesi M.Ö. on ikinci yüzyılın ortalarına tarihlenmiştir. Bunların arasında, her gruptaki sayıları belirtilmeden “askerler, (yabancı) kralların oğulları, Mrjn.w, ‘pr.w ve yerleşik insanlar” olarak sınıflandırılan iki bin doksan üç kişi yer almıştır. Mrjn.w, onların Asyalı savaşçılar olduğunu gösteren başka bağlamlarda da ortaya çıkmıştır. “Yerleşik insanlar” resmi emirle bir bölgeden diğerine taşınan kişilerdir. Dolayısıyla burada 'pr.w'lerin de yabancı olduğu üstü kapalıdır. Tapınak için yaptıkları işin türü belirtilmemiştir (Gray, 1958, s. 164). Bu insanlar III. Ramses'in oluşturduğu bir bölgeye yerleşmişlerdir. Bu üç yabancı unsurun birleşimi, savaş esirlerinin listelerini hatırlatmıştır (Bottero, 1954, s. 170).

Yukarı Mısır'daki Wadi Hammamet'de bulunan ve IV. Ramses dönemine tarihlenen bir yazıtta, o yöredeki taş ocaklarına gönderilen işçilerin listesi verilmiştir. Listelenenler arasında sekiz yüz 'pr.w' vardı. Seferde beş yüz vasıflı işçi ve ağır işler için sekiz bin adam vardı (Gray, 1958, s. 164). Burada tek yabancı topluluk pr.w görünmektedir (Bottero, 1954, s. 171).

‘Pr formunu tanrı isimleriyle birlikte kullanan bir dizi özel isim bulunmuştur. Örnekler pr-Ba'al, pr-Reşef, pr-El'dir. Mısır'a ait bir kök ‘pr bilinse de, teoforik unsurlar olarak Mısır tanrılarının ziyade Batı Sami tanrılarının adlandırıldığı gerçeği göz önüne alındığında, bunun dikkate alınmasının gerekip gerekmediği şüpheli görünmüştür (Gray, 1958, s. 164-165). W. Albright, burada yazılan ‘pr yazımının ‘pr.w ile alakasının olmadığını düşünmüştür (Albright, 1954, s. 225). Örneğin Pr-El, bir zamanlar Suriye-Filistin yer adı olarak geçmiştir (Bottero, 1954, s. 173).

Mısır 'pr.w'sinin çivi yazısının SA.GAZ/Habiru ile özdeşliği, Mısır 'pr.w'sinin Ugarit 'prm'si ile filolojik benzerliği, Amarna zamanlarındaki bağımsız SA.GAZ/Habiru ile önceki ve sonraki dönemlerde genel olarak Filistin 'pr.w'si arasındaki faaliyet benzerliği ve ikisi arasındaki sosyal statü benzerliği, Amarna SA.GAZ/Habiru'nun itibarsızlığı Filistinli 'pr.w ile benzer gibi görünmüştür. Mısır'da pr.w'nin kölelik durumu açıkça onların esir alınmış olmasından kaynaklanmıştır (Greenberg, 1955, s. 81-82).

2.3.4. Habirular Sosyal Sınıf mıdır?

Amarna mektuplarındaki Habiru tasvirleri, Tevrat'ın İbraniler açıklamalarıyla örtüşmüyordu. İki grup arasındaki bu farklılıkların, kimliklerini önleyecek kadar ciddi olup olmadığı, Tevrat bilginleri arasında ciddi bir tartışma konusu haline geldi. Habiru-İbrani ilişkileri hakkındaki bu tartışma, kısa süre sonra Habiru'nun kendileri hakkında daha ciddi soruların gölgesinde kaldı. El-Amarna tabletlerinde Habiru'nun tasvirleri, grubun doğası hakkında ciddi şüphelere yol açtı. Bu durum Habiru hakkında ayrıntılı ve genellikle karşıt teorilerin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu tartışmalardan biri de sosyal bir sınıf mı oldukları yoksa etnik bir yapı mı oldukları yönündedir (Hodson, 1973, s. 2).

Habirular ile ilgili bilimsel görüşlerden biri, Habirunun, tanınan aşağı statüye sahip bir sosyal sınıf olduğunu savunmuştur (Hodson, 1973, s. 49). Habirular'ın kendilerine ait etnik bir yapıya sahip olduğu düşünülmemiştir. Göçebe olmasalar bile kökenlerine dair işaretler genellikle köle, asker, devlet himayesi altında ya da başka bir şekilde göründükleri yerden başka bir bölgeye işaret etmiştir. İsimlerinin ve geldiği bölgelerin çeşitliliğinin gösterdiği gibi en ilkel kabile örgütlenmesine sahip tek bir ırksal veya etnik grup olarak düşünmeyi imkansız kılmıştır (Holt, 1964, s. 47).

Aynı şekilde bireysel Habirular'ın kişisel isimlerinden de onların tek bir dil grubuna ait olmadığı açıkça görülmüştür. Görünüşe göre Habiru'nun çeşitli türleri vardı ama her zaman aşağı statüde olmuşlardır. Terimin kendisi olumsuz bir çağrışıma sahiptir. Kelime bazen isyancı veya yoksulun eşanlamlısı olarak kullanılmıştır. Habiru, bazen bireyler, bazen de bir grubun üyeleridir. Bazıları hizmetçi veya köledir. Diğerleri, özellikle yönetimin dağıldığı zamanlarda saldıran ve yağmalayan soyguncu çetelerin üyeleridir. Başka yerlerde bir hükümdarın milis güçleri haline gelmiştir. Diğer durumlarda bireysel Habiru, milis kuvvetlerine paralı asker olarak alınmıştır. Bazen bir lütuf olarak onlara topraklar ve mülkler verilmişti. Habirular'ın kabilelere ait olduklarına dair kanıtlar da bulunmamıştır (Rainey, 2008, s. 52).

SA.GAZ/Habiru'nun etnik bileşimi için artık Babil, Nuzi, Alalah, Boğazköy ve Asur zamanlarına ait isimler listesi bulunmuştur. Analiz edilebilir Eski Babil isimleri Akad isimleridir, Alalah'tan olanlar, birkaç istisna dışında Semitik değildir, Anadolu'dan gelenlerin ikisinden biri Semitik değildir. Nuzi de Habiruların isimleri çoğunlukla Akadça olan isimlerdir. O halde isimlerine bakarak SA.GAZ/Habiru'nun bir grup olarak etnik veya kabilesel bir birim olmadığı söylenebilir. El-Amarna metinlerinde

SA.GAZ/Habiru metinleri de bu görüşü destekler niteliktedir (Greenberg, 1955, s. 87).

Belirli sayıda belge, sözcüğün, en azından şimdiki kullanımında ve kullanıldığı dönemde, öncelikli olarak etnik bir değere sahip olmadığını, ortak bir isim olduğunu ve coğrafi veya ırksal bir köken belirtmediğini varsaymaktadır. Ama öte yandan Yahudi olmayanlar ile paralel olarak etnik bir rol oynamıştır. Akad dilinde Yahudi olmayanları belirten eklerden bu anlaşılabilir. M.Ö. ikinci bin yıl boyunca Yakın Doğu'da her yerde bulunmaları ve özel isimlerinin çeşitliliği etnik bir yapı olmadığını göstermektedir. Habirular yapı olarak da diğer etnik gruplardan yeterince farklı olmalarından dolayı Yahudi olmayanlarla eşdeğer olabilir (Bottero, 1954, s. 188).

Habirular, belirli bir etnik grubu, bir dizi ortak atadan gelen kökenle veya belirli bir toprak parçasıyla ilişkili olarak tanımlanan bir grubu değil, eski Yakın Doğu'da toplumun kenarlarında yaşayan ancak aynı zamanda yabancılar ve sorun çıkaranlar olarak yetkililerin dikkatini sıklıkla çeken sosyal bir alt sınıf olarak görünmüşlerdir (Weitzman, 2017, s. 80).

Speiser'a göre Hurriler, etnik bir birim olarak kabul edilmişler ve genellikle karakteristik özel isimlerle tanınmışlardır. Bu, onların belirli bir etnik kimliğe sahip olduklarını ve genellikle belirli bir topluluğa ait olduklarını göstermiştir. Öte yandan, Habiruların kimliği isimlerinden doğrudan belirlenemez, çünkü isimleri çeşitli dillere aittir ve farklı etnik kökenlere işaret edebilir. Bu, Habiruların çeşitli etnik gruplardan gelen insanların bir araya gelmesiyle oluştuğunu ve belirli bir etnik kimliğe sahip olmadıklarını gösterir. Dolayısıyla, bir kişinin adı, onun Habiru olduğunu belirtmez, çünkü Habiruların kimliği daha karmaşıktır ve belirli bir etnik gruba atfedilemez (Speiser, 1931-1932, s. 34).

Habiruların ilk başta belirli bir etnik gruba ait olmadıkları veya belirli bir bölgeden gelmedikleri, ancak belirli bir yaşam tarzına bağlı oldukları belirtilmiştir. Bu yaşam tarzının yerleşik bir yaşam olmadığı, daha çok göçebe hayat tarzına uygun olduğu ifade edilmiştir. Bu göçebe yaşam tarzının, özellikle gezgin Sami kabilelerinden kaynaklandığı öne sürülmüştür. Ancak, Habirular sadece Bedeviler ile eşitlenemezler, çünkü çeşitli ülkelerden gelen takipçileri içeren daha geniş sosyal gruplar oluşturmuşlardır (Speiser, 1931-1932, s. 37).

Tabletlerde çok daha fazla Asur ve Babil isminin kolaylıkla tespit edilebileceğini ve şu anda yerleştirilemeyenlerin çoğunun muhtemelen Gutium, Lulume ve ülkenin bu bölümünü çevreleyen diğer halklara ait olacağı düşünüldüğünde, kişisel isimlerinden

bilinen kadarıyla Habirular'ın herhangi bir özel etnik grupla özdeşleştirilemeyeceği söylenebilir. Habiru, özel bir etnik veya dilsel çağrışım olmaksızın genel bir anlamda kullanılıyor gibi görünmektedir (Chiera, 1933, s. 118).

1907'de Max Müller İbraniler ve Habirular'ın örtüşmediğini düşünmüştür (Benzinger, 1907, 54). İsrail kabilelerinin ve muhtemelen Yahuda kabilelerinin Amarna döneminden önce de bölgede varolduklarını belirterek ulusal bir yapının varolduğundan bahsetmiştir. Ama öte yandan Habiruların etnik bir yapıdan ziyade Mısır karşıtı bir oluşum olduğunu ifade etmiştir (Benzinger, 1907, s. 445).

Tarihsel duruma uymadığından terimin "göçebeler" veya "köleler" anlamına gelemeyeceği açıktır. Kaynakların onlara çeşitli ulusal kökenler atfetmesi nedeniyle grubun etnik bir varlık olamayacağı da açıktır (Gray, 1958, s. 169). Paralı asker olarak sık sık iş bulan Habirular'ın görevi, efendilerinin düşmanlarını yok etmektir. Bu anlamda hem "hizmetçi" hem de "katil" olarak görünmüşlerdir. Tarihsel ve etimolojik kanıtlar, M.Ö. 2. binyılın antik Yakın Doğu'sunda bir işlevi yerine getiren bir sosyal grubun tutarlı bir resmini sunmuştur (Gray, 1958, s. 173).

Metinsel kanıtlara dayanarak Habiru'nun etnik bir grup olmadığı açıkça ortaya çıkmıştır. Bu terim daha ziyade, genellikle mülteciler, kaçaklar gibi parasosyal bireyleri ve yerleşik topluluklarla bağlarını kesen ve çoğunlukla paralı askerler, köleler, hizmetçiler veya haydutlar gibi çeşitli roller üstlenen bireyleri ifade eden aşağılayıcı bir sosyal belirteç olarak kullanılmıştır. Habiru isimleri aynı dil grubundan değil, ortak bir kökene sahip değil ve ortak bir dil konuşmamışlardır (Killebrew, 2014, s. 147).

2.3.5. Habirular'ın Etnik Yapısı

Sosyal sınıf teorisine alternatif görüş, Habiru'nun etnik bir grup olduğudur. Böyle bir grup, Orta Doğu'nun eski okuryazar bölgelerinin dışında bir yerden gelmiş olabilir. M.Ö. 2000 yılı civarında kayıtlarda görülen bu grup, bölgeye yayılmıştır. Grubun son kalıntıları ya Orta Doğu'yu terk etmişler ya da M.Ö. 1000 civarında başka gruplar içinde asimile olmuşlardır (Hodson, 1973, s. 97).

Birçok tarihçinin etnik grup tanımına ulusal bir vatanın gerekliliğini eklenmiştir. Ancak bu durum Habiru örneğinde çelişkilidir. Habiru'nun etnik bir grup olduğu varsayıldığında, belirli bir anavatanın belirlenmesinin zor olduğu ve bu durumun arkeolojik olarak keşfedilmemiş geniş alanlarda bir anavatan kurma zorluğuyla karşı karşıyadır. Ayrıca, Habiru eserlerinin açıkça tanınabilir olmaması, anavatanın

belirlenmesini daha da zorlaştırır. Bu durum, bir arkeoloğun tesadüfen bir anavatanı keşfedebileceğini ancak bunun bilinmeyebileceğini gösterir. Örneğin, Orta Doğu çöllerindeki bedevilerin etnik bir grup olduklarına şüphe olmamasına rağmen, tarihçiler onlar için bir anavatan belirlemede zorlanırlar (Hodson, 1973, s. 99-100).

Çingenelerin, genellikle etnik bir grup olarak kabul edilmesine rağmen, kesin bir anavatan veya menşe noktası belirlenmemiştir. Çingeneler, Habiru gibi, gittikleri her yerde yabancı oldukları ve özellikle doğu ve güney Avrupa'da her ülkenin toplumsal yapısı içinde ayrı bir sınıftırlar. Çingeneler genellikle sosyal ölçekte en düşük sınıfta yer alırlar ve yerleşik komşuları tarafından sıklıkla korkulan ve nefret edilen topluluklardır. Bir kişiye “çingene” denildiğinde genellikle bu terim bir damgalama anlamına gelir. Çingenelerle ilgili yukarıdaki ifadelerden herhangi biri, Habiru'nun etnik bir grup olduğu konusunda genel olarak kabul edilmemesi dışında, Habiru'ya da kolayca uygulanabilirdi. Öyle olsa bile, Habiru'nun şu anki bilgisine dayanarak, iki grup çarpıcı biçimde benzer görünmektedir (Hodson, 1973, s. 101).

Meredith Kline, Habiru ve benzeri grupların sınıfsal, sosyal veya etnik yapıları üzerine kesin bir netlik bulunmasının mümkün olmadığını düşünmüştür. Bu bilgi ışığında, Habiru terimini incelerken, onların sadece bir etnik grup olmadığına ve daha geniş bir anlamda profesyonel savaşçıların kardeşliği olarak da görülebileceğine dair bir görüşe sahip olmuştur. Habiru metinlerinde, genellikle yabancı bir gücün hizmetinde olan ya da kendi başlarına askeri faaliyetlerde bulunan bir grup olarak tasvir edilmişlerdir. Örneğin, Alalah'da Habiru ordusunun bir parçası olarak görülmüşlerdir. Hurri orduları tipik olarak Alalah'da sosyal sınıflara bölünmüştü ve Habiru bu sınıfların çoğunda, örneğin en yüksek sınıf olan “marvanu” içinde bulunmuştu. Habiru ile karşılaştırılabilen bir başka grup ise “sanannu” birlikleriydi, onlar da Hurri ordusunda sınıf engellerini aşmışlardı. Ancak, bu iki grup arasındaki ayrımın kesin doğası net değildi. Bunlar sadece sosyal veya sınıfsal gruplar olabileceği gibi, Kline'a göre birinin (Habiru) veya her ikisinin de etnik grup olma olasılığı da vardı (Kline, 1956, s. 170).

R. de Vaux, Habiru isminin bin yıl boyunca aynı kalmasından ve etimolojisinden kaynaklanan tüm ilgili zorlukların, Habiru'nun bir sınıfın adı değil, bir halkın adı olduğunu varsayarak ortadan kalkacağını düşünmüştür. Çünkü o zaman ismin anlamını, etimolojisini aramaya gerek kalmaz. Etnik ismin Habiru olduğu ve Habirular, Nuzi'deki özel durumun dışında, paralı asker olarak görev yapmışlardır (Vaux, 1968, s. 226). Bu nedenle Habirular muhtemelen Batı Sami kökenli bir etnik unsurdur. Bu nedenle isim

veya etnik köken sorunu açık bırakılmalıdır (Vaux, 1968, s. 228).

Anton Jirku'ya göre, Habirular, M.Ö. 3 bin yıldan beri var olan ve Yakın Doğu'nun her yerinde bulunan göçebe askeri birliklerdir. Kenan bölgesinde İsrail halkı haline gelerek yerleşik hayata geçmeden önce savaşçı bir topluluktur. Habirular, saf ve basit olarak etnik bir yapıdır (Bottero, 1954, s. xiv)

Alalah Kralı Idrimi'nin Habiru halkı arasında mülteci olarak geçirdiği yedi yıl ve Firavun II. Amenhotep'un Apiru halkını tutsak etnik gruplar listesine dahil etmesi, Amarna Mektupları'nda Şam hükümdarı Biryawaza'nın ordusunun hem Habiru hem de etnik Şutu halklarından paralı askerler içerdiğini belirtmesi de önemlidir. Bu durum, Habiru teriminin belirli bir etnik gruba atıfta bulunduğunu ve hatta İbranilerle ilişkilendirilebileceğini göstermiştir. (Waterhouse, 2001, s. 41).

Theophile James Meek, Amenofis yazıtında ve Babil'de Habiru'nun kendi şeflerinin olmasını (UGULA ^{lu}SA.GAZ), tıpkı Amoritler'in olduğu gibi (UGULA MAR.TU) , Nuzi ve Arrapha'da "Ha-bi-ra" ve "Ha-bii-ra" biçiminde yaklaşık yirmi beş defa kullanılarak kişisel isim haline gelmesini sosyal yapıdan etnik yapıya bir dönüşüm olarak değerlendirmiştir. Küçük Asya'nın güneyinde Habirular'ın kendilerine ait bir tür toplumsal ve dinsel örgütlenmeleri olduğu açıktı. Bunun örneği, anlaşmaları onaylarken Hititlerin ve Hurrilerin tanrılarıyla birlikte Habiru tanrılarına da başvurulmuştur. (Meek, 1960, s. 13-14). Habiru = Apiru eşitlemesi birçok akademisyen tarafından kabul edilmiştir. Apiru'nun İbrani olduğu varsayımı kabul edilmesi durumunda bunun daha sonra etnik bir yapıya dönüşmesi sonraki bir gelişme olarak düşünülebilir (O'Callaghan, 1948, s. 32). İbrani adı, belirli tarihsel ve sosyal durumlarda İsrailoğulları için bir etnik bir isim olarak kullanılmıştır. Öte yandan Habiru hiçbir zaman Yahudi olmayanlara ait bir isim olarak kullanılmamıştır. Aslında bu durum en dikkat çekici özelliklerinden biri olarak, onu tüm etnik isimlerden ayırmıştır. İki ismin özdeşliğini kabul ederek, terimin sosyal bir isimden etnik bir terime dönüştüğünü varsaymak zorunlu olacaktır (Na'aman, 1986, s. 278). Edward Chiera, Filistin halkının, onlara Habiru demeye devam ettiğini söylemiştir. Bu nedenle isim, muhtemelen bununla bağlantılı karalamaların etkisi geçmeye başladıktan sonra, nihayet işgalciler tarafından da kabul edilmişti. Böylece, başlangıçta küçümseme amacıyla kullanılan, daha sonra resmi bir isim olarak kabul edilen bir ismin muhtemelen tarihsel olarak ilk örneğidir (Jack, 1940, s. 95).

2.4. Habiru Ve İbrani Arasındaki İlişki

2.4.1. Tevrat Metinlerinde İbraniler

İbrani, “nehirin öte yakasından olan” anlamına gelir. Nehirler genellikle eski ulusların sınırlarıydı ve nehrin öte yakasından olan, basitçe bir yabancı anlamına gelmektedir. Eski dünyanın her ülkesinde, İbraniler yabancı olarak bilinmiştir. Kelime ayrıca, popüler kullanımda, “kendini tanıtana kadar güvenilmemesi gereken kişi” anlamına gelmektedir (Mullins, 2007, s. 20).

Tevrat’ta İbraniler (dişil ve çoğul halleriyle) otuz üç kez kullanılmıştır (Loretz, 1984, s. 91).

İbrani Köle

Mısır’dan Çıkış 21:2 : “*İbrani bir köle satın alırsan, altı yıl kölelik edecek ama yedinci yıl karşılık ödemediği özgür olacak*”.

Tesniye 15:12 : “*Eğer kardeşin, İbrani bir erkek, yahut İbranî bir kadın sana satılır ve altı yıl sana kölelik ederse, o zaman yedinci yılda onu yanından hür olarak salıvereceksin*”.

Yeremya 34:9, 14 : “⁹*Bu antlaşmaya göre herkes kadın, erkek İbrani kölelerini özgür bırakacak, hiç kimse Yahudi kardeşini yanında köle olarak tutmayacaktı*”. “¹⁴*Size satılıp altı yıl kölelik eden İbrani kardeşlerinizi yedinci yıl özgür bırakacaksınız.*’ Ama atalarınız beni dinlemediler, kulak asmadılar”.

Nuzi metinlerinin keşfedilmesi ile beraber Mısır’dan Çıkış 21:2’de bahsedilen İbraniler ve Habirular arasında benzerlik olup olmadığı ilk J. Lewy tarafından araştırılmıştır. J. Lewy, Nuzi metinlerinde geçen hizmet statüsünün, Mısır’dan Çıkış 21:2’de ve Tesniye 15:12’de olduğu gibi hizmet süresinin belirli bir süre sonra bitmesi ya da ömür boyu sürmesi gibi iki türlü olduğunu belirtmiştir. Hizmet süresi altı yıl sonra bittikten sonra efendisinin yanında kalmayı tercih edenlerde bulunmuştur (Lewy, 1940, s. 47). Bu metinlerde geçen İbraniler “yabancı hizmetçiler”dir (Lewy, 1940, s. 47). Mary Gray, Bu metinlerde geçen İbraniler’in Nuzi metinlerde geçen Habirular’dan süre belirtme açısından farklı olduklarını belirtse öte yandan çok benzer olduklarını söylemiştir. Levililer 25:35-43’de geçen metinler İsraililer’in köle olamayacaklarını belirtmektedir. Bu durumda İbraniler, İsraili olmayan kölelerdir (Gray, 1958, s. 185). İsraililer’in köle olması yasak olduğundan köle olarak hizmete alınanlar Habirular olabilir (Weingreen, 1967, 65). Tevrat’ın ifadelerinde İbraniler ve İsraililer ayrıdır.

Tevrat'ta, Habirular olarak bilinen İbraniler görünmektedir. I. Samuel 17:8'de "*Ben Filistli'yim, sizse Saul'un kölelerisiniz*" ifadesi İsrailoğullarına hitaben olsaydı, "*Ben Filistli'yim, sizse İsrailoğullarısınız*" demesi beklenirdi. Bu hitap muhtemelen Saul'un hizmetinde bulunan Habirular'a yapılmıştı (Weingreen, 1967, s. 66).

A. Jepsen, geleneksel metnin korunması gerektiğini düşünmüştür. Eğer metin değiştirilmiş olsa bile bunun ispat edilmesi mümkün değildir. Eğer, İbraniler köle veya hizmetçi olarak nedenini belirtiyorsa, herhangi bir borca atıfta bulunuyorsa, o zaman "*hizmetçi veya köle olarak ibrani edinirsen*" diye ifade etmeliydi. Eğer İbraniler yarı-özgür ya da topraksız göçebeler olarak tanımlanacaksa neden altı yıl sonra işten çıkarılması gerektiğini anlamak mümkün görünmemektedir. Bu nedenle İbraniler'i İsrailoğullarının kendilerini saydığı insan sınıfının bir tanımı olarak anlamak gerekmektedir. Böylece yabancılara verilen haklardan daha fazlasına sahip olmaları açıklanabilir. İsrailoğulları'nın kendilerini Mısırlılar'dan, Filistliler'den ve Kenanlılar'dan farklı kılmak için kendilerini Mısırdan Çıkış 21:2'deki İbraniler olarak adlandırdıkları sonucu ortaya çıkmaktadır. Kelimenin Yaratılış 14'te olduğu gibi Yusuf hikâyesinde de kullanılması, İbraniler'in İsraililer'den daha geniş bir çevreyi kapsadığı gerçeğine yol açmaktadır. Bu nedenle İsrailoğulları kendilerini İbraniler olarak adlandıran veya bu şekilde anılan kabileler arasında sayarlardı (Jepsen, 1945-51, s. 57).

Innocenzo Cardellini, İsraili borç kölelerinin altı yıl hizmet ettikten sonra serbest kalmalarının sebebi olarak Nebukadnezar'ın Babil ordusunun M.Ö. 589'da Kudüs'ü kuşatması sırasında gerçekleştiğini düşünmüştür. Tesniye 15:12'de yapılan antlaşmanın Yeremya 34:14'de ihlali yalnızca Yahve'nin ismine leke sürmekle kalmamış, aynı zamanda yasaya uymama olarak da anlaşılmıştır (Loretz, 1984, s. 162).

Yeremya 34:9, 14'ün temeli, kralın köleleri azat etmesi ve bunun Tesniye 15:12'de yapılan antlaşmanın köle sahipleri tarafından ihlal edilmesinin anlatımıdır.

2.4.2. Mısır'dan Çıkış Kitabı'nda İbraniler

Mısır'dan Çıkış 1: 15, 16, 19 : "¹⁵Mısır Kralı, Şifra ve Pua adındaki İbrani ebelere şöyle dedi: ¹⁶İbrani kadınlarını doğum sandalyesinde doğurturken iyi bakın, çocuk erkekse öldürün, kızsız dokunmayın". ¹⁹Ebeler, "İbrani kadınlar Mısırlı kadınlara benzemiyor" diye yanıtladılar, "Çok güçlüler. Daha ebe gelmeden doğuruyorlar".

Mısır'dan Çıkış 2, 6:7 : "⁶Sepeti açınca ağlayan çocuğu gördü. Ona acıyarak, "Bu bir İbrani çocuğu" dedi. ⁷Çocuğun ablası firavunun kızına, "Gidip bir İbrani

sütüne çağırayım mı?” diye sordu, “Senin için bebeği emzirsin”.

Mısır’dan Çıkış 3:18 : *“İsrail ileri gelenleri seni dinleyecekler. Sonra birlikte Mısır Kralı'na gidip, ‘İbraniler'in Tanrısı Yahve bizimle görüştü’ diyeceksiniz, ‘Şimdi izin ver, Tanrımız Yahve'ye kurban kesmek için çölde üç gün yol alalım”.*

Mısır’dan Çıkış 5:3 : *“Musa'yla Harun, ‘İbraniler'in Tanrısı bizimle görüştü’ diye yanıtladılar, ‘İzin ver, Tanrımız RAB'be kurban kesmek için çölde üç gün yol alalım. Yoksa bizi salgın hastalık ya da kılıçla cezalandırabilir”.*

Mısır’dan Çıkış 7:16 : *“ve ona de ki, ‘Halkımı salıver, çölde bana tapsınlar, demem için İbraniler'in Tanrısı RAB beni sana gönderdi. Ama sen şu ana kadar kulak asmadın”.*

Mısır’dan Çıkış 9:1, 13 : *“¹RAB Musa'ya şöyle dedi: “Firavunun yanına git ve ona de ki, ‘İbraniler'in Tanrısı RAB şöyle diyor: Halkımı salıver, bana tapsınlar”.* *“¹³RAB Musa'ya şöyle dedi: “Sabah erkenden kalkıp firavunun huzuruna çık, de ki, ‘İbraniler'in Tanrısı RAB şöyle diyor: Halkımı salıver, bana tapsınlar”.*

Mısır’dan Çıkış 10:3; *“Musa'yla Harun firavunun yanına varıp şöyle dediler: ‘İbraniler'in Tanrısı RAB diyor ki, “Ne zamana dek alçakgönüllü olmayı reddedeceksin? Halkımı salıver, bana tapsınlar”.*

Mısır’dan Çıkış Kitabı’nın İbrani ile ilgili bölümleri beraber ele alınmıştır ve Habiru-İbrani tartışmalarında önemli bir yere sahip olmuştur. Bu metinler de İbraniler etnik bir unsur olarak görünmüştür (Loretz, 1984, s. 165).

N. P. Lemche, “İbrani” üç farklı kullanımına dikkat çekmiştir. Mısır’dan Çıkış 2:6’da “İbrani çocuklardan”, 2:7’de “İbrani kadınlardan”, 2:13’de Musa kavga eden İbraniler’in davasını yapmaktadır. Üçüncü kullanım, Mısır’dan Çıkış 3:18, 5:3, 7:16, 9:1, 13, 10:3’de “Yahve, İbraniler’in tanrısı” olarak geçmektedir. “İbrani”nin bu kullanımlarından, İbraniler'in zaten “ulusal” bir anlam kazandığı ancak henüz ulusal bir unvanı temsil etmedikleri sonucuna varmaktadır. Mısır’dan Çıkış’ın İsrailoğulları, Mısırlılar arasında mülteci (yabancı) olarak yaşayan ve köle muamelesi gören İbraniler’dir (Loretz, 1984, s. 167).

P Weimar, “Yahve, İbraniler’in tanrısı” ifadesinin muhatabının Mısır Kralı Firavun olduğunu savunmuştur. Yahve'nin kendisini “İbranilerin Tanrısı” olarak adlandırması Firavun'a karşıtlıktan kaynaklanmıştır. Bu sayede Yahve'nin saygınlığı ve dolayısıyla hem İsrail halkının dini ve etnik özellikleri belirtilmiştir (Weimar, 1980, s. 112).

M. Noth, İsrail'in Mısır'da kalışını anlatan Mısır'dan Çıkış hikâyelerinde Habiru'dan türettiği “İbrani” kelimesini kabullenmiştir. Leiden Papirüsü'nden alıntı yaparak İbranilerin ve ‘pr.w’lerin inşaat işlerinde kullanıldıklarını ve bu yönleriyle Mısır'dan Çıkış hikâyelerinde ezilen İsraililer ile benzerlik gösterdiklerini düşünmüştür. Mısırlılar “İbraniler” ifadesini İsrailoğulları'ndan daha geniş bir topluluğu belirtmek için kullanmışlardır (Loretz, 1984, s. 168).

2.4.3. Yusuf'un Hikâyesinde İbraniler

Yaratılış 39:14, 17 : *“¹⁴uşaklarını çağırdı. “Bakın şuna!” dedi, “Kocamın getirdiği bu İbrani bizi rezil etti. Yanıma geldi, benimle yatmak istedi. Ben de bağırdım. ¹⁷Ona da aynı şeyleri anlattı:Buraya getirdiğin İbrani köle yanıma gelip beni aşağılamak istedi”.*

Yaratılış 40:15 : *“Çünkü ben İbrani ülkesinden zorla kaçırıldım. Burada da zindana atılacak bir şey yapmadım”.*

Yaratılış 41:12 : *“Orada bizimle birlikte muhafız birliği komutanının kölesi İbrani bir genç vardı. Gördüğümüz düşleri ona anlattık. Bize bir yorumladı”.*

Yaratılış 43:32 : *“Yusuf'a ayrı, kardeşlerine ayrı, Yusuf'la yemek yiyen Mısırlılar'a ayrı hizmet edildi. Çünkü Mısırlılar İbraniler'le birlikte yemek yemez, bunu iğrenç sayarlardı”.*

Yusuf kıssasında İbranilerle ilgili ifadeler, araştırmalarda ayrı bir grup olarak ele alınmıştır (Loretz, 1984, s. 91). Yusuf'un öyküsünün Mısır ortamıyla yakından iç içe geçmesi, Tevrat'taki tasvirin tarihsel aslına uygunluğunun bir teyidi olarak görülmüştür. Yusuf'un “İbrani” olarak adlandırılmasından Yusuf ve grubunun ‘pr.w’ye ait olduğu sonucuna varılmıştır (Heyes, 1904, s. 158).

Yaratılış 40:15'teki Yusuf öyküsündeki “İbrani” sözcüğünün yorumlanması açısından çok önemli olduğunu düşünülmüştür. Burada Yusuf şöyle yakınır: *“İbranilerin topraklarından hukuka aykırı bir şekilde çalındım”.* İbraniler burada “köklerinden edilmiş insanlar” anlamına gelemmez çünkü onların kendilerine ait toprakları yoktu. Filistin'den “ybr ülkesi” olarak söz eden, Saiten dönemine ait bir papirüs ile doğrulanmıştır (Koch, 1969, s. 51-52). Yusuf hikâyesinde İbraniler, Filistinli insanlar anlamına gelmektedir. Bu bölgedeki tüm halkları mı yoksa sadece Yusuf ve kardeşleri tarzındaki yarı yerleşik küçük hayvan göçebelerini mi kapsadığı metinlerden anlaşılamamıştır (Loretz, 1984, s. 98).

N. P. Lemche, Yusuf hikâyesinde geçen İbraniler'in, İsrailoğulları tarafından kendileri için kullanmadıklarını düşünmüştür. Potifar'ın karısının Yusuf'u aşağılayıcı ve suçlayıcı İbrani ifadesi ve Yusuf'un "İbrani genç" olarak adlandırıldığı Yaratılış 41:12'den, İbrani'nin ulusal veya etnik bir kökene sahip olduğu çıkarımı kesinlikle yapılamaz (Loretz, 1984, s. 99).

2.4.4. Samuel'in Filistin Savaşları ve Saul, Davut'un Yükselişi Hikâyelerinde İbraniler

I. Samuel 4:6, 9 : *"⁴Filistliler bağrıışmaları duyunca, 'İbraniler'in ordugahındaki bu yüksek bağrıışmaların anlamı ne?' diye sordular. RAB'in Sandığı'nın ordugaha getirildiğini öğrenince, ..."* *"⁹Güçlü olun, ey Filistliler! Yiğitçe davranın! Yoksa, İbraniler size nasıl boyun eğdiyse, siz de onlara öyle boyun eğeceksiniz. Bu yüzden yiğitçe davranın ve savaşın!"*

I. Samuel 13:3, 7, 19 : *"³Yonatan Giva'daki Filist birliğini yendi. Filistliler bunu duydular. Saul, bütün ülkede boru çaldırarak, 'İbraniler bu haberi duysun' dedi", "⁷Bazı İbraniler de Şeria Irmağı'ndan Gad ve Gilat bölgesine geçti. Ama Saul daha Gilgal'daydı. Bütün askerler onu titreyerek izliyordu.", "¹⁹Bütün İsrail ülkesinde bir tek demirci yoktu. Filistliler, 'İbraniler kılıç, mızrak yapmasın' demişlerdi."*

I. Samuel 14:11, 21 : *"¹¹Böylece ikisi de Filistliler'in askerlerine göründüler. Filistliler, 'Bakın! İbraniler gizlendikleri çukurlardan çıkmaya başlıyor!' dediler". "²¹Daha önce Filistliler'in yanında yer alıp onların ordugahına katılan İbraniler bile saf değiştirerek Saul'la Yonatan'ın yanındaki İsrail birliklerine katıldılar"*

I. Samuel 29:3 : *"Filistli komutanlar, 'Bu İbraniler'in burada ne işi var?' diye sorunca, Akiş şu karşılığı verdi: 'Bu, İsrail Kralı Saul'un görevlisi Davut'tur. Bir yıldan uzun süredir yanımda kalıyor. Bana geldiğinden beri kendisinde hiçbir kötülük bulamadım"*

J. Lewy I. Samuel 4:5-9'da Habiru ile İbrani arasında bağlantı kurmuştur. I. Samuel 4:9'da Filistliler, İbranilerin hizmetkârı oldukları için onların hizmetkârı olmak istemediklerini söylediklerinde, bu, Mısır'daki İbraniler'e uygulanan baskıyı hatırlatacaktı. Tevrat'taki anlatıcı, Filistinlilerin İsrail'e uyguladığı baskıyı Mısırlılar'ın baskısıyla karşılaştırılmasını önermiştir. Ayrıca Filistlilerin, İbranilerin Mısır'da köleleştirildiğini ve bunun için Yahve'nin onları nasıl cezalandırdığını bildiklerini de göstermiştir. Bu nedenle Samuel kitabında "İbrani" kelimesinin Filistliler tarafından

İsrailoğullarına uygulanması kasıtlıdır. Bu bağlamda Tevrat yazarları, “İbrani” kelimesini, ülkenin yönetici sınıfıyla aynı haklara ve aynı siyasi statüye sahip olan “yabancı” için bir çağrı olarak kullanmışlardır. Ne yazık ki, Tevrat’taki anlatılar “İbrani” veya “yabancı”nın bu daha düşük statüsünün nasıl hayal edilmesi gerektiğini belirtmemiştir. Ancak “İbraniler”in konumunun düşük olduğu ve aşağılayıcı bir nitelik taşıdığı açıktır (Lewy, 1957, s. 5-6). Filistinliler, İbraniler terimini İsrailoğulları için kullanmışlardı, çünkü onlar şüphesiz onları ülkeye gelen göçmenler olarak ve aynı zamanda onları aşağı statüde ve güvenilmez olarak görmüşlerdi (Gray, 1958, s. 80).

A. Jirku, I. Samuel 13-14’te “İbraniler” ile İsraililer arasında ayrım olduğunu düşünmüştür. I. Samuel’de artık El Amarna zamanından kalma Habiru-İbraniler’in canlı ve muzaffer insanları bulunmamıştır. Yok olmaya ya da önemsizleşmeye başlamışlardır. Saul döneminde İsrailoğulları’na mı yoksa Filistliler’e mi katılmaları gerektiği konusunda tereddüt etmişlerdi. Filistin’de yaşayan İbraniler’den kalanlar kısa sürede İsrail’e katılmışlardı (Loretz, 1984, s. 105).

J. Lewy, İbraniler’in göçmen ve yabancı olduğu yönündeki görüşüne dayanarak, I. Samuel’de, Filistinlilerin, İsrailoğulları ile daha az küçümsenen diğer Filistinli olmayanlar arasında açıkça bir ayrım yapılmadığı sonucuna vardı. Ama fark İsrail tarafındadır ve İsrail açısından İsraili olmayan İbraniler’in onlarla ortak dava yapp yapmaması önemlidir. Bu nedenle Saul 13:3’de İsraili olmayan Filistinliler, İsraililerin isyan ettiğini ve diğer ezilen toplumların ve özellikle yakınlarda bulunan yarı göçebelerin de taraf tutma ve Filistlilere karşı savaşma fırsatı bulduklarını duyuyorlar (Lewy, 1927, s. 829). Bu nedenle İsrailoğullarının korkusunun bu çağrıya uyan İbraniler’e de sıçradığı ve uzun süre Filistlilerin yanında yer alan Filistli olmayan toplulukların bile Saul’un safına geçmişti (Gray, 1958, s. 180-181).

I. Samuel 13:7, yenilgiye uğrayan İsraililer’in saklandığını ve yedinci metinde Ürdün üzerinden kaçıışı anlatan mevcut metin, çelişkileri uzlaştırmadan iki anlatı çeşidini birleştirmiştir: “İsrail”, “halk” ve “İbraniler” aslında aynıdır. 14:11’de, 13:7’ye göre Ürdün’ü geçen İbraniler’in, 13:6’ya göre insanların saklandığı deliklerden çıktıkları doğrulanmıştır (Loretz, 1984, s. 109). K. Koch, I. Samuel 13:7’de İbraniler’den söz edilmesini, İbraniler’in İsraililer’den daha geniş bir terim olduğu yönündeki tezinin bir başka kanıtı olarak görmüştür. Çoğunlukla Batı Şeria’da yaşayan İsraililer orada saklanırken, diğer İbraniler Doğu Şeria’daki evlerine kaçmışlardı (Koch, 1969, s. 47-48).

I. Samuel 13:19’da Filistliler, İsraililer ile daha az küçümsenen diğer İbraniler

veya Filistinli olmayanlar arasında açıkça bir ayrım yapmamıştır. Ayrıca I. Samuel 13:19'da Filistinliler'in İsrailoğulları'nı göçmen olarak gördükleri için İbrani olarak adlandırdıkları yorumu da yapılmıştır (Lewy, 1927, s. 829).

F. Böhl, I. Samuel 14:11'in yorumunda, yabancıların ağzından İsrailoğulları'nın bir ismi olarak İbraniler'in yer aldığının delili olarak görmüştür. Ayrıca İbraniler "asker" ve "hizmetçi" olarak geçmesi ile Habirular'ın varlığına işaret etmişlerdir (Böhl, 1911, s. 72).

I. Samuel 14:21'de İbraniler'in bağımsız bir grup olarak İsrailoğulları'ndan ve Filistliler'den ayrıldıkları görünmüştür (Lewy, 1927, s. 829).

2.4.5. İbrahim'in Hikâyesinde İbraniler

Yaratılış 14:13 : *"Oradan kaçıp kurtulan biri gelip İbrani Avram'a durumu bildirdi. Avram Eşkol'la Aner'in kardeşi Amorlu Mamre'nin meşeliğinde yaşıyordu. Bunların hepsi Avram'dan yanaydılar"*.

A. Jirku, Yaratılış 14'te bulunan "*İbrani İbrahim*" ifadesi, M.Ö. 2. binyıldaki Habiru-İbrani halkının bireysel üyelerinin ortak adı olduğunu ve Tevrat'ın en eski bölümü olduğunu düşünmüştür (Loretz, 1984, s. 174). W. F. Albright aynı şekilde bu metnin tarihsel bir gerçekliğinin olduğunu ve İbrahim'in Habiru olduğunu düşünerek tarihi bir kişilik olduğunu savunmuştur (Loretz, 1984, s.224).

Habiru yaşam tarzının İbrahim'e aktarılması, bir yandan İbrahim'in kişiliğinin tarihsel olarak anlaşılmasına, diğer yandan da Habiru sosyal grubu ile İbrani halkı arasındaki ayrılığa olanak sağlamıştır (Loretz, 1984, s. 176). Doğdukları yerden koparılmış, göçmen, ikamet ettikleri topraklarda korunan bağımlı statüsüne sahip olan bireyler veya aileler, bulunduğu sosyal sınıfın işaretlerini taşımışlardır. Belki de onların Habiru statülerinin göçmen yönü, İbraniler'in göçmenler için özel olarak sınırlandırılmasında görülebilir. Böylece, İbrahim'e uygulanabilir ancak yerleşik akrabası Lut'a uygulanamaz. Bu durumda, İbrani terimi Yahudi olmayanlar için de kullanılmalı diye düşünülebilir (Greenberg, 1970, s. 200).

Yaratılış 14:13'de geçen "*İbrani İbrahim*" ifadesi İbrahim'in ırksal bir bağlantısını göstermez. Aynı şekilde Yahudi ırkı da İbrani ırkı da yoktur. Bu nedenle İbrani'nin anlamı Habiru teriminde aranmalıdır. Dilsel açıdan benzerliği kesinlik kazanmasa da yaşam tarzlarındaki benzerlik gözardı edilemez (Lovelace, 1972, s. 62-63).

Max Weber, İbrani'nin anlamının “gezgin” olduğunu savunmuştur (Weber, 1921, s. 134). G. Post'un 1971 yılında yayınladığı “Kitab-ı Mukaddes Sözlüğü” “*İbrani Avram*” ifadesini “gezgin veya göçebe Abram” olarak çevirmiştir (Susa, 2019, s. 335).

2.4.6. Yunus'un Hikâyesinde İbraniler

Yunus 1:9 : “*Yunus, “İbrani'yim” diye karşılık verdi, “Denizi ve karayı yaratan Göklerin Tanrısı RAB'be taparım.”*

Yunus'un ifadesi belirsiz bir şekilde ifade edilmiştir. Çünkü anlatıcının “İbraniler” ile “Tanrı'ya tapınanlar”ın eşanlamlı olduğunu mu kastettiği, yoksa Yahve'ye tapan biri olarak İbraniler'in diğer İbraniler'den ayırt edilmesi mi gerektiği açık kalmıştır. Yunus'un kendini İsraili değil de İbrani olarak tanıtmamasının sebebi de merak edilmektedir. O dönemde Filistliler'in yerleştiği Yafo'da varolmalarından dolayı olabilir. Filistliler, Filistin dağlarında yaşayanlara İbraniler demekteydiler ama bunu İsraililer için mi yoksa diğer halklar içinde mi kullandıkları hala belirsizdir (Koch, 1969, s. 43).

2.5. Habiru Ve İbrani Kavramları Arasındaki İlişki

Göçler medeniyetlerin oluşumunda en önemli faktörlerden biri olarak bilinmektedir. Çeşitli nedenlerle yapılan göçler, kavimlerin yeni yurtlar bulma çabasının sonucunda, sosyal ve siyasal anlamda etkileşimlere neden olmuştur. Bilinen en eski medeniyetler Eski Yakın Doğu coğrafyasında kurulmuştur. Mezopotamya, Anadolu, Mısır, Filistin, İran ve Suriye birçok medeniyeti bünyesinde barındırmıştır. Mezopotamya, ilk yazının keşfedildiği, ilk kentlerin kurulduğu, ilk dünya imparatorluğunun kurulduğu, ilk yazılı kanunların yapıldığı ve ilk eğitim merkezlerinin açıldığı bölge olarak ilklerin anavatanı sayılmaktadır (Memiş, 2012, s. 1).Yazılı ve arkeolojik kayıtlar, Sami göçlerinin M.Ö. 2500-2100 yılları arasına tarihlendirmişlerdir. Sami göçlerini oluşturan Amurru göçleri, Mezopotamya ve Filistin-Suriye bölgesine girmesiyle etnik yapıda önemli ölçüde değişiklikler olmuştur (Memiş, 2012, s. 6).

Yahudiler de tarihleri boyunca ya göçler nedeniyle ya da sürgün edilmelerinden dolayı birçok defa yer değiştirmiştir. Tevrat'ın ifadesine göre Yahudiliğin başlangıcı olan İbrahim, Kildaniler'in Ur Kenti'nde dünyaya gelmiştir. Terah, oğlu Haran'ın ölümünden sonra, Abram, torunu Lut ve Abram'ın eşi Saray ile birlikte Ur şehrinden

Kenan'a gitmek için yola çıkmışlardır. Haran'a varınca oraya yerleşmişlerdir. İbrahim'in babası Terah 205 yaşındayken Haran'da ölür (Tekvin 11:27-32). Rabbi Hz. İbrahim'e *“ülkeni, akrabalarını, baba evini bırak, sana göstereceğim ülkeye git”* diye emredince Hz. İbrahim de eşi Saray, yeğeni Lut ve yanında çalışan insanlarla beraber Kenan'a yerleşmiştir (Tekvin 12:1). Torunu Hz. Yakup'un oğlu Hz. Yusuf da buradan Mısır'a gitmiştir (Tekvin 37:28). Birkaç kuşak sonra gelen Musa'da halkını tekrar bu topraklara, kendilerine vaat edilen, Yakup'un diğer adını alan İsrail ülkesine getirmiştir (Brenner, 2011, s. 7).

1887'de bir köylü kadın, Mısır'ın merkezinde Tell el-Amarna adlı bir yerde bir miktar kil tablet bulmuştur. Bu bölge, daha sonra tek tanrılı inanca sahip olan Firavun Akhenaton'un başkenti olduğu anlaşılmıştır. Akad dilinde yazılan tabletler, Akhenaton ve babası III. Amenhotep'un diplomatik yazışmalarıydı. Akhenaton'un ölümünden kısa bir süre sonra tamamen terk edilen şehir, değişen çöl kumlarının altına gömülmüştü. Akhenaton'un tüm hafızasını silme girişimi Amarna'nın bugünlere korunarak kavuşmasında büyük rol oynamıştır. Keşfedilmelerinden sonraki birkaç yıl içinde yayınlanan Tell El-Amarna tabletleri, Tevrat bilginleri tarafından, İbraniler'in faaliyetlerinin uzun zamandır beklenen Kutsal kitap dışı kanıtı olarak büyük ilgi görmüştü (Hodson, 1973, s. 2). İbraniler ile Yaratılış bölümünde tasvir edilen ve bu dönemde Kenan'a baskı yapan İbrani İbrahim'in torunları olarak tasvir edilen kabilelerle aynı mıydı? Yeşu yönetimindeki İsrail kabileleri vaat edilmiş toprakların işgali ve fetihlerine mi girişmişti (Burnley, 1921, s. 68)?

Amarna mektuplarındaki Habiru tasvirleri, Tevrat'ın İbraniler ile ilgili açıklamalarıyla örtüşmüyordu. İki grup arasındaki bu farklılıkların, kimliklerini önleyecek kadar ciddi olup olmadığı, Tevrat bilginleri arasında ciddi bir tartışma konusu haline gelmişti. Habiru-İbrani ilişkileri hakkındaki bu tartışma, kısa süre sonra Habiru'nun kendileri hakkında daha ciddi soruların gölgesinde kalmıştı (Hodson, 1973, s. 2).

Modern bilim adamları için “İbrani”, Tevrat öncesi kaynaklarda benzer “Habiru” teriminin keşfinin ışığında yeni bir önem kazanmıştır. (Weitzman, 2017, 79). Spesifik olarak, bilim adamları tabletlerde adı geçen bir grup olan Habiru'yu seçmişlerdi. Habiru'nun tabletlerde anlatılan faaliyetleri, İbranilerin M.Ö. on üçüncü yüzyılda Yeşu yönetimindeki Filistin'i işgaliyle olumlu bir şekilde karşılaştırılmıştı. Açıkça Amarna tabletlerinde anlatılan Habiru, kendilerini paralı asker olarak kiralayan veya kendi

başlarına baskın düzenleyen bağımsız savaşçıların gezici grupları olarak karakterize edilmişti. Onlardan daha çok, o sırada kayda değer bir huzursuzluk yaşayan Filistin'den gelen tabletlerde bahsedilmişti. Habiru ve İbrani isimleri arasındaki benzerliklerle birleştğinde, Yeşu ile yaklaşık olarak aynı zamanda Filistin'deki varlıkları, Kutsal kitap bilginlerinin iki grubu tanımlamalarını dayandırdıkları kanıtı sağlamıştı. Başından beri, tüm Kutsal kitap bilginleri bu tanımlamayı kabul etmemişti. İki grubun adları benzerdi, ancak aynı değildi ve bir isimden diğerine geçişin geçerliliği belirsizdi (Hodson, 1973, s. 2). Habiru - İbrani benzerliği hakkındaki tartışma, Amarna arşivinin keşfinden bu yana, çok uzun yıllardır devam etmektedir. Habiru - İbrani sorunu günümüze kadar etimoloji tarafından incelenmeye ve çarpıtılmaya devam etmektedir. Bu da çeşitli yanlış anlamalara ve sonuçlara yol açmaktadır. (Rowton, 1976, s. 13). Habiru'nun İbraniler ile aynı olup olmadığı sorunu neredeyse bir yüzyıldır tartışılıyor, ancak bilimsel bir fikir birliğine hala ulaşılamadı (Na'aman, 1986, s. 271).

Habirular Amarna'nın keşfinden sonra Boğazköy, Mari, Nuzi ve Babil gibi uzak yerlerde bulunan ve Ur'un Üçüncü Hanedanlığı'na kadar erken bir tarihe dayanan birçok başka metinde de ayrıntılı olarak geçmiştir. Habirular, kuzey Kenan şehirlerinde (Yeşu'nun sefer düzenlemediği yerlerde) ve güneyde de sorunlara yol açmışlardır. Habirular, etnik olmaktan çok sosyal ve tanımlayıcı bir çağrışım taşımaktadır: yani vatandaşlığı olmayan, istenmeyen bir kişi, bir göçmen, hatta bir haydut veya yağmacı olarak görünmüşlerdir. Sonuç olarak, bugün pek çok geç akademisyen, Amarna mektuplarında geçen Habirular ve Yeşu yönetiminde Mısır'dan Çıkış bölümünde geçen İbraniler'in tarihleri arasında hiçbir bağlantı olmadığına inanmaktadır (Wood, 1977, s. 105).

Habiru'nun İbraniler olup olmadığı filolojik, etnik-sosyal ve tarihsel açıdan değerlendirilmelidir. Filolojik açıdan, Apiru *pr*'den gelen bir sözlü sıfattır, İbrani, *br*'den gelen ataları "Eber" temel kökünden gelen bir soydur (Greenberg, 1955, s. 91). Eber - İbrani muhtemelen "abir" den türemiş olabilir (Speiser, 1931-32, s. 40). "Abiri" bir kabile ismi olarak "Abarim" den gelir ve "çöl insanları" olarak bilinmektedir (Conder, 1894, s. 141). İbrani, Sami kökenli "br" kökünden gelir ve "geçmek" anlamına gelmektedir. İbraniler'de "nehirin karşı tarafından gelenler" olarak görünmektedir. Bu durumda "br" kökü "bir yerden bir yere geçmek" anlamına gelmektedir (Speiser, 1931-32, s. 40).

K. Koch, "İbrani" ile "Eber" arasında bir bağlantı olduğunu varsaymıştır. I

Samuel'deki İbrani metinlerden, F. Böhl'ün “*Tüm İsraililer İbrani'dir, ancak tüm İbraniler İsraili değildir*” görüşünün doğru olduğunu düşünmüştür. Mısır'daki İbraniler hakkında hem Yusuf de Mısır'dan Çıkış bölümlerinde İbrani isminin bir grup insana ait olmayı ifade ettiğini tespit etmiştir. K. Koch'a göre eski Mısır'dan Çıkış bölümü, Mısır halkı arasında yaşayan İbraniler'den söz eder ve Mısır'dan Çıkış tanrısına başlangıçta “İbranilerin Tanrısı” denilmiştir (Koch, 1969, s. 49-50).

H. Parzen, İbrani kelimesinin geleneksel olarak Eber'den veya nehrin ötesindeki ‘br kökünden türetilmesinin, kelimenin Tevrat yazılarında özel kullanımı sorununu tatmin edici bir şekilde açıklamadığını gözlemlemiştir (Parzen, 1933, 254). İbrani'nin İsraililer tarafından bazı durumlarda anakronik olarak, bazı durumlarda ise sadece yabancıların ağzından kullanıldığı iddiası hiçbir şekilde sorunları çözmemiştir. İbrani'nin basitçe İsrail ve Yahudi ile eşanlamlı olarak gören eski çeviriler bile nihai bir açıklama sağlamamıştır (Parzen, 1933, s. 255).

H. H. Rowley, pr.w = prm = Habiru = İbrani denklemini mümkün görmüştür (Rowley, 1950, 51). H. H. Rowley ayrıca Habirular'ın Eber'den (Yaratılış 10:25) türeyen ve geniş bir çevreyi kapsayan bir etnik topluluk oluşturduğunu varsaymıştır. Tevrat'ta İbrani ile ilgili ifadelerden ‘pr.w, Habiru ve İbraniler'in birbiriyle ilişkili olduğu ve Habiru'nun İsrailoğulları'ndan daha fazlasını kapsadığı sonucu çıkmıştır. F. Böhl'ün “*bütün İsrailoğulları İbranidir, fakat “tüm İbraniler İsraili değildir*” ancak terimler arasındaki örtüşmeleri ve kelime kullanımındaki farklılıkları savunmuştur (Rowley, 1950, s. 55).

Habiru, çeşitli etnik unsurlardan oluşan ve genel olarak yalnızca aşağı bir sosyal statüye sahip olan bir nüfus unsurunun adıdır (Hodson, 1973, s. 50). Geniş bir alana yayılmış Habiru'nun kayda değer topluluklarını birleştiren kabile bağlarına dair hiçbir kanıt bulunamamıştır. Ayrıca aralarında kitlesel hareketlere dair herhangi bir ize de rastlanmamıştır (Greenberg, 1955, s. 92). Bunun sebebi, bulundukları çevrede onlara özel kabile isimleri yerine Habiru isminin verilmesidir (Chiera, 1933, s. 124). Öte yandan Tevrat'taki İbrani, -her ne kadar bu açıkça belirtilmemiş olsa da- Nuh'un Eber soyundan gelenleri belirten bir kelimedir. Bu, ilk etapta, İbrahim'den Mısır'da ikamet eden İsrailoğulları'na kadar İsrail milletinin atalarını ifade etmiştir. İbrani'nin kendi başına aşağılayıcı bir nüans taşıdığı iddiası, özellikle bu ilk anlatılarda hiç de açık değildir (Greenberg, 1955, s. 92). Bu aşağılayıcı ismi rakipleri İsrailoğulları'nı karalamak için kullanacak olanlar yalnızca Filistliler'di (Na'aman, 1986, 285).

İbrahim'e İbrani, ataların ikamet ettiği ülkeye İbrani ülkesi denildiğinde (Yaratılış 40:15), Yusuf ve kardeşlerine İbrani denildiğinde (Yaratılış 39:14, s. 43:32) bu ad verilmiştir. Bunun nedeni, yazarın anlatısında bu Proto-İsraillileri çevredeki Kenanlılar ve Mısırlılar'dan ayırmak için kullanabilecek tek ad olmasıdır (Greenberg, 1955, s. 92).

Mısır'dan Çıkış kitabıyla birlikte İsrail'in bir halk olarak tarihi ve isimlendirmede buna karşılık gelen bir değişiklik başlamıştır. Dini ve ulusal gururun bağlı olduğu halkın onursal adı İsrailoğulları'dır. İsrailli olmayanlar, İsrailliler'den kendilerinden farklı olarak söz etmişlerdir (Çıkış 1:16, 2:6, I Samuel 4:6, 9, 13:19, 14:11, 29:3), ya da bir İsrailli'nin kendisini yabancılara bu şekilde tanıtmaması (Yunus 1:9), ya da yazar ya da konuşmacının İsrail etnik kökenin diğerinden ayırmak istediği yerde (Çıkış 1:15 [Mısırlılardan farklı olarak İbrani, ebeler], 2:11, 13 [iki İbrani, ayet 11'deki gibi değil], 3:18 [İbrani etnik kökeninin tanrısı, yani 5:3, 7:16, 35 9:1]), aynı şekilde köle kanunları, köleliği sınırlı bir süre için olan etnik İsrailli'yi, köleliği ömür boyu süren (Levililer 25:44-46) İsrailli olmayanlardan, ona İbrani adını vererek ayırmışlardır. Mısır'dan Çıkış 21:2, Tesniye 15:12, Yeremya 34:9 da İbrani, Yahudi ile dönüşümlü olarak kullanılmıştır (Greenberg, 1955, s. 92).

Eğer Eber'in soyundan gelenler İbraniler ise, İsrailoğulları'nın yanısıra Araplar, Aramiler Suriyeliler'i de kapsamı mantık dışı değildir (Guillaume, 1946, s. 85). Ayrıca Tevrat yazarlarının İbrani ifadesini Sami olmayanları kapsayacak şekilde bir anlam yükledikleri varsayımı pek düşünülemez. Apiru gibi, aile bağlarıyla bağlı olmayan farklı etnik kökenlere ait unsurları kapsayan bir sosyal sınıflandırma olması Tevrat'ın kapsamı dışındadır (Greenberg, 1955, s. 93).

Tarihsel açıdan, SA.GAZ/Apiru'nun faaliyetlerinin Yeşu yönetimindeki İsrail işgaliyle basitçe eşitlenemeyeceği uzun zamandır anlaşılmıştır (Greenberg, 1955, s. 94). İsrail, Yeşu yönetimindeki ülkeye gelmemiştir (Schmidtke, 1933, s. 56). Yeşu yönetiminde Filistin'i fetheden İbraniler, Mısır'da uzun süre ikamet etmişlerdir. İbraniler, Filistin'e gelmeden önce küçük paralı asker grupları olarak değil, birleşik ve Kenanlılar'a karşı çıkan bir ulusal grup olarak tanımlanmıştır (Kline, 1958, s. 61). Tevrat'ta Fenike ya da Suriye'deki kabile fetihlerine dair hiçbir bilgi yoktur. Üstelik arkeolojik çalışmalar, İsrailoğulları'nın Moab ve Edom'la ilişkilerinin M.Ö. 13. yüzyıldan önce olamayacağını ortaya koymuştur. Lakiş, Rebir ve Beytel'in işgalcilerin eline geçmesi ise bu yüzyılın ortalarına denk gelmektedir. Bu nedenle, Filistin'in M.Ö. 13. yüzyılda İsrailliler tarafından işgal edildiği artık genel olarak kabul edilmiştir. Eğer

El-Amarna materyalleri İsrail kabilelerinin hareketlerini yansıtıyorsa, iki yüzyıl önce bir istila veya sızmanın gerçekleştiğini varsaymak gerekir ki bu da Tevrat'ta açık bir kayıt değildir (Greenberg, 1955, s. 94).

İsrailliler Tevrat'ın anlatımına göre kan bağı duygusuyla birleşen kabilelerden oluşmuştur. Kabileler arasında bir anlaşma varmış gibi herhangi bir kargaşa veya sürtünme söz konusu değildi. Kabileler kendileri için savaşımlardır (Greenberg, 1955, s. 94-95). İsrail kabileleri ve muhtemelen Yahuda kabileleri Amarna döneminden önce de bölgede ulusal bir yapı olarak bulunmaktaydı (Benzinger, 1907, s. 445).

El-Amarna metinlerinde anlatılan SA.GAZ/Habiru'lar İsrailli kabileler gibi işgal konusunda kararlı yapılar değildi. "Apiru" olabilmenin kolaylığı sosyo-politik bir yapı olduğunu göstermektedir (Greenberg, 1955, s.95). "Apiru, "kanun kaçağı" veya "isyankar" olarak bilinmektedir. Bu da "Apiru olmak" olarak yorumlanmıştır. Amarna mektuplarında, şehirler ve insanlar isyan eder "Apiru" olmuştur (Campbell, 1960, s. 15). İsrailli kabilelerin amacı toprağın kontrolünü ele geçirmek değil, yerli halkı yerinden ederek ona sahip olmaktır. SA.GAZ/Apiru gruplarının amacı ise bir bölgeyi ele geçirmek, nüfusunu azaltmak ve kitlesel yerleşimi değil, baskın ganimetlerini ele geçirmektir. Kendilerine verilen şehirlerin sakinleri ile beraber yaşadıkları da bilinmektedir (Greenberg, 1955, s. 95).

İsrailoğulları'nın savaş arabası savaşı konusundaki bilgisizliğinin, tam bir fethetmedeki başarısızlıklarında önemli bir faktör olduğu konusunda Tevrat belgeleri arasında fikir birliği vardır. Ama öte yandan SA.GAZ/Apiru ise bu tarzda mücadelenin ustasıydı (Greenberg, 1955, s. 96).

Habiru isminin Sami kökenli olduğu ve 'br köküne dayandığı kesinlik kazanmıştır. Bu kökün temel anlamları genellikle "geçmek" veya "bir yerden bir yere gitmek" anlamını içerir. İbrani'nin türetilmesi, aynı köke dayanır ve "nehirin karşı tarafından gelenler" anlamına gelir. Dolayısıyla, bu yorum Habiru hakkındaki bilgilerle uyumludur ve grupların genellikle hareket halinde olduğunu gösterir (Speiser, 1931-32, s. 41).

Nuzi'deki kayıtlar, Habirular'ın farklı bölgelerden geldiğini ve genellikle yerleşik olmayan bir yaşam tarzına sahip olduklarını göstermiştir. Habiru'nun Yakın Doğu'da, Elam'da, Nuzi'de, Kerkük'te, Alalah'da ve Hitit egemenliklerinde bulunduğu ve hatta Suriye, Filistin ve Mısır gibi yerlere de dağıldıkları görülebilmektedir (Gray, 1958, s. 166-168). Amarna mektupları da bu grupların gezici alışkanlıklarını vurgulamıştır.

Habirular belirli bir bölgede kalıcı olarak yerleşmedikleri için herkese doğal olarak yabancı gelmişlerdir. Bu nedenle, isim hem göçebe yaşam tarzını hem de belirli bir türdeki yabancıları ifade etmeye başlamıştır (Na'aman, 1986, s. 274). Bu terim, etnik bir grup adı değil, daha çok bir yaşam tarzını veya belirli bir statüyü ifade eder (Speiser, 1931-32, s. 41) .

İbrani terimi, genellikle belirli bir etnik varlık için değil, genellikle bir grup insanı tanımlamak için kullanılmıştır, ancak kullanımı genellikle etnik bir anlam taşımıştır. Habiru terimi ise ilk zamanlarda çeşitli milletlerden gelen sosyal olarak örgütlü grupları temsil ettiği bilinmektedir. Boğazköy antlaşmalarında Habiru tanrılarından sık sık bahsedilmesine rağmen, her yerde aynı şekilde kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Ancak, Amarna dönemindeki Habirular arasında giderek artan bir Sami yüzdesi olduğu gözlemlenmiştir, bu da onlara yarı-etnik bir görünüm kazandırmış olabilir (Speiser, 1931-32, s. 41).

Habirular Kenan'ı fethettikten sonra, genellikle Samilerin yaşadığı bir bölgeye yerleşmişlerdir. Bu durum, bölgede yaşayan diğer halklar arasında Ammonitler, Moabiler, Edomitler ve İsraililerin olduğunu göz önüne alarak değerlendirilmelidir. Bu halklar, fethedildikleri Habiru'nun bir kısmını asimile etmiş olabilirler. Fatihlerin, bu birbiriyle ilişkili unsurları kapsayan ortak bir isim vermesi oldukça doğaldır. Bu nedenle, “abiru” isminden “İbrani” etnik biçiminin gelişimi de olmuş olabilir (Speiser, 1931-32, s. 41-42).

İbrahim, özellikle “İbrani” olarak anılan ilk kişidir (Yaratılış 14:13). İbrahim, Keldanilerin Ur kentinden yaptığı bildirilen yolculuğun önemli bir aşaması olan Harran'da kısa bir süre kaldıktan sonra vaat edilmiş topraklara varmıştır. Daha sonraki sayısız geziler sırasında Mısır ziyaret edilmişti ancak Kenan onun seçtiği ülke olarak kalmıştır (Speiser, 1931-32, s. 42-43).

Eğer İbrahim'e İbrani denmemiş olsaydı bile, onun Habiru ile aynı kategoride değerlendirilebileceği önerilebilir. “İbrani” veya “Habiru” terimleri, genellikle bir grup insanı tanımlamak için kullanılsa da, bu terimlerin etnik bir anlam taşıdığı da bilinmektedir. Septuagint² “br” kelimesini “karşı tarafa geçen, geçici” olarak çevirmesi, bu bağlamda anlam kazanmıştır (Speiser, 1931-32, s. 43).

² Septuagint, Latince “yetmiş” anlamına gelen LXX şeklinde de ifade edilen ve genel olarak Tanah'ın Yunanca çevirisi olarak bilinmektedir.

Ancak, İbrahim'in durumu, etnik bağların güçlendiği ve bazı dini fikirlerin paralel olarak evrim geçirdiği bir özel Habiru grubunda yer aldığını düşündürmektedir. İshak ve Yakup'un eşlerinin Aram kökenli olması ve İbrahim'in gezilerinin dini bir nedenle olduğu bilgisi, bu noktayı desteklemektedir. Bu durumda, İbrahim Hanedanı'nın diğer Habiru grupları arasında pek çok benzerlik taşıdığı veya Habiru arasında birçok Arami'nin bulunduğu varsayımı mantıklı görünebilir (Speiser, 1931-32, s. 43).

Max Weber, İbrani'nin Habiru ile özdeşleştirilmesinin mümkün ve olası olduğunu düşünmüştür. Weber, kuzey SAGAZ ile güney Habiru arasındaki ayrımı benimsemiştir. İlki Mezopotamya'dan göç etmiş, ikincisi ise İbrani “öteki dünya insanları, muhtemelen Doğu Ürdünlüler” olarak görmüştür. Bu nedenle İbraniler, daha sonra bir araya gelerek İsrail'i oluşturan grupların bir parçası olduğunu düşünmüştür (Weber, 1920, s. 133-134).

M. Weber, Mısır'dan Çıkış 21:2'nin bu bağlamda oldukça dikkate değer bir yorumunu yapmaya çalışmıştı. Burada, borçlu köleden İbrani hizmetkarı olarak bahsetmiştir. Aynı şekilde Yeremya 34:9-14'te ve Yasa'nın Tekrarı 15:12'de de bahsetmektedir. 1. Samuel 14:21'de İsraililer ve İbraniler'in çok net bir şekilde ayrı oldukları vurgulanmıştır (Weber, 1920, s.134).

F. Helling, İbranileri hem etnik bir grup hem de sosyo-hukuki statüsü düşük insanlar olarak görmüştür. Burada, A. Jirku hipotezini Habiru'nun bir isim olarak anlaşıldığı zıt hipotezle birleştirmiştir. Tevrat'a ve çivi yazılı belgelere göre, tüm uygar devletlerdeki İbraniler, hizmet etmek veya ücret ödemek zorunda olan, sınıf dışı konumda bağımlı insanlardı. Bu, İbraniler'in eski Doğu'nun medeni halklarından göçebe üretim tarzlarının ilkeliliğiyle değil, hukuki ve siyasi statülerinin düşüklüğüyle farklılaştığına dair belgesel kanıt sağlamıştır (Helling, 1947, s. 59-60).

Onları karakterize eden bu durum, Babil metinlerinde liderlerden “*İbranilerin Harbisipak'i*” ve “*İbranilerin Kudurra'sı*” olarak söz edilirken, Yaratılış 14:13'te İsrail'in atası aynı şekilde anılırken kastedilen şeydir. “*İbraniler'in İbrahim'i*” olarak ifade edilmiştir (Loretz, 1984, s. 197-198).

G. E. Mendenhall'a göre, İbraniler'in Amarna döneminin Habirular'ı ile özdeş olduğunu varsaymıştır. Toplumsal bir devrim aracılığıyla yerli Habirular'dan, yani İbraniler'inden ortaya çıkmıştı. İbrahim ve Yakup ve ataerki dönemdeki diğerleri, göçebe kabilelerin değil, hiçbir yasal statüsü olmayan ve aslında kendilerini daha önceki bir siyasi topluluktan ayırmış olan Apiru gruplarının reisleridir. İsraililer için İbrani

terimi, M.Ö. 2. binyılda herhangi bir sayıda vatansız kişi ve grup için daha önce yaygın olan, hayatta kalan son kelime kullanımıdır. Sözün İsrail'e aktarılmasının nedeni, Habiru'nun karakteristik özelliği olan mevcut siyasi sistemlerin reddedilmesinin sürekliliğinin, İsrail öncesi gelenek ve tarihte etkili olmasıydı. Onlar ancak monarşi altında Habiru olmayı bırakıp bir ulus haline geldiler. Habiru terimi bu nedenle siyasi bir terim olmaktan çıkıp “etnik” bir terim haline gelmişti (Mendenhall, 1973, s. 137).

N. K. Gottwald, Habiru-İbrani hakkındaki bu sosyolojik hipotezi daha da genişletmiştir. Ayrıca Habiru'dan İsrail'e doğrudan bir çizginin gittiğini varsaymıştır. Apiru, bir toplumsal gruplaşmadır. Bu, önemli bir öncül ve erken dönem İsrail'le doğrudan bir bağlantı hattı oluşturmuştur. Gottwald'a göre, erken dönem İsrail Habiru'nun önemli bir kısmını emmişti (Gottwald, 1979, s. 390).

Amarna Çağı Apiru'sunun torunları, Filistin dağlık bölgelerinde güç kazandılar, ilk önce ayrı gruplar halinde, giderek köylülerin taklit edeceği modeller olarak, daha sonra daha önce ayrı olan kült-sosyo-politik-askeri birlik olarak ve son olarak, Kenan ve Mısır'dan gelen eski Apiru, Şasu, köylüler ve yaylacı çobanlardan oluşan büyük ölçüde genişletilmiş bir birlik olarak, aynı İsrail adı altında, ancak Yahvizm'in yeni bir dini kimliğiyle güç kazandılar. Bu, İsrail'in önceki Apiru ile hem sürekli hem de süreksiz olduğu yönündeki algıları netleştirmeye başlamalıdır. Bu dağlık bölgede süreklilik arz eden Apiru muhtemelen Eholistik İsrail'in büyük bir kısmını oluşturmuştu ve bu da daha sonra Yahvist İsrail'e girerek Kenan şehir devletlerine karşı toplumsal mücadeledeki zengin deneyimlerine katkıda bulunmuştu (Gottwald, 1979, s. 496-497).

M. Weippert, İbrani ve İsrailli terimlerini eşanlamlı olarak kabul etmenin ve İsrailliler'i İbraniler'i Habiru halkı arasında genel bir terim olarak dahil etmenin imkansız olduğu sonucuna varmıştır. İbrani kelimesinin yalnızca açıkça tanımlanmış belirli metin gruplarında görülmesi, İbrani ve İsrail terimlerinin birbirinin yerine kullanılabileceği görüşüyle çelişmektedir. Bu nedenle Eski Ahit'teki fetih anlatısındaki İsrailliler'i basitçe İbrani ve Habiru kavmi olarak görmek mümkün değildir. Üstelik Amarna yazışmalarındaki Habiru, G. E. Mendenhall'ın onlara atfettiği rolü oynamadığından, onun İsraillilerin toprak fethi hakkındaki hipotezi, yeterince gerekçelendirilmediği için reddedilmeli diye düşünmüştür (Weippert, 1967, s. 101-102).

İbrani kökenlerini aydınlatma olasılıklarına duyulan hayranlık, Habiru ile ilgili çalışmaları karakterize etmiştir. Başlangıçta gözlemlendiği gibi, popüler teoriye göre İbraniler Habiru'nun bir koluydu (Kline, 1958, s. 46).

Habiru teriminin, Eski Ahit'deki İbranilerden daha büyük bir bütünü ifade ettiği görüşüne destek, Eski Ahit'te İbrani teriminin kullanımında ileri sürülmüştür. Yahudi olmayan İbrani'nin Eski Ahit'te İbrahim ve onun İshak-Yakup soyundan gelenler için bir etnik simge olarak kullanıldığına şüphe yoktur (Kline, 1958, 46). Ancak birkaç pasajda bazıları, İbrani'nin İsrail dışında, hatta isim anlamında kullanıldığı ve bu tür metinlerde orijinal, daha geniş (yani Habiru) bir çağrışımın ortaya çıktığı yargısına varmıştır (Kline, 1958, s. 47).

İbrani terimi, Tevrat'ta hizmetçilikten ziyade hizmetin bir türünü ifade etmektedir. Nuzi tabletlerinde Habiru'nun aynı durumda olduğunu ifade etmiştir (Kline, 1958, s. 47). Nuzi'de Habirular “yabancı hizmetçi” olarak bulunmuşlardır (Lewy, 1939, s. 604). Tevrat'ın Mısırdan Çıkış bölümünün 21:2 satırında: “*İbrani bir köle satın alırsan, altı yıl kölelik edecek, ama yedinci yıl karşılık ödemediği özgür olacak*” (Kline, 1958, s. 47). Ve yine Tevrat Tesniye 15:12: “*Eğer kardeşin, İbrani bir erkek, yahut İbrani bir kadın sana satılır ve altı yıl sana kölelik ederse, o zaman yedinci yılda onu yanından hür olarak salıvereceksin*”. Tevrat'ın bu ifadeleri, İbraniler'in yabancı değil aksine kardeş olarak görüldüklerinin kanıtıdır. Hizmet türleri olarak benzer olsa da yabancılık hususunda çelişmektedir. Yeremya 34:9: “*Bu antlaşmaya göre herkes kadın, erkek İbrani kölelerini özgür bırakacak, hiç kimse Yahudi kardeşini yanında köle olarak tutmayacaktır*”, ifadesi de bu görüşü desteklemektedir (Kline, 1958, s. 48).

Tevrat I. Samuel Kitabı'nda İbraniler ve İsraililer'in ayrı olduğu açıkça görülebilmektedir (Kline, 1958, 49). I. Samuel 13:3 - 14:21'de İsraililer ve İbraniler'in ayrı topluluklar oldukları bellidir. Güç kaybeden İbraniler, Saul'un zamanında, İsraililer'e mi yoksa Filistliler'e mi katılmaları gerektiği konusunda tereddüt içindeydiler (Loretz, 1984, s. 106). Burada bahsi geçen İbraniler'in İsraililer ile beraber anılmamasının sebebi Saul'un firar eden askerleri olabilir (Kline, 1958, s. 49).

Meredith Kline'in görüşü, Habiru ve İbraniler arasında net bir ayırım yapar ve her birinin farklı kökenlere ve amaçlara sahip olduğunu belirtir. Habiru, başlangıçta Hurritlerle ilişkilendirilen etnik bir askeri birlik olarak tanımlanırken, İbraniler ise Eber'in torunları olarak kabul edilir (Hodson, 1973, s. 67-68). Özellikle Amarna döneminde, bu iki grup arasında varsayılan benzerlikler görülmüştür. Ancak, Kline'a göre, Filistin çevresinde dolaşan Habiru, genellikle Suriye'de uzun süre ikamet eden ve Filistin'deki kuzey lordlarının çıkarlarına hizmet eden kişilerdir. Bu genellikle küçük paralı asker gruplarını içerir (Kline, 1958, s. 61-62).

Ancak, İbranilerin durumu farklıdır. Yeşu yönetiminde Filistin'i fetheden İbraniler, Mısır'da uzun süre ikamet etmişlerdir. İbraniler, Filistin'e gelmeden önce küçük paralı asker grupları olarak değil, birleşik ve Kenanlılara karşı çıkan bir ulusal grup olarak tanımlanmıştır. İbraniler'in amacı, sadece yerel kan davalarını çözmek değil, aynı zamanda Filistin'i fethetmektir. Bu nedenle, Kline'ın bakış açısına göre, Habiru ve İbraniler arasında önemli farklar vardır ve her biri farklı tarihsel ve etnik kökenlere sahiptir (Kline, 1958, s. 61).

İsrail'in ilk zalimi olan Aram-Naharaim veya Kuzeybatı Mezopotamya'nın kralı Cushan-rishathaim'in kuvvetleri arasında hizmet eden Habiru paralı askerlerinin olması da mümkündür. Bu durumda, Habiru ve İbraniler arasındaki tek gerçek temasın açık savaş olduğunu belirtmek mantıklı olabilir (Kline, 1958, s. 69).

Hakimler ve Samuel'in kitaplarında anlatılan İbraniler, toplumdan dışlanmış insanlardır (Parzen, 1933, 258). Bu statüleriyle eski Yakın Doğu metinlerindeki Habiru ile aynıdır. Bununla birlikte, “Habiru” terimi yalnızca sosyal çağrışımlara sahip bir unvan iken, “İbraniler” terimi hem sosyal hem de etnik çağrışımlara sahiptir ve yalnızca İsraililer için soyu belirten bir isim olarak kullanılır (Na’aman, 1986, s. 285).

İbraniler tıpkı diğer tüm Habiru gruplarının M.Ö. 2. binyılın komşu Batı Asya toplumlarından geldiği gibi, İsrail kabile toplumundan gelmişlerdi. Dahası, Ammonitler veya Filistliler ile mücadeleler gibi belirli tarihi anlarda, İbrani grupları yurttaşlarıyla işbirliği yaptı ve daha sonra İsrail toplumuna yeniden entegre olmuşlardır. Dolayısıyla İsrailoğulları ile İbraniler arasında, yahudilerin tarihlerinin hem başında hem de sonunda İsrail kabile toplumunun bir parçası olması anlamında bir tür etnik bağlantı vardı. İsrail'in krallığını kuran, başkentini ve kraliyet hanedanını kuran Davut bile bir “İbrani” idi (Na’aman, 1986, s. 285).

Sosyal ismin etnik bir anlam kazanması ve İsrail kökenli mültecilere “İbraniler” denmesi şaşırtıcı değil. I. Samuel'in öykülerinin yazarı, “İbrani” teriminin bu özel kullanımını düşünerek, incelikli bir edebi araç kullanmıştır. Filistinlilerin İsrail ayaklanmalarını küçümsemesini tasvir ederken, Filistliler, düşmanlarına alaycı bir şekilde “İbrani” adını vermişlerdir. Marjinal grupların yardımlarına koştüğünü ve böylece “Habiru” ve “İbrani” terimleri arasında ciddi bir anlam farklılığıyla sonuçlanacak edebi sürecin başlangıcı görülmüştür. Ancak bu anlatıcı, “İsraili” ve “İbrani” isimleri arasındaki farkı kesinlikle bilmekteydi. Bu aşağılayıcı ismi rakipleri İsrailoğulları'nı karalamak için kullanacak olanlar yalnızca Filistliler'di. Anlatıcı hiçbir

yerde “İbraniler” terimini İsrail kabileleri için bir soy olarak kullanmamıştır (Na’aman, 1986, s. 285).

Yabancı bir ülkeye göç eden İsrailoğulları’na verilen isim olarak İbrani ifadesi kullanılmıştır. Kenan’dan Mısır’a zorla getirilen Yusuf için İbrani denmektedir. (Yaratılış 39:14). Mısır’dan Çıkış hikâyelerinde İsrailoğulları’nın Mısır’da kalmaları ve sıklıkla “İbraniler” olarak anılmaları ile ilgili olarak “*Çünkü siz Mısır diyarında yabancydınız*” (Mısır’dan Çıkış 23:9) açıkça ifade edilmektedir. Yunus peygamber memleketini terk edip yabancı bir ülkeye kaçarken kendisine “İbrani” adını verir (Yunus I: 9). Ayrıca İbrahim’e, Rab tarafından “*Ülkenden, akrabalarından ve babanın evinden sana göstereceğim ülkeye git*” (Yaratılış 14:13) emri verildiği için “İbrani” denmiş olabilir (Na’aman, 1986, s. 286).

Nuzi’yle yapılan sözleşmelerde İbrani kölenin durumu Habiru gruplarının durumuyla karşılaştırılmıştır. Nuzi’ye komşu ülkelerden gelen göçmen statüsünden dolayı “Habiru” adı verilmiştir. Öte yandan İbrani köle, kendi toplumu içinde köleleştirilmiş bir İsraili olarak sosyal statüsü nedeniyle bu şekilde adlandırılmıştı. Karşılaştırma, İbrani teriminin Tevrat geleneği içindeki gelişimini ve Habiru ile İbrani terimlerinin kullanımında gelişen farklılığı açıkça göstermiştir (Na’aman, 1986, s. 287).

Eski Ahit’in çeşitli yerlerinde geçmesinden dolayı İbrani teriminin esas olarak edebiyat geleneğiyle sınırlı olduğu açık bir şekilde görünmektedir. Peygamberlik kitaplarında nadiren görülür (Yeremya 34:9, 14, Yunus I:9) ve Tevrat hukukunda yalnızca “*İbrani köle*” olarak yer alır, her iki durumda da bir bireyi belirtir. Konuşma dilinde bu terimin her zaman bireylere gönderme yaptığı rahatlıkla söylenebilir. “İbraniler” teriminin büyük İsraili gruplara uygulanması muhtemelen yalnızca edebi alanla sınırlıydı ve muhtemelen Samuel’in kitaplarındaki öykülerden etkilenmişti. “İbrani” teriminin edebiyat alanına aktarılması, Naaman’a göre, tarihsel isim olan Habiru’dan ayrılmasına, İbrani teriminin Tevrat’taki İbrani’ye özgü bir isim haline gelmesine yol açmıştır (Na’aman, 1986, s. 287).

Eski Ahit geleneğinde “İbrani” teriminin “edebileştirilmesi”, Eski Ahit sonrası dönemde ismin geç gelişimini daha da etkiledi. İyi bilindiği gibi, “İbrani” ismi kanonik olmayan Yahudi literatüründe, Josephus’ta, Philo’da ve Yeni Ahit’te görülür ve burada “İsrail” etnik kökeniyle eşanlamlı hale gelir. Terimin bu geç dönemlerdeki kullanımı tamamen Eski Ahit terminolojisine dayanmaktadır. Bu, Tevrat’taki edebi geleneklerin, terimin karmaşık arka planından ve kullanımında meydana gelen değişikliklerden

haberdar olamayan yazarlar üzerindeki etkisini yansıtmaktadır (Na'aman, 1986, s. 287).

Eski Ahit geleneğinde “İbrani” teriminin kullanımında bir değişiklik ve bunun “Habiru” unvanından ayrılması iki büyük adımda meydana gelmiş gibi görünmektedir. İlk aşama, büyüyen İsrail toplumunda göç olgusunun hâlâ yaygın olduğu bir dönemde yazılan Samuel'in kitaplarında açıkça görülmektedir. Görünüşe göre “İbrani” unvanı o dönemde ailelerini terk etmek ve servetlerini başka yerlerde aramak zorunda kalan köklerinden edilmiş İsraillileri ifade eden sosyal bir etnik isim olarak kullanılıyordu. Edebi düzeyde bu terim, İsrailoğulları için o dönemdeki başlıca düşmanları olan Filistliler tarafından kullanılan aşağılayıcı bir terim haline geldi (Na'aman, 1986, s. 287).

Daha sonra, Habiru-İbrani olgusu günlük gerçeklikten tamamen kaybolduğunda, günlük dilde “İbrani” terimi, göçmen ya da köle olan bireysel İsrailliler ile sınırlı kaldı. Edebi gelenekte bu terim daha da dönüşerek kendi anavatanlarının dışında bulunan, yani yabancı topraklarda köle olarak baskı altında yaşayan İsrailli gruplar için genel bir isim haline geldi. Bu son aşama, “İbrani” etnik kökeninin Eski Ahit sonrası kullanımının yolunu açtı, burada ismin orijinal anlamının tüm izleri ortadan kalktı ve ismin İsrailoğulları için başka bir terim haline geldi (Na'aman, 1986, s. 288).

F. Böhl, İbraniler'in İsrailoğulları'ndan daha geniş bir terim olduğunu varsaymıştır. Bunu sık sık tekrarlanan şu cümleyle özetlemiştir: “Tüm İsrailliler İbranidir, ancak tüm İbraniler İsrailli değildir” (Böhl, 1911, s. 67). İbraniler, diğerlerinin yanı sıra İsrail kabilelerini de içeren bütün bir halk grubunun adıdır. İsrailli kendisini kendi kabilesinin ve halkının onursal adıyla tanımlar, ancak diğer ülkelerin daha geniş perspektifinden bakıldığında -ancak tutarlı bir şekilde olmasa da- büyük etnik grubun bir üyesi olarak görülmüştür (Böhl, 1911, s. 73).

Ancak öte yandan İbraniler, İsrailliler'den çok daha geniş bir terim olabilir. Kenan'daki İbraniler söz konusu olduğunda yapılacak en bariz şey İsrailoğulları'nı düşünmektir. Böhl, böylece İsrail kabilelerinden veya daha dar anlamda İbraniler'den söz etmiştir. Bu yaklaşımdan yola çıkarak Amarna tabletlerindeki Habiru'nun dar anlamda İsrail kabileleriyle veya İbraniler ile aynı olup olmadığı sorusu ortaya çıkmıştır (Böhl, 1911, s. 90).

F. Böhl, genellikle İncil'deki İbrani pasajlarının erken tarihlendirildiğini varsaymıştır. 1. Samuel 14:21'e göre Saul'un zamanında Kenan'da İsrail'den ayrılan, tam anlamıyla “İbraniler” adında bir nüfusun bulunmasının mümkün olduğunu düşünmüştür (Böhl, 1911, s. 71).

Ayrıca, Tevrat'ta bulunan soyağacına dayanarak bütün bir İbrani grubunun varlığını öne sürmüştür. Dahası, Amarna çağında Kenan'da yaşayan İbraniler ve İsraililer'in kimliklendirilmesine dayanarak, Kenan'daki İsrail kabilelerinin göçü ve en eski tarihi hakkında çok değerli bir ipucu bulunduğunu varsaymıştır (Böhl, 1911, s. 91).

Eski Antlaşma'daki bilgilerin en azından İsrail kabilelerinin Kenan'a göçünün Amarna döneminden önceki on yıllara (IV. Amenhotep, 1375-1360 civarı) yerleştirilmesiyle çelişmediği inkar edilemez. Bu İsrail daha sonra Mısır'a, oradan da Filistin'e göç etmiştir (Böhl, 1911, s. 92).

A. Jirku, Böhl'ün mevcut “Tüm İsraililer İbranidir, ancak tüm İbraniler İsrailli değildir” görüşünün doğru olmadığını düşünmektedir. Böhl'ün aksine A. Jirku, Habiru ve İbrani hakkında eski Yakın Doğu ve Tevrat kaynakları arasında genel bir uyum olduğunu varsayar. Eski Ahit İbraniler hakkında ne söylerse söylesin, ister Habiru ister ‘pr.w hakkında olsun, eski Yakın Doğu belgelerinin söyledikleriyle kolaylıkla bağlantılandırılabilir. Yaratılış 14:13'teki “*İbrani Avram*” ifadesine dikkat çekmektedir (Jirku, 1924, s. 27). Yaratılış 14'ü sürgün sonrası döneme ait bir orta bölüm olarak görmeyi reddeder. Üslubu ve içeriği itibarıyla, Yaratılış 14 tarihi bir belgedir ve burada bulunan “*İbrani Avram*” unvanı, M.Ö. 2. bin yılda yaygın olan Habiru-İbrani halkının bireysel üyelerinin isimlendirilmesinden başka bir şey değildir (Loretz, 1984, s. 209).

Bu isimlendirme, İbrahim'in çivi yazılı bir belgeye dayanması gerektiğine dair şaşmaz bir kanıttır, bu belgede “İbrani (İbrani Avram)” isminin hâlâ yaygın olduğu görülmüştür (Loretz, 1984, s. 210).

Jirku'ya göre, Habiru-İbrani M.Ö. 15. ve 14. yüzyıllarda Suriye-Filistin'i işgal etmiştir. Yaratılış 14'te “*İbrani İbrahim*” tarafından bildirilenler bu sözde El Amarna zamanına yerleştirilmiştir. M.Ö. 13-11. yüzyıllarda İbraniler bize Mısır'da, İsrail'in Mısır'da kalışını güçlü bir şekilde hatırlatan bir biçimde ve koşullar altında görünmüşlerdir. İbraniler'in bağımsız bir halk olduğuna dair kesin olarak tarihlenebilecek son haber Saul'un zamanına aittir. Bu nedenle, daha sonra Filistin'e egemen olacak halkın yaratılışında yer alan İbraniler ve İsrailoğulları'ndan oluşan iki halk arasında ayırım yapmak gerekmektedir. F. Böhl'ün “tüm İsraililer İbranidir, ancak tüm İbraniler İsrailli değildir” görüşünün aksine, İsraililer İbraniler'in bir alt grubu olarak görülmemelidir. İbraniler ve İsraililer bağımsız ve başlangıçta oldukça farklı halklar olarak görülmelidir. Bu sayede İsrail'in daha sonraki halkının her ikisinin de bireysel parçalarının birleşmesinden ortaya çıkmıştır. İbraniler'in aksine İsrail kabileleri

daha çok Arami'dir. İbraniler ve İsraililer'in birliğinden ortaya çıkan İsrail halkına ek olarak yüzyıllar boyunca bağımsız İbrani ulusal parçaları da vardı. Bunlar yavaş yavaş tarih sahnesinden kaybolmuş, kısmen de zaten sağlamlaştırılmış ve birleşmiş İsrail'e karışmıştı ((Loretz, 1984, s. 211).

Habiru ile ilgili çivi yazılı metinler, Suriye-Filistin'e göç eden daha büyük bir İbrani halkının kanıtıdır. Öte yandan, Habiru'ya ilişkin çivi yazılı metinler, ne daha büyük bir İbrani halkının inşasını haklı çıkardığını ne de onların Suriye-Filistin'e göç ettikleri varsayımına izin vermediğini belirtmek gerekir (Loretz, 1984, s. 211).

Tevrat dışı metinler ayrıca İbrahim'in halkının oluşturduğu İbrani grubunun Armarna döneminin Habirular'ı ile özdeşleştirildiğine dair hiçbir kanıt sunmamıştır. A. Jirku'nun düşünceleri bazı noktalarda A. Ungnad'ın görüşlerine değindi. İbraniler'in M.Ö. 1200 civarında Suriye-Filistin'i işgal ettiğini varsayar. Habirular - İbraniler aslında Mezopotamya'da yaşayan ve sapanlarla silahlanmış göçebelere verilen bir isimdi (Ungnad, 1923, s. 13).

Onlar da Mısır'a "sapancı" olarak gelmişler ve orada firavunlar tarafından kendi amaçları doğrultusunda sömürülmüşlerdir. Bu Habirular, II. Ramesses'ten (M.Ö. 1297-1230) sonraki dönemde Mısır'ın zayıflığını kullanarak baskıcı boyunduruğu kırmak ve Suriye-Arap çölündeki akraba Habiru kabileleriyle birleşmek için kullanmışlardı. Daha sonra hep birlikte savunmasız Filistin'e saldırmışlardır (Ungnad, 1923, s. 15-16).

F. Schmidtke, İbrani isminin İsrail'in çok ötesine uzandığı hipotezinden yola çıkmaktadır. Çünkü İsrailoğulları yalnızca "*İbrani İbrahim*" in soyundan gelen bir soydur. Tevrat'ın kanıtlarına göre, İbrahim ve halkının ait olduğu oldukça geniş bir insan grubudur. İsrail'in yanı sıra Mezopotamya ve Suriye-Arap çölündeki Edomitler, Moabiler, Ammonitler, İsmaililer ve Arami kabileleri de içerir (Schmidtke, 1933, s. 35).

Bu halkların yaşadığı bölge, Arabistan ve Güney Filistin'den Mezopotamya ve Babil'e kadar uzanmaktadır. Tevrat kaynaklarına göre, İbraniler'in İsraililer'den daha fazla olduğu, İbraniler'in Mezopotamya, Filistin ve Arap kolunun varsayılması gerektiği anlamına gelmektedir (Schmidtke, 1933, s. 42-43).

Schmidtke, Habiru-İbrani sorununu Filistinli İbraniler ile ilişkilendirmiştir. Habiru hakkındaki çivi yazılı yazıtlardaki bilgileri Eski Ahit İbraniler'i ile uzlaştırmaya çalışmıştır (Schmidtke, 1933, s. 43-44).

Habiru "bedevi" bir isim olduğu için kabile mensubiyeti hakkında hiçbir şey söylenemez. Bu nedenle Babil, Hitit ve Filistin Habiruları'nın aynı nüfus grubuna ait

olmaları gerekmez. Muhtemelen çoğunlukla Suriye-Arap çölünden gelen Samilerdi (Schmidtke, 1933, s. 45).

Mezopotamya'da ya da daha büyük ihtimalle Filistin'de, Mezopotamya'daki Habiru-İbrani hakkında başka kaynaklardan hiçbir şey duyulmadığı için, Habiru adı özellikle İbrahim'in halkına yapıştı ve popüler bir isim haline geldi. Ama burada da çok sıkı tutunmadı çünkü sonuçta İbrahim'in soyundan gelenlere İsrailoğulları denmiştir (Schmidtke, 1933, s. 46).

F. Schmidtke, Habirular'ı “göçebeler” ve “bedeviler” olarak tanımladıktan sonra Amarna tabletlerindeki Habiru'da, İbrahim'den Yakup'a kadar olan İbrani gruplarını anlattığına göre, Kenan'ın İsrailoğulları tarafından ele geçirilmesini İbraniler'in uzun ve sürekli bir fetih süreci olarak yorumlamaktadır (Schmidtke, 1933, s. 56),

İsrail, Yeşu yönetimindeki ülkeye gelmemiştir. İsmin ilk taşıyıcısı Yakup'tur. Ondan önce, ilgili popüler unsurlar İbrahim'in yönetimini istila etmiş ve onun ve İshak'ın yönetimi altında güney Filistin'e yerleşmişlerdi. Dolayısıyla, Yakup'tan bu yana yalnızca bir İsrail halkı var olmasına rağmen, Yaratılış'taki ataerkil hikâyelerinin de çembere dahil edilmesi gerekmektedir. Ancak gelenekte halkın tarihi İbrahim'le başladığı için İbrahim'e de geri dönülmesi gerekmektedir. Bunun daha fazla gerekçelendirilmesine gerek yok, çünkü tüm göçü, çöl göçebelerinin batıdaki ekili topraklara doğru barışçıl ve savaşı bir şekilde ilerlemesinin sürekli bir nüfuz etme ve asimilasyon süreci olarak hayal edilmesi gerekmektedir. İbrahim ve İshak, Yakup ve halkının yolunu hazırlamıştır. Ataların hatırası, Yeşu ve ev sahiplerini, ataları aracılığıyla hak iddia ettikleri topraklara geri götürdü ve bu topraklar, sonunda tarih forumunda başarıyla tanınmıştır (Schmidtke, 1933, s. 56).

İbrani isminin başlangıçta bir yabancıyı, bir barbarı, bir bedeviyi ifade eden bir aşağılayıcı bir isim olarak görünmüştür. Bu isim, eski Yakın Doğu'nun daha uygar halkları tarafından, başıboş ve huzursuz insanları belirtmek için kullanılmıştır. İnsanlık tarihinde sık sık olduğu gibi, bir gruba alay ve küçümseme amacıyla atılan bir sıfat, zamanla damgasını kaybetmiş ve grup tarafından itirazsız ve orijinal çağrışımının bilincine varılmadan taşınmıştır (Parzen, 1933, s. 258).

H. Parzen'e göre, Yunus 1:9 ve Yaratılış 40:15 de İbrani kelimesinin bu tek tip yorumuna uymaktadır. Her şeyden önce bu, Yahudi sadakatının ve gururunun bir ifadesi değil, Yunus peygamberin kimliğini gizleme girişimidir. Yusuf, Yaratılış 40:15'te “*İbraniler'in Ülkesi*”nden söz ettiğinde, bu genellikle varsayıldığı gibi “Kenan ülkesi”

için bir anakronizm değil, daha ziyade İbraniler'in ülkesi veya Habiru, yani İsa'nın orijinal vatanıydı. Bu şekilde Mısırlılar'ı barbar bedevilerin topraklarına sürmüştü. Yusuf'un kendisi aslında Habiru kabilelerinin soyundan gelmiştir. H. Parzen'e göre hem Habiru hem de İbrani, Filistin ile Fırat arasındaki tüm göçebe halkların bir parçasıdır (Parzen, 1933, s. 259).

H. H. Rowley dikkatini İbraniler'in Mısır'a göçü ve Mısır'dan Çıkış üzerinde yoğunlaştırmıştır. İbrani kabilelerinin Filistin'e ilk girişinin Amarna mektuplarına yansıdığını varsaymıştır. Ancak bunun Yeşu yönetimindeki daha sonraki saldırılara da yansımalarının ayrılması gerektiğini düşünmüştür (Rowley, 1950, s. 113).

Amarna dönemi olaylarını Yakup'la ilişkilendirmiş ve Şekem'in ele geçirilmesini Yaratılış 34 ile birlikte görmüştür. Bu, onu Yakup'u M.Ö. 1400 civarında tarihlendirmeye ve İbrahim'i 17. yüzyıla yerleştirmeye ve Yusuf'un hikâyesini Amarna dönemine yerleştirmeye yönlendirmiştir (Rowley, 1950, s. 114).

Bu yaklaşımdan yola çıkarak Yusuf ve diğer Habirular'ın Mısır'a göçünü varsayma ve Habiru-İbrani gruplarını o dönemde Filistin ve Mısır'da kanıtlanmış diğer gruplarla ilişkilendirme fırsatına sahiptir (Rowley, 1950, s. 129). Bunu M.Ö. 1230 civarında Musa yönetimindeki göç izlemiştir. Yeşu, çölde iki yıl dolaştıktan sonra liderliği ele geçirmiş ve Filistin'in fethine öncülük etmiştir. Bu, Yeşu yönetimine gelen İbraniler ile Amarna dönemindeki ilk fetihten bu yana ülkede bulunanların birleşmesini başlatacaktı (Rowley, 1950, s. 164).

H. H. Rowley'nin anlayışı, toprakların fethi, Mısır'a yürüyüş ve Mısır'dan Çıkış hakkındaki Tevrat'taki geleneklerin düzenlenmiş olduğu, ancak yine de tarihi materyal içerdiği yönündeki ideolojik önermeye dayanmaktadır. Amarna döneminin bir aşamasını ve Mısır'dan Çıkış'tan sonra Yeşu'nun liderliğindeki bir aşamayı, olayların bir arada görüldüğü Tevrat'taki anlatımın tuhaflığına işaret ederek haklı çıkarır (Rowley, 1950, s. 162-162).

Tevrat'taki bilgilerin tarihsel güvenilirliğine ilişkin bu varsayımların yanı sıra Tevrat dışı kaynakların ayrıntılı değerlendirmesinin pek sonuç vermediği düşünülmüştür (Weippert, 1967, 47). Habiru-İbrani sorunu açısından bakıldığında, burada Amarna tabletlerine ve Tevrat belgelerine dayanan Habiru = İbrani eşitlemesinin filolojik sorunlarından bağımsız olarak, türetmeyle ilgili ancak tek tip bir açıklama sağlama girişimi yer almaktadır. İbraniler'den daha sonraki İsrail'in, İbraniler'e sunulmak üzere Habiru = İbrani olmak üzere iki aşamaya bölünmüş halidir (Noth, 1951, s. 74-80).

H. H. Rowley temelde Habiru – İbrani'nin daha büyük bir etnik grup olduğunu ve doğudan göç ettiklerini varsayanlarla aynı fikirdedir (Rowley, 1950, s. 53).

R. de Vaux, İbrani kelimesinin Habiru'dan türetilmesinin mümkün olduğunu, ancak eşdeğerliğin ancak başka argümanlarla desteklenmesi durumunda kabul edilebileceğini savunmuştur. Habiru ve İbrani'nin kendilerini yabancı olarak bulacakları durumun benzetmesini, hareketliliklerini ve mekan ve zamandaki dağılımını, Habiru'nun Tevrat'taki İbraniler ile hemen hemen aynı zamanda ortadan kaybolması ve her ikisinin de yerleşik veya göçebe-yarı göçebe yaşamı, dolayısıyla Habiru'nun karakterizasyonu İsrail'in atalarına da uygulanabileceğini düşünmüştür (Vaux, 1971, s. 206).

Habirular ile ilgili Tevrat dışı hiçbir metin doğrudan İbraniler'i ilgilendirmez. Her şeyden önce Amarna döneminin Habirular'ını, Kenan'ın fethini üstlenen İsrailli gruplarla özdeşleştirmek mümkün değildir. Habirular'a, İsrail'in atalarının hiç gitmediği bölgelerde de rastlanmıştır. Bu benzerlikler ve farklılıklar, İsrailoğullarının atalarının daha büyük bir grup olan Habiru'nun parçası olmasıyla açıklanabilir (Vaux, 1971, s. 207).

Filistlilerin, Filistin dağından kendilerine karşı gelen İsrailliler'e, Amarna zamanında bu dağda zaten yaşayan Habiru ile aynı adı verdikleri anlaşılmaktadır. Mısırlılar'ın, aralarında köle olarak satılan Yusuf'u ve ondan sonra Kenan'da savaştıkları ve esir olarak geri getirdikleri Apiru'ya inen Samiler'i asimile etmeleri düşünülebilir (Vaux, 1971, s. 207).

R. de Vaux, Amarna döneminin Habirular'ı ile Tevrat'taki İbraniler arasında doğrudan bir bağlantı kurmayı ve her ikisini de Batı Sami Amoritler'in veya Proto-Aramiler'in parçaları olarak görmüştür (Vaux, 1971, s. 207-208).

K. Koch, Mısır'daki İbraniler'in göçü hakkındaki Tevrat'taki ifadelerin bu yorumunu, Mısır'ın 'pr.w hakkındaki kanıtlarının özel bir yorumuyla birleştirerek M.Ö. 1300 civarında Ramses döneminde Filistin'i işgal eden daha sonraki İsrail kabilelerine atıfta bulunmuştur. Ayrıca Yaratılış bölümündeki anlatılardan İbraniler'in de aynı nüfusa atandığını ve bunların Filistinli Habiru savaş esirlerinden oluştuğunu öne sürmüştür (Koch, 1969, s. 67-68).

K. Koch, Mısır 'pr.w'sinin Eski Ahit İbraniler'i El Amarna harflerinden Habiru ile aynı olduğu ve bunların da Eski Ahit İbraniler'i ile uyumlu olduğu hipotezine karşı çıkar (Koch, 1969, s. 8). Amarna mektuplarının Habiru'su ile Ramses döneminin

‘pr.w’si arasında, Suriye-Filistin'deki koşulların temelden değiştiği yarım yüzyıldan fazla bir sürenin olduğuna dikkat çeker. Ramses dönemine ait yazıtlarda bahsedilen ‘pr.w Mısır'dan Çıkış'taki İbraniler'den ayırlanamaz ve Leah kabilelerinin bedeviler olarak zaten dahil olduğu daha büyük İbraniler bütünü'nün bir parçasıdır. Bedevilerin ve Apirular'ın Horemheb ve I. Seti komutasındaki ilerleyişi Leah kabilelerinin fethi ile bağlantılıdır. Bu durum da Habirular'ın bedeviler olduklarını göstermektedir (Koch, 1969, s. 71).

Geus, İsrail'in atalarını, Fırat'ın ortasında bulunan, ancak uzun süre Kenan şehirleri arasında yer alan Amorit kökenli grupta aramıştır (Geus, 1976, 173). İbraniler'in bir unvandan etnik kökene dönüştüğünü varsayanlarla aynı fikirde olmuştur. Amarna döneminin Habiru'sunun İbraniler ile aynı olduğunu varsaymakta hiçbir zorluk görmedikten sonra, İbraniler ile İsrailoğulları arasındaki ilişki sorunuyla ilgilenmiştir (Geus, 1976, s. 182-187).

Amarna harflerinin özel bağlamında İbrani-Apiru kelimesi, bu şekilde belirtilen kişilerin ait olduğu etnik grupla tamamen bağlantısız bir isimlendirme işlevine sahip olabilir. Bu nedenle, belirli koşullar altında hem İsraililer hem de İsraili olmayanlar bu şekilde belirlenebilir. İbraniler kelimesinin daha sonra Eski Ahit'te etnik anlamda kullanılması, bu kelimenin Eski Ahit'teki halen gizemini koruyan diğer soylulara benzetilmesini sağlar (Geus, 1976, s. 187).

Eber, İbrahim'in beşinci dedesidir. Eber'in soyundan gelenler İbrani olarak anılmaktadır. Yaratılış 10:21'de “*Yafet'in ağabeyi olan Sam'ın da çocukları oldu. Sam bütün Ever soyunun atasıydı*” ifadesi geçmektedir (Nana, 2008, s. 44). İbrahim'in babası Terah, Terah'ın babası Nahor ve Nahor'un babası Serug'un isimleri Asur kaynaklarında Serug, Asur Sarugi, Süryanice Serug, Nahor ve Terah, Til Turakhi, “Terah Höyüğü” gibi yerlere verildiği görülmektedir (Albright, 1957, s. 236-237). Oxford Üniversitesi İbrani dili profesörlerinden Driver, Yahudi hahamlar, “Abiri” veya “Habiru” terimini kullanarak, Yahudi halkının tarihini daha eski dönemlere, hatta eski çağlara bağlamaya çalışmışlardır. Bu terimi kullanarak, Filistin tarihini Yahudi halkıyla bütünleşmiş tek bir süreklilik içinde sunma çabası içinde olmuşlardır. Bu şekilde, Yahudi halkının kökenlerini ve tarihini daha eski dönemlere kadar uzatabilecekleri bir argüman geliştirmeye çalışmışlardır (Susa, 2019, s. 330).

SONUÇ

Habirular ile ilgili mevcut metinler ve görüşler incelenmiştir. Amarna metinlerinde keşfedilen SA.GAZ'ın faaliyetlerinin Habirular ile benzerlik gösterdiği belirlenmiştir. Hitit antlaşmalarında ve Ras Şamra'da keşfedilen “prm” ile birlikte Habiru = SA.GAZ = prm eşitliği kabul edilmiştir. Prm'nin keşfi, aynı zamanda Mısır'da geçen ‘pr.w için de kanıt niteliği taşımıştır. Böylece, Akadça'da Habiru, Sümerce'de SA.GAZ, Ugarit dilinde ‘prm ve Mısır'da ‘pr.w olarak kabul edilmiştir. Bu durum, literatürün hızla büyümesine ve Habirular ile İbraniler arasındaki benzerlikler üzerine bilimsel görüşlerin hızla çoğalmasına neden olmuştur. Ancak, Habirular ve Habiru-İbrani benzerlik sorununu henüz netleştirmemiştir.

Habirular, M.Ö. 2200 yıllarında Sümerlerin III. Ur Hanedanlığı'ndan M.Ö. 1200 yıllarına kadar geçen yaklaşık bin yıllık süreçte tarih sahnesinde var olmuşlardır. Bu süre zarfında, Habirular'ın kendileri tarafından yazılan yazılı bir materyal veya herhangi bir eser henüz bulunmamaktadır. Habirular, kendilerine bu ismi vermemişlerdir. Bu isim onlara bulundukları çevredeki insanlar tarafından verilmiştir. Habirular ile ilgili tüm bilgiler, çevrelerindeki insanların onlar hakkında verdikleri bilgilere dayanmaktadır. Habiru kelimesinin anlamı konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır; “*katil*”, “*konfederasyon*”, “*müttefik*”, “*komplocu*”, “*eşkıya*”, “*yağmacı*”, “*göçmen*”, “*mülteci*”, “*yabancı*”, “*hırsız*”, “*tüccar*”, “*çölden gelen adamlar*”, “*birine yiyecek sağlayan*”, “*boğazını kesen*”, “*tozlu*” ya da “*tozlu ayak*” gibi farklı anlamlar önerilmiştir. Bu kadar çeşitli görüşler, Habiru'nun etimolojik açıdan incelenmesinin zorluğunu göstermektedir. Bu nedenle, Habiru kelimesinin etimolojik olarak incelenmesi yerine, metinler ışığında anlamının çıkarılması daha doğru ve genel sonuçlar verebilir.

Habirular'ın metinlerdeki ortak özelliklerinden biri, bulundukları her yerde yabancı olmalarıdır. Bulundukları bölgelerin belirli toplumsal koşullarına uyum sağlamak zorunda olmaları, Hitit metinlerinde yabancı Lulahhu ile yan yana görünmeleri, Nuzi'de yayınlanan Habiru isimleri ve geldikleri bölgelerin bilinmesi, onların yabancı olduklarını göstermektedir. Yabancı olmaları, mesleklerinin çeşitliliğini, düşük sosyal statülerini ve bir grup olarak birlikte yaşama tercihlerini açıklamaktadır. Mısır'da pr.w, yabancıları belirten işaretle beraber kullanılmaktadır. Habirular'ın bulundukları bölgede yabancı olmaları ve mesleklerinin çeşitliliği, yerlerinden veya

yurtlarından edilen kişiler olduklarını göstermektedir. Geçinmek ve güvenlik kaygısıyla devletlere ve kişilere bağımlı olarak çeşitli işlerde çalışmışlardır.

Habirular'ın yabancı olmaları, göç ettiklerini göstermektedir. Metinlerden anlaşıldığı kadarıyla, göçlerin sebepleri arasında savaş, otoriteye isyan ve borçlar bulunmaktadır. Göçlerin devam edip etmediğine dair bilgi bulunmaktadır. Göç ile başlayan yeni yaşamları, yerleşik yaşamla kurdukları ilişkilerle beraber devam etmiştir. Alalah Kralı İdrimi ve Hasor Kralı'nın Habiru'ya sığınması, özellikle İdrimi'nin yedi yıl boyunca onların içinde yaşaması, bazen mülk ve sığır sahibi olmaları, devlet yetkilileri, askeri subaylar ve çobanlar gibi önemli noktalara gelmeleri, göçebe tanımına uymamaktadır. Muhtemelen yurtlarından ayrılarak yabancı oldukları ilk göçlerinden sonra bölgeye yerleşmişler ve bu seviyelere gelecek kadar uzun yıllar geçirmişlerdir. Nuzi'de, efendilerinin ölümüne kadar hizmet edeceklerine dair sözleşmeler yapmışlardır. Göçebe olduklarına veya yerleşik hayata geçip geçmediklerine dair kesin bilgi henüz bulunmamaktadır. Mevcut veriler, Habirular'ın yarı göçebe olarak yaşadıklarını desteklemektedir.

Yabancı statüleri, düşük sosyal statüleri, yarı göçebe yaşam tarzları ve toplumsal koşullara uyum sağlamaları, Habirular'ın bulundukları bölgeye iltica ettiklerini göstermektedir. Yurtlarından ayrılmak zorunda kalan, geçinmek zorunda olan ve güvenli bir sığınak arayan Habirular, devletlere ve bireylere sığınmıştır. Nuzi'de kadın ve çocukların da olduğu aileler olarak Habirular görünmektedir. Nuzi metinlerinde geçen sözleşmelerin ağır cezalar içermesi, güvenli bir yerde geçinebilmenin daha da zorunlu hale geldiğini göstermektedir. Habirular, demircilik, katiplik, müzisyenlik, paralı askerlik, devletlere ya da bireylere bağlı gönüllü hizmetçilik, çobanlık ve şarap üreticiliği gibi mesleklere sahip olmuşlar ve gittikleri bölgelerde geçinip güvende kaldıkları sürece yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Alalah Kralı İdrimi ve Hasor Kralı'nın Habiru'ya iltica etmesi, borçlarından kaçan birinin Ziluna ülkesine iltica etmesi, Ugarit ve Hitit Kralı arasında yapılan antlaşmada birbirlerinin ülkesine iltica edenlerin iade edilmesi, Mari'den gelen bir metinde Eşnunna'dan kaçıp Iasim-El topraklarına iltica eden birinden bahsedilmesi ve Mısır'a düşman olanların Habirular'a iltica etmeleri, Habirular'ın mülteci olduklarını desteklemektedir. Ziluna ülkesine iltica eden kişiye "Habiru oldu" denmektedir. Amarna mektuplarında da "Habiru ol" ifadesi birçok defa geçmektedir. Habiru ve Habiru olmak, iltica etmek anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Habirular, Sami ve Sami olmayan kişilerden oluşan sosyal bir grup olarak kabul edilmektedir. Nuzi, Alalah, Babil, Boğazköy ve Tikunani Kralı Tunip-Teşşup'a ait prizma üzerinde yayınlanan isimler listesinde, Akadca, Hurrice, Sami olmayan isimler, Kassit isimler, Gutium, Lulume ve çevredeki diğer halklara ait isimler görülmektedir. Geldikleri bölgelerin ve isimlerin çeşitliliği, sosyal bir yapı olduklarını desteklemektedir. Habirular'a bu isim her zaman başkaları tarafından verildiği için, Habirular'ın kimlik duygusu hakkında bir bilgi henüz bulunmamaktadır. Tek bir anavatanlarının olmaması, dilleri ve kendilerine ait eserlerinin olmaması nedeniyle, etnik bir yapıdan bahsedilmesi henüz mümkün değildir.

Habirular'ı önemli bir araştırma konusu haline getiren, Tevrat bilginlerinin İbraniler'in tarihi için Tevrat dışı bir kaynak olarak görmeleridir. Habirular'ın İbraniler ile aynı olup olmadığı sorunu, Amarna'nın keşfinden günümüze kadar tartışılmaya devam etmektedir. Ancak henüz bir fikir birliğine ulaşılamamıştır.

İsrailli kabilelerin amacı toprağın kontrolünü ele geçirmek değil, yerli halkı yerinden ederek toprağa sahip olmaktır. Habirular'ın amacı ise bir bölgeyi ele geçirmek, nüfusunu azaltmak ve kitlesel yerleşimi sağlamak değil, baskın ganimetlerini ele geçirmektir. Ayrıca, kendilerine verilen şehirlerin sakinleri ile birlikte yaşadıkları da bilinmektedir. Tevrat, İsrailliler'in savaş arabası konusunda başarısız olduklarını söylemektedir. Öte yandan Habirular, bu konuda ustaydı. Habirular, Nuzi'ye göç ettikten sonra gönüllü hizmetçi olmuşlar, ancak İbraniler kendi yaşadıkları bölgede köle durumuna düşmüşlerdir. Habirular, İsrail'in atalarının gitmedikleri yerlerde de görülmektedir. Yeşu yönetiminde Filistin'e giren İsrailliler ile Amarna dönemi Habirular'ın tarihsel olarak eşitlenemeyeceği de kabul edilmektedir. Habiru olmanın kolaylığı, İbraniler için geçerli değildir. İbraniler ile Habirular'ın ortak yanı, isimlerine yüklenen aşağılayıcı anlamdır.

İbraniler'in, İsrailoğullarını atası Eber'den geldiği ve “*br*” köküne dayandığı genel olarak kabul edilen görüştür. Eber, İbrahim'in beşinci dedesidir. Sam, Eber'in atasıdır. İbrahim'in babası Terah ve dedeleri Serug ile Nahor'un isimleri, Asur kaynaklarında Harran bölgesinde bulunan yerlere verilmiştir. Bu kadar önemli atalarının arasında, İbraniler'in soyu olarak Eber'in seçilmesi düşündürücüdür. İbrahim'in Fırat veya Ürdün nehrini geçmesi, “*br*” kökünün “nehrin öte yakasından gelen” anlamında kullanılmasını desteklemektedir. Bu durumda, İbrahim ile birlikte nehri geçen Lut'un soyundan olan Moablar ve Ammonlar'ın, İbrahim'in torunu Yakup'un Fırat ve Ürdün

nehirlerini geçtiğinden dolayı soyundan gelen Edomlular'ın da İbraniler olduğu kabul edilmelidir.

İbrani ifadesi, Tevrat'ta, "İbrani Avram", Yusuf'a İbrani denmesi ve Yunus'un İbrani'yim demesi şeklinde kişisel isimlerin önünde kullanılmaktadır. İbrahim, Tanrı'nın emri ile vaat edilen topraklara doğru göç etmeye başlamıştır. Yusuf, kardeşleri tarafından satın alınca, esir düşerek Mısır'a köle olarak göç etmiş, Yunus ise Tanrı'nın Ninova kentine gidip halkı uyarmasını istemesinden kaçarak Tarşış'e doğru göç etmiştir. Yolda kendisine soranlara "*Ben İbrani'yim*" demiştir. İbrani kelimesi, gezgin veya göçmen anlamına gelen bir sıfat olarak görünmektedir.

I Samuel 14:21'de İbraniler ve İsraililer aynı metinde farklı gruplar olarak geçmektedir. Tevrat'ta geçen İbrani köleler, "kardeş" ve "satın alma" ifadeleri ile birlikte kullanılmaktadır. Levililer 25:35-43 metinleri bu durumu açıklamaktadır. Levililer 25:41-42'de İsraililer'in köle olarak satılmalarının ve onlara efendilik yapılmasının yasaklandığı yazmaktadır. Levililer 25:44-45'de köle olarak çevredeki uluslardan veya yabancılardan satın alınabileceği belirtilmektedir. İbraniler, Tevrat'ta köle gibi aşağı statülerinin yanı sıra, Potifar'ın karısının Yusuf'a kendisini "rezil eden İbrani köle" olarak hitap etmesi ve Mısırlılar'ın İbraniler ile yemek yemeyi iğrenç saymaları gibi aşağılayıcı ifadelerle de geçmektedir. Bu kanıtlar, İbraniler ile İsraililer'in aynı halklar olmadıklarını desteklemektedir.

KAYNAKÇA

1250-1050 B.C.E.

Abdelhafez, A. (2024). Aperu in Ancient Egyptian Texts, *Faculty of Archaeology, Damietta University*, 27(15), 221 - 237.

Albrecht, A., (1953). *Kleine Schriften zur Geschichte des Volkes Israels*, München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.

Albright, W. F., (1928). Review of Die Wanderungen der Hebräer im 3. und 2. Jahrtausend v. Chr, by A. Jirku, *Journal of the American Oriental Society*, 48, 183–185.

Albright, W. F., (1952). The Smaller Beth-Shan Stele of Sethos I (1309-1290 B. C.). *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 125, 24–32.

Albright, W. F., (1957). *The Stone Age to Christianity, From: Monotheism and the Historical Process*, New York: Doubleday Anchor Book.

Albright, W. F., (1968). *Yahweh And The Gods Of Canaan*, New York: Doubleday & Company, Inc.

André, P., (1968). *Abraham and His Times*, California: Fortress Press.

Arçın, Ş. A., (2016). *İsrail ve Yahuda Krallıkları*, İstanbul: Ayışığı Kitapları.

Arçın, Ş. A., (2017). Demir Çağı Yazılı ve Arkeolojik Kaynaklarında İsrail ve Yahuda krallıkları, *Filistin Araştırmaları Dergisi Kudüs Özel Sayısı*, 2, 1-31.

Aydın, N., (2000). *Sümerce Dilbilgisi*, Isparta: Tuğra Ofset.

Aydın, N., (2002). *Akadça Dilbilgisi*, Isparta: Tuğra Ofset.

Benzinger, I. (1907). *Hebräische Archäologie*, Leipzig: Grundriss Der Theologischen Wissenschaften

Bottero, J., (1954). *Le Probleme Des Habiru*, Paris: Impremiere Nationale.

Böhl, F., (1911). *Kanaanäer und Hebräer : Untersuchungen zur Vorgeschichte des Volkstums und der Religion Israels auf dem Boden Kanaans*, Leipzig : J. C. Hinrichs.

Brenner, M., (2011). *Kısa Yahudi Tarihi*, İstanbul: Alfa Kitap.

British Museum, (1892). *The Tell el-Amarna tablets*, London: Longmans.

Burney, C. F., (1921). *Israel's Settlement in Canaan*, London: British Academy.

Bülbül, C., (2010). İdrimi Zamanında Alalah Krallığı, *History Studies International Journal of History*, 2(2), 15-27.

Campbell, E. F., (1964). *The Chronology of the Amarna Letters: With Special Reference to the Hypothetical Coregency of Amenophis III and Akhenaten*, California: Johns Hopkins

Press.

Cazelles, H., (1946). *Études sur le code de l'alliance*, Paris: Letouzey et Ané.

Cebeci, E., (2023). Antik Mısırda IV. Amenhotep (Akhenaton) Döneminde Sosyokültürel Dini Yapı, *Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 137-149.

Changing Perspectives 5, London: Routledge.

Chiera, E. & Speiser, E. A. (1924). A New Factor in the History of the Ancient East. *The Annual of the American Schools of Oriental Research*, 6, 75–92.

Chiera, E., (1933). Habiru and Hebrews, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 49(2), 115–124.

Conder, C. R., (1894). *The Tell Amarna Tablets*, London: A.P. Watt.

Cook, S. A., (1931). Syria and Palestine in the Light of External Evidence, *Cambridge Ancient History*, 2(13), 296-351.

Çilingir, G. Y. (2019). *Amarna çağı firavunları zamanında eski Yakındoğu*, Yüksek Lisans Tezi, Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinop.

De Microop, M. V., (2007). *A History Of The Ancient Near East, CA. 3000-323 B.C.*, Malden, MA : Blackwell Pub.

De Vaux, R. (1946). *Ancient Israel: Its Life and Institutions*, New York : McGraw-Hill Book Company, Inc.

De Vaux, R. (1961). Les Patriarches Hébreux Et Les Découvertes Modernes, *Revue Biblique*, 53(3), 321–348.

De Vaux, R. (1971). *The Bible and the ancient Near East*, New York: Doubleday.

Deuel, L., (1955). *The Treasures of Time: Firsthand Accounts by Famous Archaeologists of Their Work in the Near East*, Ohio: World Publishing Company.

Dhorme, E., (1938). La question des Ḫabiri, *Revue de l'histoire Des Religions*, 118, 170–187.

Forrer, E., (1922). Die Inschriften und Sprachen des Ḫatti-Reiches. *Zeitschrift Der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 76, 174–269.

Gelb, I. J. (1935). *Inscriptions from Alishar and vicinity*, London: The University of Chicago Press.

Gelb, I. J., Purves, Pierre M., & MacRae, Allan A. (1943). *Nuzi Personal Names*, Chicago: University of Chicago Press.

Geus, C. H. J. d. (1976). *The Tribes Of Israel : An Investigation Into Some Of The Presuppositions Of Martin Noth's Amphictyony Hypothesis*, Amsterdam: Van Gorcum.

Gordon, C. H. (1940). Biblical Customs and the Nuzu Tablets, *The Biblical Archaeologist*,

- 3(1), 1–12.
- Gottwald, N. K., (1926). *The Tribes Of Yahweh A Sociology Of The Religion Of Liberated Israel*, New York: Orbis Books.
- Gray, M. P., (1958). The Ḥābirū-Hebrew Problem In The Light of The Source Material Available At Present, *Hebrew Union College Annual*, 29, 135–202.
- Greenberg, M., (1955). *The Hab/piru*, New Haven: American Oriental Society.
- Guillaume, A., (1946). The Ḥabiru, the Hebrews, and the Arabs. *Palestine Exploration Quarterly*, 78(2), 64–85.
- Harrassowitz, O. (1970). *Babylonische Geburtsomina In Hethitischer Übersetzung*, Mainz: Hubert & Co.
- Helling, F. (1947). Die Frühgeschichte des jüdischen Volkes, *American Journal of Archaeology*, 52:3, 59-78.
- Heyes, H. J., (1904). *Bibel und Ägypten : Abraham und seine Nachkommen in Ägypten*, Münster: Aschendorff.
- Himmetoğlu, M. F., (2020). Eski Çağ'da Dört "Eşkiya Halk", *OANNES - Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/1, 67-82.
- Hodson, R. H., (1973). *The Habiru*, California, USA: California State University.
- Holt, J. M., (1964). *The Patriarchs of Israel*, Nashville: Vanderbilt University Press.
- Jack, J. W., (1925). *The Date Of The Exodus In The Light Of External Evidence*, California: T. & T. Clark, Edinburgh.
- Jack, J. W., (1940). New Light on the Habiru-Hebrew Question, *Palestine Exploration Quarterly*, 72(3), 95–115.
- Jepsen, A. (1945). Die „Hebräer“ und ihr Recht, *Archiv Für Orientforschung*, 15, 55–68.
- Jirku, A., (1921). İlu Ḥa-bi-ru = der Stammesgott der Ḥabiru-Hebräer?, *Orientalistische Literaturzeitung*, 24(1-6), 123-124.
- Johnson, P. (2008). *Yahudi Tarihi*, İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Killebrew, A. E., (2014). In A Companion to Ethnicity in the Ancient Mediterranean, (ed.) Jeremy McInerney, *Hybridity, hapiru, and the archaeology of ethnicity in second millennium BCE Western Asia* (s. 142-157). New York: John Wiley & Sons.
- Kline, M.G., (1956). *The ha-BI-ru - Kin or Foe of Israel?*, *Westminster Theological Journal*, 19, 1-24, 170-184; 20, 46-70.
- Knudtzon, J.A., (1910). *Die El-Amama-Tafeln*, Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Koch, K. (1969). Die Hebräer vom Auszug aus Ägypten bis zum Großreich Davids. *Vetus*

- Testamentum*, 19(1), 37–81.
- Lagrange, M. J., (1899). Les Khabiri, *Revue Biblique* (1899), 8(1), 127–132.
- Landsberger, B., (1930). Habiru und Lulahhu, *Kleinasiatische Forschungen*, 1, 321-329.
- Larue, G. A., (1969). *Babylon and the Bible*, Grand Rapids : Baker Book House.
- Lewy, J., (1924). Der karrum der altassyrisch-kappadokischen Städte und das altassyrische Großreich, *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, 36(1), 19-28.
- Lewy, J., (1927). Ḫabiru und Hebräer, *Orientalistische Literaturzeitung*, 30(1-6), 371-375.
- Lewy, J., (1939). Ḫābirū And Hebrews, *Hebrew Union College Annual*, 14, 587–623.
- Lewy, J., (1940). A New Parallel Between Ḫābirū and Hebrews, *Hebrew Union College Annual*, 15, 47–58.
- Liverani, M. (2021). *Historiography, Ideology and Politics in the Ancient Near East and Israel* :
- Loretz, O., (1984). *Habiru-Hebraer*, Berlin: Walter De Gruyter.
- Lovelace, M., (1972). *Compass Points For Old Testament Study*, Nashville: Abingdon Press.
- Maidman, M. P. (2010). *Nuzi Texts and Their Uses as Historical Evidence*, Leiden: Brill.
- Meek, T. J., (1960). *Hebrew origins*, New York: Harper & Row.
- Memiş, E., (2012). *Amurrular: Araplar'ın en eski ataları*, Elazığ: Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Mendenhall, G. E., (1973). *The Tenth Generation. The Origins of the Biblical Tradition*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Miketta, K., (1903). *Der Pharao des Auszuges*, Freiburg: Herdersche Verlagshandlung.
- Moran, W. L., (2003). *Amarna studies: collected writings*, Winona Lake: Eisenbrauns.
- Mullins, E., (2007). *New History of the Jews*, Virginia: The International Institute Of Jewish Studies.
- Müller, W. M., (1893). *Asien und Europa Nach Altägyptischen Denkmälern*, Leipzig: W. Engelmann.
- Na'aman, N., (1986). Ḫabiru and Hebrews: The Transfer of a Social Term to the Literary Sphere, *Journal of Near Eastern Studies*, 45(4), 271–288.
- Nana, M., (2008). *Yahudi Tarihi*, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Niebuhr, C. (1903). *The Tell El Amarna Period*, London: D. Nutt
- O'Callaghan, R. T., (1948). *Aram Naharaim: a contribution to the history of Upper Mesopotamia*, Roma: Pontificium Institutum Biblicum.
- Orlinsky, H. M. (1970). *Ancient Israel*, New York: Cornell University Press.
- Özgüç, T. (1947). 1947 Yılıının Başlarında Türkiye'de Yapılan Kazılar, *Belleten*, 11(42), 359-

370.

- Parzen, R. H. (1933). The Problem of the Ibrim ("Hebrews") in the Bible. *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 49(3), 254–261.
- Pendlebury, J. D. S., (1935). *Tell el-Amarna*, California: L. Dickson & Thompson Ltd.
- Pickard, J. (2022). *Dinsel Efsanelerin Kökeni İbrani Dinlerin Marksist Eleştirisi*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Rainey, A., (2008). Who Were the Early Israelites?, *Biblical Archaeological Review*, 34:06, 51-55.
- Reisner, G.A., (1897). The Habiri In The El Amarna Tablets, *Journal of Biblical Literature*, 16(1/2), 143–145.
- Rowley, H. H., (1950). *From Joseph to Joshua*, London: Oxford University Press.
- Rowton, M. B. (1976). Dimorphic Structure and the Problem of the 'apirû-'ibrîm. *Journal of Near Eastern Studies*, 35(1), 13–20.
- Saarisalo, A. (2015). New Kirkuk Documents Relating to Slaves, *Studia Orientalia Electronica*, 5, 100.
- Säve-Söderbergh, T. (1957). *Four Eighteenth Dynasty tombs: Private tombs at Thebes I*. Oxford: Griffith Insitute.
- Sayce, A. H., Babylonian Tablets from Tel el-Amarna, Upper Egypt, *Proceedings of the Society of Biblical Archaeology*, s. 488-525, London: Bloomsbury, 1887-1888.
- Schmidtke, F., (1933). *Die Einwanderung Israels in Kanaan*, Breslau : Frankes Verlag.
- Sidney, S. (1959). *The Statue Of Idri-Mi*, London : British Institute of Archaeology.
- Speiser, E. A. (1931). Ethnic Movements in the near East in the Second Millennium B. C. The Hurrians and Their Connections with the Ḫabiru and the Hyksos, *The Annual of the American Schools of Oriental Research*, 13, 13–54.
- Susa, A. (2019). *Tarihte Araplar Ve Yahudiler İki İbrahim İki Musa İki Tevrat*, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Thomas, D. W., (1958). *Documents from Old Testament times*, New York: Harper & Brothers.
- Ungnad, A., (1923). *Die ältesten Völkerwanderungen Vorderasiens; ein Beitrag zur Geschichte und Kultur der Semiten, Arier, Hethiter und Subaräer*, Breslau: Selbstverlage des Verfassers.
- Velikovsky, I., (1952). *Ages in Chaos*, New York: Doubleday & Company.
- Waterhouse, S. D., (2001), Who are the Habiru of the Amarna Letters?, *Journal of the Adventist Theological Society*, (12)1, 31-42.

- Weber, M. (1921). *Das Antike Judentum*, Tübingen : J.C.B. Mohr.
- Weidner, E. F., (1923). *Politische Dokumente aus Kleinasien*, Leipzig: J. C. Hinrichs.
- Weimar, P., (1980). *Die Berufung des Mose: literaturwissenschaftliche Analyse von Exodus 2,23-5,5*, Freiburg : Universitätsverlag.
- Weingreen, J., (1965), Saul And The Ḥabirū, *Proceedings of the World Congress of Jewish Studies*, 3–66.
- Weippert, M., (1967). *Die Landnahme der israelitischen Stämme in der neueren wissenschaftlichen Diskussion*, Göttingen: Vandenhoeck U. Ruprecht
- Weitzman, S., (2017). *The Origin of the Jews: The Quest for Roots in a Rootless Age*, New Jersey: Princeton University Press.
- William L. M., (1989). Les Lettres D’el Amarna: Correspondence Diplomatique Du Pharaon, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 52(1), 117–117.
- Winckler, H., (1895). *Geschichte Israels In Einzeldarstellungen*, Leipzig: Verlag von Eduard Pfeiffer.
- Winckler, H., (1907). Vorläufige Nachrichten Über Die Ausgrabungen In Boghaz-Koi Im Sommer, 1. *Die Tontafelfunde, Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft*, 35, 1-59.
- Wiseman, D. J., (1953). *The Alalakh Tablets*, London: British Institute of Archaeology.
- Woolley, L., Barnett, R. D., & Gadd, C. J. (1955). *Alalakh: an account of the excavations at Tell Atchana in the Hatay : 1937-1949*, London: Burlington House.
- Yılmaz, C., (2015). *Amarna Çağı'nda Ön Asya Toplumlari Arasında Diplomatik İlişkiler*, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Yılmaz, C., (2021). Amarna Mektupları'na Göre Doğu Akdeniz Ticaretinde Alaşia-Mısır İlişkileri, *Anadolu Arşivleri*, 15(1), 279 - 321.
- Zaccagnini, C., (2003). *Mesopotamia: Nuzi*, Leiden: Brill.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLERİ

Adı ve Soyadı : ORHAN TÜRKOĞLU

EĞİTİM BİLGİLERİ

Yüksek Lisans : Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı - 2020-2024

Lisans : Hacettepe Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü
2003-2010

İş Deneyimi : Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Kütüphane ve Dokümantasyon Daire başkanlığı, Kütüphaneci

T.C.
OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI BENZERLİK RAPORU FORMU
(SAVUNMA SONRASI)

FORM
TEZLİ YL-
24

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı ve Soyadı	ORHAN TÜRKOĞLU
Öğrenci Numarası	2121106117
Ana Bilim/ Ana Sanat Dalı	Tarih
Danışman Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. Muhammed Fazıl HİMMETOĞLU
Tez Başlığı (Türkçe)	Eski Çağ Ön Asya'sında Göçebe Bir Halk Olarak "Habirular"

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Özet ve Abstract c) Giriş, d) Ana bölümler, e) Sonuç ve f) Kaynakça kısımlarından oluşan toplam 118 sayfalık kısmına ilişkin 23/09/2024 tarihinde Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinalite raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 1 'dir.

Filtreleme Tip 1 (maksimum %30) ☐

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç,
- 3- Alıntılar dâhil.

Filtreleme Tip 2 (maksimum %10) ☐

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç,
- 3- Alıntılar hariç,
- 4- 5 Kelimeden daha az örtüşme içeren
metin
kısımları hariç.

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Tarih ve İmza
Öğrenci

Danışman Onayı
UYGUNDUR

Enstitü Onayı
UYGUNDUR

Unvanı, Adı Soyadı
(İmzası)

Adı Soyadı
(İmzası)

AÇIKLAMALAR

- Lisansüstü tezler, savunma öncesinde benzerlik raporu ile birlikte Enstitüye teslim edilir.
- Benzerlik raporu ile ilgili olarak etik kuralları dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dahil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).